

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

Med. univ. Dr. J. TURYN
WIEN

XVII. C. 1. 1899

КНИЖКА III.

За mareць 1899 року.

Зміст третьої книжки,

за mareць 1899 року.

РІЧНИК П-ий, ТОМ V-ий.

	Стор.
<i>Из поеми Степана Руданського: „Цар-Соловей“</i> . . .	241
<i>Из оповідань Вячеслава Потапенка:</i>	
I. На нові гнізда	262
II. Чарівниця	271
<i>Из народних мотивів, поезія Уляни Кравченко</i> . . .	285
<i>Підпис, фотографія з життя — Василя Стефаника</i> . . .	287
<i>Через Дністер, нарис Константина Сроковського</i> . . .	290
<i>Из поезій Жана Мореаса:</i>	
I. Я втомлена, втомлена дуже	296
II. Я вояк, що в січні	296
III. Хай спадають листки	297
IV. Ах, сьміймо ся троха!...	297
V. Твої очи погідні, як той супокій	298
<i>Ворог народа, драма в п'ятих актах — Генрика Ібзена</i> (акти III—V)	299
<i>Про критиків, гумореска Джерома К. Джерома</i> . . .	356
<i>Нові напрями в малярстві, стаття Івана Труша</i> . . .	143
<i>Причинок до психології смерті, Дра С. С. Епштайна.</i> <i>Переклав з німецького Іван Франко</i>	156
<i>З життя і письменства. (Слово і діло галицьких москво-</i> <i>філів) — Осипа Маковея</i>	162
<i>Из чужих літератур. Сучасні польські поети, студія</i> <i>Івана Франка</i>	176
<i>Хроніка і бібліографія</i>	200

Із поеми Степана Руданського „Цар-Соловей“.

Від д. А. Кримського одержали ми в відписі незвісну доси ширшій громаді поему Ст. Руданського „Цар-Соловей“, що віднайшла ся між паперами, які відступив д. Кримському П. Г. Житецький. Згоджуємо ся вповні з думкою шан. д. Кримського, що „розповсюднений переказ про те, буцім Руданський не написав нічого кращого над „Царя-Соловея“, показуєть ся дуже переборщеним“ головно задля того, що автор задумав у тій поемі на основі народніх казок і анекдотів списати первісну історію Словянщини і через те поробив свої персонажі аллегоріями. Та про те треба сказати, що поодинокі епізоди поеми бувають дуже вдатні і живі. Який жаль, що ся поема, написана ще 1857-ого року, тільки тепер може побачити сьвіт божий! В часи літературної посухи вона могла-б мати своє значінє; тепер се значінє може бути дуже невелике, історико-літературне.

Полишаючи цілу поему до виданя в окремім (пятім) томі Писань Руданського, до котрого вйдуть ще віднайдені також д. Кримським переклади Руданського з Королево - двореського рукопису, ми подаємо тут читачам „Літ.-наук. Вістника“ тільки дві перші частини „Царя-Соловея“ з деякими пропусками.

Редакція.

ЦАР - СОЛОВЕЙ.

ЧАСТЬ ПЕРША.

I.

За горами, за морями
Єсть велике царство :
Могучого Соловея
Сильне государство.

І в тім царстві круту гору
Річка підмиває ;
Над горою — Соловеїв
Пишний палац сяє.

Стіль — шклянная, в діянтах,
Стіни — криштальові,
Скрізь підлога золотая,
Двері — брилянтові.

У палацу на високім
Золотім помості
Стоїть престіл Соловея
З слонової кості.

А на нїм лежить держава,
Скипетр і корона,
І шайки правдиві висять
На вагах закона.

І брилює царський палац,
Грає як зірниця,
А навколо розвинулась
Пишная столиця.

І столиця — вся обвита
Крепкими мурами,
Тай ті мури замикають
Дві желізних брами.

І від мідної дороги
З брами, як віднога,
Йде до самого палацу
Срібная дорога.

А землі-ж мав Соловей-цар —
Боже, твоя воля !
На полудень степ тягнув ся,
На опівніч — поле.

І як степ той, так і поле
Упирали в море ;
На заході цілу землю
Розділяли гори.

І на північ від тих горів *)
Землю пущі вкрили,
На полудень росла травка
І джерела били.

І щасливо царював він :
Ворогів не було ;
На заході було тихо,
Нїби сном заснуло ;

З опівночі і з полудня
Брилювало море,
Да й з восходу йому було
Не велике горе :

Хоть Канчук, царевич сильний,
По степу шатав ся,
Але й той із Соловейом
Воювать бояв ся.

*) = гір. А. К.

Була в царя Соловєя
Красная столица,
Та ще краща в нього була
Молода цариця.

І любились цар-цариця,
Нігде правди діти ;
І на радість і потіху
Дав їм Господь діти.

Мали вони за три роки
Три хороших сина.
І першая із них була
Добрая дитина.

Таке тихе, таке миле!
Лиш на ноги стало —
Вже від раня до смерканя
Поля не кидало.

Все на полі, все на паші,
З чередою ходить,
І всі думи свого серця
Сьпівами виводить.

І найбільше з нього втіхи
Цар та жінка мали
І царевича малого
Пастушком назвали.

Середущий не так добрий,
Як проворний вдався
І ніколи, як і перший
Дому не тримався.

Ще цариця чує силу,
Ще й надію має,
А Соловєй занедужав,
Смерти виглядає.

II.

Вигнув дужку з обичайки,
Завязав струною,
Зробив стрілку з очерету,
Засмолив смолою.

І бувало, тільки встане,
З раня до смерканя
Скрізь ганяє і стріляє,
Робить полювання.

І із нього цар-цариця
Свою втіху мали
І царевича малого
Всі Мисливим звали.

Третій син їх був Причєпа,
Так і називався
Чи від того, що ніколи
Льоху не кидався ;

Чи від того, що до бочки
Коли приплять ся,
То бувало тягне, тягне,
Поки не звалить ся ;

Чи від того, що бувало
Пяним хилитався
І, щоб тільки не упасти,
Він за все чеплявся.

Так і жили й виростили
Царські синочки:
Їден в полі, другий в лісі,
Третій коло бочки.

III.

Виглядає свої смерти
На гладкій підлозі,
Збілів волос його чорний,
Ніби на морозі.

І ослабли сухі руки,
Холодіють ноги,
І не може він підняти
Голови з підлоги.

Гаснуть очі, як ті зорі,
І життя згасає;
І жахнув ся Соловей-цар
І дітей скликає.

І царевичі зійшли ся,
Коло нього стали,
Коло нього разом стали,
Гірко заридали.

„Діти мої! — батько каже,
Нічого ридати!
І цареві, хоть і цар він,
Треба-ж умирати.

„Як умру я... діти, діти...
Станьте, не ридайте!...
Як умру я, моє тіло
В степу поховайте.

„І по колії *) три ночі
Ходить вартувати:
Там я буду своїм дітям
Землю роздавати.“

І на силу Соловей-цар
Руку підіймає;
Сини плачуть і ридають, —
Він благословляє.

І царевичі склонились,
На коліна стали
І останній раз живого
Батька цілували.

Незабаром по умершим
Діти голосили;
Незабаром мертве тіло
В степу хоронили.

Хоронили й поховали,
Богу помолились,
Повернули до палацу,
Сіли, зажурились.

Стали вагу розважати,
Думоньку гадати,
Як то кожному прийдець ся
Нічку вартувати.

IV.

Нічка тиха. Зорі сьвітять,
В небі місяць грає.
Степ туманом обгорнув ся
І сном засинає.

Не шумить сухий чорнобиль,
Коник не стрекоче,
Перепілка не сьпіває,
І вуж не сикоче.

І дримає степ широкий
І кругом біліє,
Тільки сьвіжая могила
На степу чорніє.

І в могилі Соловей-цар
Сном опочиває.
Над могилою царевич
Варту відбуває.

*) по черві. А. К.

Відбуває самий старший,
Батька виглядає
І сумнії свої думи
Та сьпіви сьпіває.

Вдруг по степу загуділо,
Затряслась могила,
І царевич ізжахнув ся:
Північ наступила.

І дух царя-Соловоя
Став на верх могили.
Як діямент, його шати
Пишнії сьвітили.

І на вінку на смертельнім
Квітки виростали,
Виростали, роспукали,
Чоло обвивали.

І говорить він до сина:
„Сину ти мій мвлий!
Іди, сину, ти на захід
В ліво від могили.

В другу нічку середущий
Варту відбуває
І стрілою на могилу
Землю підгортає.

І опівніч наступила,
Степ заколисає ся,
І дух царя-Соловоя
Сину показав ся.

І говорить він до сина:
„Сину ти мій милий,
Іди, сину, ти на захід
В право від могили.

„Там ти будеш між горами
Свою землю мати.
Там ти будеш сам по собі
Царем царювати.

„А за теє, що вартуєш
Ти могилу сюю,
Я сопілку золотую
Тобі подарую.

„І, як сумно ти заграєш,
Усе засумує;
А як весело заграєш —
Усе затанцює.“

Дух іздимів. І на землю
Ще роса не спала.
Як сьпілка на могилі
Золотá лежала.

І узяв її царевич.
З братами простив ся
Тай на рідну сторононьку
Жити віддалив ся.

V.

„Там з лісами та звірями
Будеш землю мати,
Там ти будеш царювати,
Звірів полювати.

„А за теє, що вартуєш
Ти могилу сюю,
На потіху тобі, сину,
Коня подарую.

„І як схочеш полювати
В добрую годину,
Через вуха лиш коневи
Перелізеш, сину.“

Дух іздимів. Іще в небо
Зорі не уплили,
А вже коник вороненький
Стояв край могили.

І повів коня царевич,
З братом розпростив ся,
Тай на рідну сторононьку
Жити віддалив ся.

В третю нічку наймолодший
Варту відбуває
І десяту бутельку
З горя випиває.

І опівніч наступила,
Степ заколисав ся,
І дух царя-Соловея
Сину показав ся.

І говорить: „І ти, сину,
Хоть не вартий того,
А повинен долю взяти
В царя, батька свого.

Ще Причепя не проспав ся,
Лежить на порозі,
А вже Канчук з його військом
Беть ся на дорозі.

Та воно пак і не страшно-б:
В нього війська много,
Тай усе народ добірний,
Їден у ідного.

Ба, й Канчука з його військом
Лихо не узяло!
Бо вже справного такого
В світі не бувало.

„Будеш, сину, мою землю
І мій палац мати,
Там з царицею ти будеш
Разом царювати.

„А за теє, що вартуєш, —
Я і сам не знаю,
Чим я тебе, п'яний сину,
Дарувати маю?“

— „Чим же, тату, дарувати?
Таку бочку дати,
Щоб із неї пити, пити,
І не випивати.“

Дух іздимів, зорі згасли,
І роса упала.
Аж тоді на верх могили
З вином бочка стала.

І пішов царевич з нею
Тай ідучи впив ся.
І в палацу на порозі
П'яний повалив ся.

VI.

І два війська ізійшли ся,
Як дві сильних тучі;
Як блискавка, замигтіли
Палаші блискучі.

От без жалю січе палаш,
Спіса серце коле,
І валять ся трупом люди
На кроваве поле.

Що раз гірше Канчукове
Військо налягає,
Що раз слабше його силу
Друге відбиває.

І сонечко на полудень
 Іще не ставало,
 А Причепине все військо
 Поколом лежало.

Крик і галас у столиці:
 Канчук у дорозі!
 І цариця свого сина
 Будить на порозі.

І Причепна пробудив ся —
 Нічого діяти!
 Схватив бочку перед себе,
 Давай утікати.

Тільки бочка будь здорова, —
 Пропадай, столице!
 Пропадайте ви, палаци,
 Й ти, стара царице!

А тимчасом під столицю
 Канчук підступає
 І гарматами желізні
 Брами розбиває.

Розбиває і ламає
 Срібную дорогу,
 А в палацу добуває
 Золоту підлогу.

І все військо похапало
 Срібла по кишені,
 Осавули й отамани
 Злата повні жмені,

А царевич — діяменти.
 І пішли з столиці...
 Ще спасибі, що не вбили
 Бідної цариці.

VII.

Нічка тиха. Зорі сьвітять.
 В небі місяць грає.
 Степ туманом обгорнув ся
 І сном засинає.

Не шумить сухий чорнобиль,
 Коник не стрекоче,
 Черепілка не сьпіває
 І вуж не сикоче.

І дримає степ широкий
 І кругом біліє,
 Тільки сьвіжая могила
 На степу чорніє.

У могилі Соловей-цар
 Сном опочиває;
 Над могилою цариця
 Тяженько ридає.

Вдруг по степу загуділо,
 Затряслась могила,
 І жахнула ся цариця:
 Північ наступила.

І дух царя-Соловея
 Став на верх могили,
 Як діямент, його шати
 Пишнії сьвітили.

І на вінку на смертельнім
 Квітки роспукали,
 Виростали, роспукали,
 Чоло обвивали.

І говорить: „Жінко люба,
 Нічого тужити, —
 Кинь Причепу і палаци,
 В них тобі не жити.

„Палац скоро завалить ся,
І сліда не буде,
І столицю мою пишну
Занегають люде.

„Бо Причепа уже другу
Десь там закладає,
Заким тую, як старую,
Кине-занегає.

„Не вертай ся ти до нього,
Жий собі на волі:
Не подбає син про тебе
При лихій недолі.

„Жий на волі, на степови.
Дасть тобі Бог доньку:
Та пригорне-приголубить
Твою головоньку.

Жиє собі на степови
Вбогая цариця.
Росте дочка злотокрила,
Як та чарівниця.

Росте вона що години,
Росте не літами.
Що зігляне кругом себе,
То й питає мамі.

Чи забрешить коло неї
Пчілка або муха,
Чи заветь ся, защебече
Пташка щебетуха —

„Скажи, мамо, щó говорять,
Щó вони щебечуть?
Чи то діти з вітром грають,
З ненькою лепечуть?

„І у дочки тої будуть
Золотії крила,
У тих крилах її буде
І воля і сила.

„І як ворог прилучить ся, —
Най тріпне крилами:
То посиплють ся, як порох,
Коні з козаками.

„А з волося буде мати
Отамана свого;
Нехай тільки не виходить
Замуж за нікого“.

Дух іздимів, і зірниця
Ще не засьвітила,
Як цариця злотокрилу
Дочку породила.

VIII.

„Чи то мати доньку кличе?
Скажи, моя мати.
Може-б і я полетіла
З ними погуляти?“

Чи комахів де загляне
То і просить неньки:
„Подиви ся, моя нене,
На кучки маленькі.

„Як вони билинуносять,
Комашню будують
І — ніч іде — коло неї
Сторожі вартують.

„Подиви ся, як чужії
Разом ізійдуть ся,
Як кусають ся, їдять ся
І до смерти бють ся.

„Мабуть, мамо, і комаха
Людський розум має,
Коли вона між своїми
Ворога пізнає.“

Чи на степ широкий гляне,
Де дзвінок синіє
І під ним, як шовк зеленій,*)
Трава зеленіє, —

І вітрець весінній віє,
Травку нахляє
І по травці ніби хвилі,
Гонить, наганяє, —

Встає сонце від восходу,
Іде до заходу,
І нема сліда на небі
Після його ходу.

„І куди воно заходить
І де спочиває?
Скажи мені, моя нене,
Хто те розгадає?“

„І так сходить і заходить
Може вперед віка,
І як глянеш — чиж не тая
Доля чоловіка?“

„Зійде красний, як те сонце;
Сьвіт його побавить,
І вмирає, і по собі
Сліду не оставить.“

„А на небі сонце вічно
Сходить і заходить,
Якже, мамо, тее сонце
Попід землю ходить?“

„Мамо, мамо, як весело!
Чиж ти розважала?
Перед тим суха билина
Поле покривала,“

„І валилась, крила поле,
Як суха костриця...
А тепер... ізнов на полі
Молода травиця!“

„Мамо, мамо, чиж на сьвіті
Так не все мінить ся,
Чиж не там росте новеє,
Де старе звалить ся?“

IX.

„Най земля стоїть на морі, —
Деж оперлось море?
Які-ж будуть, моя нене,
Для води опори?“

„Як земля стоїть по собі
І опір не має?
Скажи мені, моя нене,
Хто її тримає?“

„І як висить на повітрі
Тяжка така брила?
Не згадаю, не зміркую,
Слаба моя сила“.

Стане нічка, сходять зорі,
Місяць випливає...
„Звідки сьвітло в синім небі?“
Дівчина питає.

„Чи то слуги божі сьвітять
Сьвічі восковії?
Чи то сяють так на небі
Люди умерлії?“

*) В першій: „зеленій“. А. К.

„Чи то зорі, божі мислі,
 Божая дорога?
 Чи то, може, кожда зірка
 Иньший сьвіт у Бога?

„Не зміркую, моя нене,
 Гадки не згадаю.
 Полетіла-б, полетіла-б, —
 Силюньки не маю.“

І голубить її ненька,
 К серцю пригортає
 І милую свою доньку
 Правди навчає.

X.

Росте дочка златокрила,
 Краси добирає.
 А тимчасом її ненька
 З силюньки спадає.

І поглянула царівна, —
 Видить: синє море.
 Подивила ся на захід, —
 Манячіють гори.

Обсікли ся пишні коси,
 Снігом забіліли,
 Поспадались повні личка,
 Воском зажовтіли.

На восході чорний ворон
 Понад ліс літає.
 На опівніч орел сивий*)
 Кохті розправляє.

Очі в лоб позападали
 І там позгасали.
 І на лобі літа сумні
 Сліди поорали.

І говорить до царівни
 Бідная цариця:
 „Де спочили твої очі,
 Там твоя границя.

І ослабли сухі руки,
 Підкосились ноги,
 Похилилась, як биліна
 Суха край дороги.

„Будь довільна своїм крайом,
 Не бажай чужого.
 Але нехай і чужії
 Не займають твого

І згадала стара пенька
 Смертнюю годину,
 На могилу Соловоя
 Повела дитину.

„Єсть у тебе в крилах сила, —
 Бий ся, відбивай ся.
 Єсть у тебе в лобі розум, —
 Звести не давай ся.

І говорить: „Доню мила,
 Поглянь кругом себе:
 Доки глянеш — все те буде
 Сужено для тебе.“

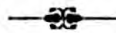
„Стережи ся, доню, хмілю:
 Хміль — погане віля:
 Платить мукою-тугою
 За часок весіля.“

*) В першому: „сивий“. А. К.

„Будь царівною до віка, —
Заміж — то недоля:
Нема в сьвітї, моя донько,
Як власная воля.

„Рік від року сповідай ся
У старій столиці
І не забудь царя-батька
І мене цариці“.

От цариця своєю дочку
Поблагословила
І на віки свої очі
Темнії закрила.

ЧАСТЬ ДРУГА.

I.

Незабаром на степові
І Канчук конає,
Свої діти, свої слуги
З шатра висилає.

І виходять його діти,
Слуги виступають,
Ломлять руки, по цареві
Плачуть і ридають.

Лиш мізинець*) не ридає,
Шатра не кидає:
Заховав ся під постелю
І все розважає.

Встає Канчук із постелі
І трома ключами
Відмикає круглу скриню,
Збиту обручами.

Достає нагай режінний**),
Кримку***) витягає,

Достає казан чугунний,
З тиха промовляє:

„От нагай, що вражій силі
Давав наганяю,
Як бувало говорив я:
„Погуляй, нагаю!“

„А то кримка-невидимка,
Що мене ховала,
Як у полі вража сила
Мене наганяла.

„І казан!... Нераз варив я,
Що-йно попадалось:
І все військо було сите,
І ще зоставалось.

І узяв він тії річі,
К серцю пригортає,
Заливаєть ся сльозами,
Стиха промовляє:

*) наймолодший син. А. К.

**) В рукопису „рамінний“. А. К.

***) шапку. А. К.

„Річі мої дорогії!
Де міні вас діти?
Віддав би вас своїм дітям, —
Та не варті діти!“

„Закопаю я вас в землю,
Там лежить до віка.
Нехай до вас не доткнеться
Рука чоловіка“.

І викопав в шатрі яму,
Річі укладає.
І землю засипає,
Тричі примовляє:

„Хто їх буде добувати,
Нагле най сконає.
Чия рука закопала,
Та най відкопає“.

І втиснув коліном землю
І підвівся стиха.
Положився на постелю
І сконав до лиха.

II.

„Добре, батьку, що сконав-єсь!“
Синонок промовляє:
„Чия рука закопала,
Та і відкопає“.

І ще тепло з постелі
Волоче до ями
І роскопує ту яму
Мертвими руками.

І роскопує, гадає:
„Все то моє буде,
І не бачити-муть братя,
Не знати-муть люде“.

А тим часом його братя
Своє памятають:
Поробили в шатрі діри,
В шатро заглядають.

І що тільки докопався —
В шатро повбігали,
І над батьком своїм діти
Сварку розпочали.

„Моя кримка!“ каже менший.
„Моя!“ середущий.
„Моя кримка!“ каже старший, —
„Я старший і дужчий“.

І вхватили кримку в руки,
Кримки не пускають.
А тут раптом нахилились
І нагай хватають.

„Мій нагай!“ говорить менший.
„Ні, мій!“ — середущий.
„Мій нагай!“ говорить старший, —
„Я старший і дужчий“.

І всі троє заціпились
І нагай тримають.
І ще раптом нахилились, —
Казан підіймають!

„Мій казан!“ — молодший каже.
„Ні, мій!“ — середущий.
„Мій казан!“ говорить старший, —
„Я старший і дужчий“.

І степились за дідизну
Тай не помирять ся.
І водять ся по шатрові,
День і ніч сварять ся.

І сварять ся, не мирять ся,
Батька проклинають.
А тимчасом ходять слуги
Та їм розважають:

Прийшли брата у столицю,
Палац відпитали,
І приходять до покою,
Край порога стали.

А в покою сам Причена
На високім троні,
Кучерявий хміль повив ся
На його короні.

Коло нього, ступнем нижче,
Сидять сенатори,
А за ними їднорали,
Пани й асесори.

За панами осавули,
Як свічки стояли,
А за ними прості люди
Мовчки улякали.

У царя на відер двоє
Чаша брилятова,
І на чаші стоїть надпись:
„Тут правда царьова“.

І цар нею вино тягне,
Відром — сенатори,
Піввідерком — їднорали,
Оком — асесори.

*) В рукописі „рамінний“. А. К.

„Царевичі наші любі,
Сором, не сваріть ся!
Ходіть лучше до Причепи,
Миром помиріть ся“.

І подумали три брата,
Покидають степи
Тай на північ, у столицю,
Ідуть до Причепи.

III.

Пани пили із пів-ока,
З кварти — осавули,
Прості люди то з бляшанки,
То з бичка тягнули.

На около часовії
Стіни підширала
І, як ружа, довгошії
Бутельки тримали.

Підступили, поклонились
Діти Канчукові:
„Розсуди нас!“, говорили
Пяному царьові.

„Розсуди по правді Божій,
А не чоловічій:
Нам осталося після батька
Три чудесних річі.

„І першая із тих річів —
Канчукова кримка,
І та кримка не простая, —
Кримка-невидимка.

„Друга річ — нагай ремінний*).
Тільки йно сказати:
„Погуляй на кім, нагаю!“
То й зачне гуляти.

„А з казана, щоби їли
Всі на сьвітї люде —
Кілько страви ізварити,
Тільки в нїм і буде.

„От таке то, ясний царю!
Ми й самі не знаєм,
Як ті річі між собою
Поділити маєм.

„Чи три річі взяти разом
Судиш ти їдному?
Чи кождому їдну взяти?
І котру якому?

IV.

„Не журіть ся, царські діти,
Діти Канчукові:
Передайте ви ті річі
Нашому царьові.

Вже і тому і другому
Боки посинїли,
Вже кривлею тому й тому
Губи закипіли.

„Цар розсудить, кому взяти!“
Слуги враз сказали.
І царевичі Причепі
Свої річі здали.

А все таки вони бють ся,
Миром не мирять ся;
На остаток враз без сили
Покотом валять ся.

А Причепи тїї річі
На столї складає,
Устає із свого трону,
Стиха промовляє:

Плещуть сьвідки у долонї,
І цар помагає,
А мізинець помаленьку
Руку простягає.

„Сьвідок Бог: сужу я правду
І всі добрі люде:
Хто із вас братів поборе,
Усе того буде“.

Хвать за кримку! да на себе!
Давэй утікати!
Сенаторам через плечі,
Людам через пяти!

І в минутї двоє старших
Раптом ісчепились,
Ісчепились і до крови
Як ті півні бились.

„Ловіть його, бісурмана!“
Усі закричали.
А він уже за порогом,
Поминай, як звали!

А молодший лиш на кримку
Скоса поглядає...
Нїби місце дає братям,
К столу підступає.

„Ну, пустили того біса,
Хоть сих не пускайте!
Не пускайте бісурманів,
Зараз порубайте!“

І царевичів безсильних
 На шматки зрубали,
 І собі нагай ремінний*)
 І казан узяли.

На полудень від заходу
 Пишна, як дівчина,
 Розвинулась і дрімає
 Сонная долина.

У головах терен веть ся,
 Шню обвиває
 І квітками й ягідками
 Голову вбирає.

Від восходу, як покрівля,
 Відкогилось море.
 Від заходу при долині
 Стоять сиві гори.

Стоять гори при долині,
 Ніби батько й мати,
 І вартують, доки буде
 Їх дитина спати.

І вартують зперед віка
 І думу гадають,
 Та на сонную дитину
 Сльози проливають.

І на ноги спаде слізка —
 І, як невидимка,
 Закриває її чари
 Стидливая димка.

Тая димка зеленіє,
 Вабить і лякає,
 Вбитому життя дарує
 І сама вбиває.

А мізинець-невидимець
 З страху, чи із горя
 Десь погнав ся через степи
 До самого моря.

V.

Як на стан сльоза упаде, —
 Кругом обіллеть ся,
 Опереже стан тоненький,
 В вузлик завинеть ся.

Завинеть ся і дівочі
 Чари замикає,
 І два кінці, як дві бинди,
 В море опускає.

Як на груди сльоза впаде,
 То до серця ллеть ся,
 Доки в серці у горячій
 З вогнем не зійдеться ся.

І лиш тільки ізійдеться ся,
 Парою злітає
 І у сонної долини
 Груді підіймає.

Підіймає повні груди,
 Груді пробиває
 І горячою водою
 На сьвіт впливає.

Плачуть гори, течуть сльози
 Віки, не годину.
 Та ті сльози не збужають
 Сонную долину.

Плачуть гори зперед віка
 І не перестануть
 Тільки лекше горам стане,
 Як на море глянуть.

*) В рукописі „рамінний“. А. К.

Море тихе, море ясне
 Як дитя дримає,
 А за морем сьвята церква
 І хрест сьвятий сяє.

VI.

В сій долині меже морем,
 Терном і горами
 Жив собі Пастух-царевич
 З своїми стадами.

Живе собі, як пташина
 На сьвятії волі,
 Коло нього стада бродять
 На шовковім полі.

А він собі під оріхом
 Лежить на травиці,
 І в травиці червоніють
 Спілі полуниці.

А навколо на деревах
 Фиги і мигдали.
 Померанці і цитрини
 Гиля повгинали.

Там спадають спілі сливи,
 Жовті морелі,
 А там тільки доспівають
 Ріжки і дактелі.

На відклинах спілі дині
 Й кавуни пестріють,
 І над ними винограду
 Кетяхи сивіють.

У долині над зілями
 То метелик*) грає,
 То жибонить бідна пчілка,
 В квітку заглядає.

А в повітрі над садами
 Грають Божі птиці,
 І над ними, як склепіня,
 Небо без границі.

А по небі плине сонце,
 Тоне**) на долину
 І, як ненька, огріває
 Рідную дитину.

Опочине ясне сонце, —
 Місяць випливає.
 Безграничне склепіня
 Зірочками сяє.

І весело зорі грають,
 Мигтять і мінать ся,
 То погаснуть, потемніють,
 То знов загорять ся.

Тільки місяць, місяць думний,
 Знать — своє гадає:
 Мірним ступнем поміж зорі
 К заходу ступає.

*) В рукописі „метелек“. А. К.

**) В рукописі „тає“. А. К.

Хіба тільки, як проходить
В небі середину,
Стане думний і погляне
В сонную долину.

А в долині туман бродить,
Убрус випрядає,
І на сонную долину
Стиха накидає.

VII.

І як в небо сходить сонце
І як з неба сходить,
Стає Пастух на долині
І думу виводить.

— „Я зза моря“, піп говорить.
„Я зза моря, сину,
І бідую Христа ради,
Мало що не згину.

І стихає все навкола
Від орла до пчілки,
Все живеє й неживеє
Слухає сопілки.

„Я вдовець*), не маю жінки
І дітей не маю,
І за церкву лиш їдную
Та за душу дбаю“. —

І та дума, його дума,
Ніби з неба леть ся,
І широко і далеко
За межу несеть ся.

„Будьте ласкаві, панотче,
В мене відпичніте,
Не цурайтесь мого хліба,
Сядьте, закусіте“.

Раз виходить піп із церкви,
Кондаки сьпіває,
Коли чує: аж за морем
Якась дудка грає.

Простелив піп свою рясу,
На траві сїдає;
Пастух ходить коло нього,
Щиро угощає.

„Га!“ подумав, „певне, люди
Заняли долину.
Піду но я, що випрошу,
Хоть на сорочину“.

І наїв ся піп убогий,
І хрест сьвятий творить
І дякує сьпівакові,
Дякує й говорить :

І зібрав ся ціп убогий,
Пішов понад море,
І приходить на долину
Під високі гори.

„О, спасибі! Добре, сину.
Ти людей приймаєш,
Тільки шкода, що до того
Вина не тримаєш.

Аж на зустрічу йде царевич,
З попом привитав ся.
„Чи здалека ви, панотче?“
Батюшку спитав ся.

„Знаєш, сину, вино добре;
Письмо сьвяте каже:
Веселить смиренне серце,
Маслом душу маже“.

*) В рукописі „вдівець“. А. К.

VIII.

„Вибачайте мні, панотче,
Я ще не розжив ся,
Ще і року не уплило,
Як тут поселив ся.

Розживу ся, і як будуть
Мене знати люде,
То на втіху добрих гостей
І то в мене буде.

„На сей раз, святий панотче,
Прошу, не судіте,
А убоге господарство
Поблагословіте!“

Спершу вийшли на озера,
Де між купинами
Пливали собі на волі
Гуси з лебедями.

І піп руку підіймає
І благословляє,
А тимчасом* пастухові
Стиха промовляє :

„О, хорошії-ж лебідки
Й гуси маеш, сину!
А годилось би й на церкву
Дати десятину“.

І дарує той найкращу
Гуску і лебідку,
А піп тільки-но погладив
Куцю борідку.

Ідуть далі, понад річку,
Аж на оболоні
Табуном на волі грають
Роскішні коні.

„Благословить тобі Господь
І ті коні, сину,
Лиш не жалуї в свята церкву
Дати десятину“.

І вибрав той пару коний
Під масть і під міру,
Тай дарує і ті коні
В церкву на офіру.

Перейшов піп вздовж і нахрест
Всю його долину
І на церкву ізі всього
Вибрав десятину.

На остаток в нього видить
Дудку золотую,
І на дудку піп зливає
Благодать святаю.

„Всяка дудка твоя буде
Повна благодати,
Тільки, сину, треба сюю
На святе віддати“.

„Вже на сеє, святий отче,
Прошу вибачати,
Дудка -- батьків подарунок,—
Не можу віддати“.

„Ну спасибі і за теє!“

Думає попина :

„Церкві хвала подобає,
Міні — десятина“.

IX.

Тільки-тільки що царевич
Батюшку відправив
І отець чеснії стопи
За море направив, —

Аж за терену густого
Німець показав ся.
Іде, — пастух поклонив ся,
„Звідки?“ запитав ся.

„Я сем, члечку, вбогий Німець,
Фон Австрія з родем,
Жіє собі тільки штукем,
З чужим хлебом-водем.

„Як сват сватем, нам Австрія
Хлеба не родзіла,
Тільки з вогнем нас паліла,
З водем нас топіла.

„З таким бідем Німець нігди
З хлебом не працювал,
Тільки ходзіл із олейкем,
Штуки показовал“.

„Щож то в тебе за олейки!“
„Вшельке, мілий члечку:
І от того, жеби члечка
Покохал дзівечка,

„І од глави, і од очу,
Од боку боленя,
От седзеня і стовня,
Піця і єдзеня“.

„Як такії-ж то олейки,
То сховай для себе.
Ще цікавий би я знати,
Що за штуки в тебе“.

„О, я славне умім штуки“,
Хитрий Німець каже.
„Тільки заплаць, мілий члечку,
Вшельке ці покаже.

„А то, члечку, і даремне
Маш ламане штуке“...
Перегнув ся назад Німець,
Падає на руки.

І руками впер ся в землю,
Ноги підіймає
І стоїть ногами в гору, —
Ніби чорт тримає.

І здихнув Пастух-царевич,
Просить Німця встати:
„Що ти робиш з себе, Німче?“
Став йому казати.

„Не пристало чоловіку
З себе сьміх робити.
Чоловіку завше треба
Чоловіком жити.

„Я дам тобі, чоловіче,
Всього для початку,
Та возьми, піди до дому,
Збудуй собі хатку.

„Сій, ори, працой, труди ся,
Як всі добрі люде.
То із тебе поміж людьми
І сьміху не буде“.

X.

Після Німця якомсь Господь
Того не доводив,
Щоби ще хто на долину
Жебрати приходив.

І Пастух поставив хатку,
Хліб зібрав завчасне*),
І спокійно жив в долині
До самої весни.

Стала весна наступати,
Піст сьвятий кінчатись,
Ще лиш тиждень, — і великдень,
Треба сповідатись.

Із суботи на неділю
Йде пастух із дому
І приходять, поклонив ся
Богові сьвятому.

Поклонив ся і громадї,
Край попа вклякає,
А піп сидить в патрахілі
Йому промовляє :

„Доки в церкву не положиш
Дудки золотої,
Поти тобі не прокажу
Сповіді сьвятої“.

Устав з місця, пішов в олтар
І вечерню править,
А Пастуха коло серця
Мов кліщами давить.

Вийшов з церкви за дзвіницю,
Ходить і блукає,
Аж приходять полів наймит
Да і розважає :

„Не жури ся, пане брате!
До землі бідою!
Мало чого піп не каже!
Ходи-но зо мною.

„Ти думаєш, що він справді
Так за церкву дбає?
О, бодай так! Все те, брате,
Собі забирає.

„А як мучить на соломі
Бідну худобину!
Ходи, хіба, та оглянеш
Свою десятину“.

І пішов і сам оглянув,
Аж жаль йому стало!
У голодної худоби
Й стебла не лежало.

Вийшов Пастух із обори,
Вигнав десятину
І погнав її на пашу
На свою долину.

Гусака лиш забув взяти
У отця сьвятого.
Його рано серед хати
Спик отець живого.

*) завчасу. А. К.

XI.

Чи подужав піп за морем,
Пастух не питав ся ;
Найшов церкву за горами
І до тої вдав ся.

Там і сповідь проказали
І запричастили
І без плати на великдень
Паски освятили.

Забув Пастух їдно горе, —
Друге наступає :
Що день Божий з його стада
Все щось пропадає.

А то качка десь пропаде,
А то і овечка,
А то гуски не долічиш,
А то і бичечка.

Різно бідний Пастух думав.
Звісно : в кого згуба,
Ще й у того до причинку
Гріха повна губа.

На послідок — що робити !
Пастух засідає.
Коли гляне : поміж терен
Німець пролізає.

Пролізає... Ще нічого :
Може і не красти,
Може в гості йшов, сердечний,
Та не міг попасти.

От Пастух і виглядає,
Що то буде з того ?
Німець виліз, кругом глянув...
Ні, нема нікого.

А тут саме коло терну
Череда стояла.
Він живенько за ягнятко
Та у терен драла !

„Почекай же, бісів Німче !“
Пастух розважає.
Взяв сопілку, засів знову,
Німця виглядає.

Тільки Німець заліз в терен,
Дудка як заграє.
Німець скаче, Німець плаче, —
Не рад, та гуляє !

І обдерлась сурдутья,
Стало тіло голе ;
Німець плаче, Німець скаче,
А тернина коле.

І пограла ще сопілка
Й перестала грати, —
Ледве живий вийшов Німець
І став промовляти :

„Нех же єму маць мордує
З таким дудкем єго !
Троха, троха не змордовал
Немца убогého !“

Аж від тогді на долині
Жив Пастух щасливо :
Його щастя, його долі
Ніщо не мутило.

ІЗ ОПОВІДАНЬ ВЯЧЕСЛАВА ПОТАПЕНКА.

I. На нові гнізда.

Село. Починаєть ся весна. Де-не-де лежить ще сніг. По улицях болото. Далеко на селі дівчата співвають „веснянки“ ..

У старого козака Максима Квача людей мало не повнісенський двір. Хапане весіле, чи що? Ба ні — музики не чути! — Ховають кого? Попа не видко! Що-ж трапилось?... Переселенці! ідуть козаки на нові гнізда! Сини Максима кидають батька, матір, кидають своє кубло, та ідуть на Амур за шматком хліба. Ось уже й воза підмазує старий, і коні годують ся, сини-переселенці і скрині виносять, та всякий дрібязок. Люде обступили старого Москаля. Москаль з Григорєвським хрестом на грудях; лівий рукав шинелі бовтаєть ся, бо у ньому нема руки; у правій руці ціпок; права нога тільки по коліно, а від коліна деревляна, стельмах зробив її за пів карбованця. Добра нога, терпляча; її тепер не то кулею бий, а й сокирою рубай, Москаля не заболить. Зроблена вона тесаком та гиблем. На ніч Москаль скидає її, на день знову чіпляє — слухняна нога! Григорєвський хрест не цяцька, не дармо Москаля величають „кавалером“. Хоч його і покалічено, а про те „кавалер“, а се чоловікови не аби-що. Він по вік дістає кілька карбованців на рік. У церкву увійде „кавалер“ — всі розступають ся, дорогу дають йому. „Кавалер“ стоїть по переду поруч з панамі. Що року на

Григорія Побідоносця каліка-кавалер їде до Петербурга, обідає у дворці в купі з другими Москалями - кавалерами. Він до труни мати-ме що їсти, і йому не треба пхати ся до Амуру за шматком хліба. Правда, що його родина бідує, бо який з каліки робітник? Ну, щож робити, усіх не нагодуєш!...

— Еге — балакає Москаль — Амур сторона далека. Тепер, скажім, до залізничі десять верст, від залізничі до Одеси города верстов з тисяч, а відтіля на кораблі морем-океаном їхати треба більше ніж два місяці. Через те й начальство не пускає старих та хорих їхати, бо не витримають — помруть на мори! А начальству непотрібні видатки. Його старого вези, він поїдає казенний харч, а там дивись — помер! Бери його за ноги, та й кидай у море. Одно, значить, „сумнительство“ для себе, а казні видатки і неспокій!...

— Так, так — потакує старий чоловік слухач. — Якийсь Василь здохне, а через нього начальству клопіт! — Старий балакає остро, а сам хоч би усьміхнув ся.

— Ну, дідусь що скажуть, то наче рублем притягнуть.

— А бодай вас, діду, по вік слухати! — озивають ся слухачі сьміючись.

— А хіба й не так! — каже знову дід, удаючи з себе ніби його розсердили. — Ще чого забажалось! Хліба!? Каменюки не хочете?! За що вас годувати хлібом? Може за те, що у вас одна на тілі шкура! Ач, яке велике сьвято?! Ондечки пани їдять, та й то не хліб, а якісь булки, що може й собака не схоче їх їсти, а вони бідолахи їдять, нічого не зробиш, а у панів не одна, а скільки шкур? Яку схоче, таку й натягне на себе.

Всі регочуть ся.

— „Парнишка“ — каже Москаль до парубка — а подізь-но ти у мою ліву кишеню, витягни ріжок з чемерицею, нехай я понюхаю, щоб дома не журились.

Парубок виймає. Москаль запускає пучки у табаку і набиває свій ніс.

— Добра се нагорода — хрест — бубонить дід. — Але як би можна своєю рукою виймати з кишені ріжка, було би ще красше.

Але Москаль не чує, він знову товче своє про Амур-ріку.

— Що й казати: — перебиває якийсь господар — у Максима два сини, та дві невістки, та четверо внучат, та одно у колиці, та своя стара, та сам — усіх одинайцять ротів, а землі три десятини, та городу округ — не розтанцюєш ся! Ну й недостача хліба, і йди шукати його по Амурах, та по Сибірах.

— А на що вони плодять ся, як свині?! — не вгамовуєть ся дід. — Ач, завели панські звичаї: щоб і жінка у нього була і діти, може хочеш і на подушці спати? Памятай, що ти худоба! А худобі що? Стійло, от і все! А то доживуть ся до того, що ні ікони, ні ножа, ні помолити ся, ні зарізати ся! Не аби-чого і захотів — хліба! А пареної полови не хочеш? Не здохнеш! У Росії ще ніхто не вмер без хліба, а як помирають, то не від хліба, а з голоду!...

Слухачі аж пиренули від дідової балачки.

— Воно як подумаєш гарненько — каже Москаль — то виходить так, що все одно, чи Росія, чи Сибір.

— Се так! — згоджуєть ся дід.

— А може там красше, ніж у нас?

— Мабуть, коли люде йдуть туди.

— Може тут Сибір?

— Може!

— І тут земля і там земля; виходить усе одно — каже Москаль.

— Звичайно — відповідає дід — звичайно однаково, от приміром у вас, „господа служба“, дві ноги: одна нога, що Бог дав, а друга, що стельмах зробив, а вони однакові, бо все одно, що тіло, що дубина.

Москаль соромить ся. Слухачі від сьміху кусають губи, але не хотять сьміяти ся, щоб не зобидити Москаля. А дід хоч би вусом рушив.

— Се ваша правда, свате... Не хотів би я сього хреста. А дай мені мою руку, та ногу! Я-б у ноги вклонив ся!

— А до Амуру пішли-б?

— Побіг би! Бо тут жити гірко! Земля скрізь панська. Наділу не прирізують, а люде плодять ся. Одно слово: погибіль козаковн!...

— Отсе то правда! — озивають ся всі слухачі.

— Як мені, — каже дід — то не треба прирізувати землі, нехай відріжуть тільки місце, а я своєї понавожу.

— Тепер скажемо про Максима Квача і його бабу. От бідні! Вже вони ніколи не побачать своїх дітей, все одно як ховають! Е-ех, як би мені рука, та нога! — Москаль махнув безнадійно правою рукою і пошкандибав у хату. Його слухачі розходять ся по дворі.

Старий дивить ся у слід покаліченого кавалера. „Нещасний!“ — каже він зітхаючи. У дворі галас: стоять вози, розкидана солома. У сараї реве корова. Свині ходять... Ось рушає з двору віз; се сусід везе збіже переселенців до залізниці. У дворі всі стоять мовчки. Всяк думає, що се він їде до Амуру, що се вже й його скриню повезли. Якійсь сум обгорнув усіх. Чути зітхання... У кутку дворища лежить Рябко і гризе костомашу. Сорока умостилась на свиню зверху, їде на ній по дворищу і дзюбає її у спину, мов поганяє... Галка похожає по паркані і завирає на кістку... Рябко гарчить...

Двері у хату раз по-раз відчиняють ся. Люде то входять, то виходять... На дворі ще холодно, якась мрака, хоч і сонце сьвітить, але мало ще гріє... Із стріхи вода крапле; у дворі теж болото. Приспа мокра, нема на чім і сісти... Невеселий малюнок!...

У хаті теж галас. Стара мати нишком втирає сльози, та пораяєть ся з невістками та бабами біля печи. Два сини, мов орли, високі, здорові, чорновусі, кучеряві — пакують ся. Батько їх, сивенький чоловік, допомагає їм. Лице його усе в зморщках, вуса висять, чуприна розвіяна. У запічку діти гриють ся. У колісці дитина кричить. Люде хто стоїть, хто сидить, мовчать, та инколи важко зітхають. У хаті тхне парою, дьогтем та кожухами. Пара пливе

серпанком до печи, а там у-раз летить у комин... Долі мокра солома. Баби крутять з неї віхті, та пхають у ніч. Сонце заглядає у вікна і кидає свій промінь на солону і деревляну ногу кавалера. Тут теж невеселий малюнок!...

В хаті попорядковано. Долівка підметена, стіл покритий білою скатертю. На столі по звичаю лежить хліб, а на ньому дрібок соли. Перед образом чадить воскова свічка. Всі дожидають „батюшку“... Ось він приїхав з паламарем. Вони увійшли в хату. Батюшка перехрестився, поблагословив людей — всі підходять і цілують йому руку. Він одягаєть ся у свій одяг, що виняв з хустки паламар. Паламар поклав з печи жару у кадильницю, роздмухав його, кинув у нього дрібок ялівцю. Димок закурив ся і розляг ся по хаті. Всі люде стоять богобійно. Батько розіслав долі ряднину, батюшка став на неї перед образом, а позад паламар, та Москаль, а за ними родина і люде.

— Миром Господу помолим ся! — засьпівав батюшка тонесеньким голосом.

— Господи помилуй! — озвались сьпіваки: паламар басом і Москаль підбаском. Всі почали молити ся. Родина стояла на вколішках. Невістки хлипали, але мати не плакала; вона богобійно дивилась на розпнятого Христа. Лице у неї було спокійне, а з очей самі по собі текли слези і їх краплі під промінєм сонця блищали самосьвітними каменями. У хаті душно... Два сини-переселенці шептали за батюшкою молитви; їх чола поупривали.

— Ще молимось за від'їзжих! — сьпівав піп. Всі перехрестились. Баби почали плакати в голос. Мати-ж очевидячки кріпилась, не плакала; вона, зложивши руки на грудях, дивилась на образи все нерухомо. Батько стояв понуро, але також спокійно і велухував ся у Божі слова. Лице його мов заохололо, тільки зморщки на чолі, що поміж бровами, стали виразніщі... Батюшка скінчив молитви, взяв кронило, покропив по хаті, поблагословив людей і сказав своє слово до переселенців. Молебен скінчив ся. Батюшку посаджено на покуті за стіл, а паламаря на другім кінці стола. Родина та люде стояли, ніхто не сїдав. Баби подавали страву на стіл. Батько частував ба-

тюшку та паламаря. Попоївши, батюшка помолвив ся, подякував господарям за хліб за сіль і почав збиратись до дому. Старий батько сунув йому щось у руку і паламареві також. Стара винесла дві паляниці, шматок сала, та ковбасу і все те поклала у віз, куди посідали батюшка з паламарем. Візок рушив...

За стіл сіли тепер родина і люде.

— Ви глядіть — казала тихесенько мати до невісток, а казала так, щоб ніхто не чув — не плачте, а то старого стрівожите, а він у мене хорій. Пожалуйте його!...

— Ви глядіть — казав також потайно батько до синів — ані сльози! Дорогою вже поплачете, а тепер ані краплі, бо мою стару стрівожите, а вона у мене слабенька. Пожалуйте свою неню!...

Обідали всі мовчки. Ніхто не балакав. Тільки ложки стукали о подумьски. Старий батько підніс уже по третій чарці, але і горілка не розвязувала язиків.

— Та що се? В труну кого кладемо, чи що, що всі мовчимо?! — сказав батько.

— Хай Бог боронить! — озвав ся Москаль. — Чого-ж сумувати! Мабуть на Амурі красше, коли туди люди переселяють ся. Там теж земля християнська! Ех, як би мені рука та нога, я-б там давно вже був би!...

— Хіба вам тут зле? — спитав ся дід. — Ви-ж на хреста дістаєте гроші!

— Що я дістаю!... А у мене діти. Робити не можу, каліка! Спасибі людям: не женуть з хати. Де весіле, де похорон, де яка оказія — я вже й там. Чи псалтиря прочитаю, чи що — так і годуюсь!... А дайте мені руку та ногу! — Москаль важко зітхнув, махнув правицею і крикнув: — Давайте, свате, ще чарку, щоб тут-тут біля серця заніміло!...

— Ви, тату — казали сини — вже сами не орить, бо ви вже старі, вам важко, а землю віддавайте з половини. А инколи ми пришлемо з Амуру якого карбованця, то як небудь проживате з матірю.

— Батькови вашому з хвостом! — крикнув батько. — Я старий?! Я?! Ха-ха-ха! От так ушкварили! І лікар ваш дурний, та й ви з ним! Лікар теж саме казав, що ми

старі, що не доїдемо до Амуру, що дорогою помremo і через те нас не пустили з вами їхати! Ану, лікарю, виходь против мене, поборемось! Чи сей старий не кине тебе об землю, як каменем! Я старий?!... Чи не думаєте ви, що я з матір'ю за вами будемо побивати ся? А не діждете! Та мені ваша мати приведе ще синів-орлів! З такими вусами, як у правдивого Запорожця! Приведе таких козаків, що ви їм і в підметки будете негодяці! Правда, старенька?!...

— А вже-ж! — відповіла мати, та й в голос зареготалась, удаючи з себе веселу.

— Ага!? А що!? — теж удаючи з себе веселого, кричав батько. — Начхав я на ваш Амур!... Яке добро, подумаєш!... Там, кажуть, бабів мало, ще якийсь одноокий Китаєць украв би мою стареньку. Ха-ха-ха!

Для вподоби старому зареготали ся всі враз, та й змовкли. Знову сум обгорнув усіх. У кожного на серці мов коти скребли...

Після обіду приїхали сусіди — відвезти переселенців до залізниці. Ось уже все повиносили на вози. Настав час прощання!... Остатнього прощання! Остатнього цілування!...

Нараз зробилось тихо у хаті, як у могилі. Ніхто не пускав ані пари з рота. Батько зняв ікону. Підійшли переселенці і стали перед ним навколїшки. Батько їх поблагословив і сказав своє слово:

— Живіть, сини мої любі, у добрій злагоді! Держіть ся вкупі, не міняйте своєї віри і не кидайте звичаїв батьків та дідів наших! Дай Боже, щоб наша Україна запанувала на Амурі!... З сусідами не сваріть ся, жінок своїх жалуйте, але волі їм не давайте. Памятайте: „Люби як душу, а труси, як грушу!“... Горілку, діти, пийте, та розуму не пропивайте! А ви, жінки, слухайте своїх чоловіків, доглядайте госпуду, та дітей більш нарождайте. Дасть Бог діти, дасть Бог і на діти!...

Батько всіх перецілував.

— А тепер ідіть до матери, хай вона вас поблагословить. Неньчина молитва до самісенського Бога доходить.

Батько передав ікону матери, що стояла з ним поруч. Почала мати благословити, але ні сльозинки, наче вона їх випровожала не на Амур на віки, а в поле. Всі люде плакали. У синів заблищали на віях сльози, ще хвиля, і вони розревілись би, але батько зирнув на них очима, сердито старий глянув — сини зрозуміли сей погляд і задушили у горлі сльози...

— А тепер по старому звичаю треба всім сісти, щоб усе добро сідало! — сказав батько і сів. Всі теж посідали, а через хвилину разом устали.

Переселенці ще раз перехрестились до ікон і почали виходити на двір. Остатній раз переступили поріг своєї хати... Чи доведеться коли знову тут бувати?...

Ось діти вже посідали на вози. Батько глянув на них, а у самого мов би серце відірвалось, похолело і сльоза покотилась йому по щоці, але старий так стиснув зубами губу, що кров закипілась. Мати стояла бліда, але спокійна, водила по всіх очима, мов би не розуміючи, що се діється? Куди її діти їдуть і чого так багато людей у дворі? Всі се запримітили, що з старою щось діється певне, і лякались, щоб вона розуму не втратила.

— Хоч би заплакала! — думав старий. — Лекше-б їй було, а то чого доброго не витримає сердешна сього лиха.

Мати підійшла до синів. Все нараз стихло. Баби, що плакали, так і обмерли. Всякий дожидав чогось злого. Мати якось чудно обвела їх очима і покірливо, мов дитина, усьмінулася...

— Так отсе ви вже й їдете? — спиталась вона — Куди?

— Як куди? — спитався старший син перелякано. — Адже-ж ви, мамо, знаєте, що ми їдемо на Амур...

Як вовчиця кинулась мати і ухопилась за колесо. — Ай! — крикнула вона несамовито, та так крикнула, що, здавалось, не сила чоловіка так крикнути. Мов щось ухопило кожного за серце від такого крику. Всі люде у дворі заплакали. Батько кинувся до старої і відтяг її від колеса.

— Не дам! Не дам! Се кров моя! Не пущу! — несамовито голосила стара на все село, та рвала на собі сиве волосє й одежину.

Вози рушили, а мати мов горлиця билась об землю, пускаючи з рота піну, аж поки не стеряла силу і простяглась мов мертва. Старий з Москалем та людьми внесли її у хату і поклали на полу. Довго мати не приходила до памяти. Аж ось вона підвелась і попросила пити. Нанившись води, вона оглянула свою хату.

— Се тепер не хата, се пустка! — казала вона — се домовина і в ній два мерці: мій старий і я...

І весь день мати лежала на полу та стогнала. Старий сидів задумано і не випускав люльки з рота. Нераз сльози підступали йому до горла, але він гриз цибуха, що аж зуби скреготали, та все кріпився. Москаль теж сидів мовчки над фляшкою з горілкою і заливав своє горе, але й горілка нічого йому не помагала. Думав, багато дечого думав каліка. Хата мов справді домовина. Ось уліз у хату Рябко, потяг з лави шматок хліба і знову пійшов у двері — ніхто його не бачить, ніхто не чує. Двері трохи відчинені, у хаті вже холодно. Всім байдуже! Їх у жар кидає від думок.

Вже стемніло. Цьвіркун виліз зпід печи — цьвіркунув раз, у друге. Поліз на лаву, а далі на стіл, а з столу побіг по руці батька — старий не чує, так замислився. Мати встала і хитаючись засьвітила сьвічку і почала подавати вечерю. Ось вона, як і колись, поклала на стіл цілу купу ложок. Москаль встав, відділив три ложки і зіставив їх на столі, а остатні поніс до мисника. Стари глянули на сі три ложки. Мати заревла і кинулась головою у подушки на піл, а старий, як опарений вибіг на двір. Він упав на віз, на котрому сусід возив до залізниці його синів і заривав, як маленька дитина, але сі козачі сльози бачив один темний весняний вечір і ніхто більше!...

— Вгамуйтеся, пані - матко! — заспокоював каліка стару. — Се ще не горе, а ось горе, що перед вами стоїть — се я! Я був колись людиною, а тепер я що? —

каліка, а все-ж не гнівлю Бога, не нарікаю і не плачу, бо гріх побивати ся.

Стара трохи заспокоюєть ся...

Північ... У хаті темно... На полу лежить стара, на печі старий, на лаві Москаль... Біля него долі валяєть ся його деревляна нога... Тихо, навіть і цвїркун заснув...

— Старий!... Ти спиш? — питає стара. — Спиш?...

Тихо...

Старий не спить, але мовчить, щоб стара подумала, що він не думає, а спить, і тим сама заспокоїть ся...

Проходить пів години.

— Стара, ти спиш? — питає з печи старий. — Спиш?...

Тихо...

Стара мовчить, але не спить і тим хоче виявити старому, що вона не думає, а спокійно спить. — Се його заспокоїть — думає хора стара і він засне...

Москаль все те чує, але хоче старим показати, що він — не думає, а спить спокійно. Се їх обох заспокоїть, мислить каліка і починає хропіти. — Ех, як би мені рука та нога! — бурмоче Москаль ніби крізь сон.

Місяць плив по небі і допливши до хати осиротілих зацікавив ся, глянув у вікно і зрозумівши сю сьвяту дож уєміхнув ся, але як побачив долі деревляну Москалеву ногу, прожогом заховав ся за хмару. Мабуть він перелякав ся чоловічого звірства!...

II. Чарівниця.

(Оповіданє мого діда.)

Козачки Марисї я зовсїм не знав, але про те богато дечого чував про неї. Старі люде казали, що вона божевільна, подруги величали її „козир-дівка, вогонь-козачка“, а парубки дали їй прїзвище „чарівниця“.

— Там така дівчина — казали вони — пієню скласти, засьміяти кого небудь, прїзвище притулити коза-

кови — се діло Марисі. На гулянці всіх перещебече, всякому рота затулить, а піде у танець — так повірте, столітній дід не витримає — піде садить гонака. — Одно слово: чарівниця та й годі!...

— А багато вона вашому братови позадурювала гблови? — спитавсь я у парубків.

— І не питайте, паничу! Всі до неї нападом, мокрим рядном прилипають!... Раз-у-раз за неї бють ся наші козаки. Так і зорять, як тільки чарівниця на вулицю — так за нею ціла юрба нашого брата. Летять як метелки на вогонь!...

— А вона-ж що?

— Байдужісенько, регочеть ся над дурнями, та знай дужче причаровує. Там, як би ви побачили одні очі чого варті!... Здаєть ся, рідного батька проміняв би за них! Як зорі блищать!... А бровенята? Чорт їх бачив, де і хто їх малював такі!...

Козак, що казав мені се про Марисю, при сїм плюнув з пересердя і махнув рукою. — Хай мене грім убе на сьому місці, коли брешу! — казав він. — І скрізь вона перед веде!... Почне жати, не доженеш. А страху у неї ані крапельночки! Нашу ріку ніхто човном не перепливе, хіба тільки один Ілько козак. Є у нас такий приблуда, що й самісенького чорта окульбачить, такий відважний!... На нашій ріці як раз по середині страшенна течія і крутїнь — ну се ще не біда, але там як з води виросла величезна скеля — стоїть вона як ніж рубом проти течії. Кажуть люде, що під скелею сидить дід-водяник і збиває таку крутїнь. Як би понесло на скелю човна, не вспів би вилятись або перехреститись, пійшов би водяникови на сніданє — а чарівниця весла в руки і вже на тім березі. Тільки й чуєш, як розлягаєть ся її чарівний сьпів... А сьпіває!... Вам, паничу, не доводило ся чути?...

— Ні!

— Красше й не слухайте!...

— Чому?

— Причарує!...

Я засьміяв ся.

— Еге, сьмійтесь, коли-б не довелось плакати!

— Хіба і так буває?

— А тож! Як би не шкода була, задушив би як гадюку!

— А то шкода?

Козак усьміхнув ся. — Красива, рука не підіймаєть ся! А то-б не побояв ся гріха!

— На щож душити?

— На що? Чудні ви, паничу!... Кажу вам, що вона як та крутїнь, позакручувала всім голови. І де воно узялось на наше безголове?

— Хто воно?

Козак розсердив ся. — Та кажу-ж: воно — чарівниця таки!...

— Хіба вона не тутешня?

— Зпонад Дніпра. Як вона каже, з якогось то козацького шляху. Вже два роки, як тут вона живе з старим батьком. Там такий рибалка, здаєть ся, усю рибу вилловить у ріці. У нього і свій човен є.

Козак нахилив ся до мого вуха і зі страхом, таємно сказав мені: — Щоб ви знали, паничу, у нас на селі є така баба Горпина, що всі чари знає, про се усе село знає, так вона божила ся, що у Мариськи є хвостик, бо вона чарівниця. От, ей Богу, правда!

— А ти й віриш?

— А тож!

— Брехня! Плюнь ти твоїй Горпині межі очі!

— Так по вашому і відьом нема на сьвітї?!...

— Нема.

— Пропаций же ви чоловік, коли так! А ще й кажуть про вас люде, що ви науку вчили; аж бачу, що ви нічого не знаєте. — Козак почесав потилицю, махнув безнадійно рукою і відійшов від мене.

Оповідання про чарівницю зацікавили мене і я рад був з нею побачитись та побалакати.

Якось о півночі прийшла мені охота пійти на ріку погуляти. Я пішов. Ніч була зоряна та ясна, така ясна, як там кажуть: хоч голки збирай... Село спало... Скрізь тихо...

Пройшовши село, йду стежкою до берега, коли чую : хтось тихесенько сьпіває. Я зупинив ся. Не далеко від мене сиділа над кручею дівчина — я догадав ся, що се мабуть і є чарівниця. Вона так замислилась, що, здавалось, нічого не примічала навкруги себе. Я як злодій — крадькома наближаюсь до неї. Осока бє мене по лицу, якийсь бурян чіпляєть ся мене, коле мене в руки, але я йду вперед. Зовсім наблизившись, я заховав ся за вербу і почав придивлятись дівчині. Вона була не більше, як на три кроки від мене. Я чув її подих. Як ось вона повернула голову у мій бік. Місячний промінь упав на її лице, а я прикипів очима. Справді се була чарівна краса, се була пишна квітка українського садку, се була розкішна стеблина вільного українського степу. Але у сій красі було щось справді чарівне, виявлялась якась то сила таємного царства. Чорні як уголь очи горіли якимсь пекельним огнем і сяли діамантовим сьвітлом зпід густих вій. Чоло її високе, лице повновиде, румяне. Ніс трохи грецький, як обточений, прямий; вигляд відкритий, вільний — що твоя цариця. Козачка важко зітхнула і відкинула трохи позад себе голову. Вона заложила за неї голі по лікті руки, ніби піддержуючи свою важку косу, що перекинулась через її кругленьке плече, високі груди, і чорною гадюкою падала на вишивану сразументами червону плахту. Поверх вишитої, мережаної сорочки була одягнена кубова корсетка. На чолі не було вінка, але у гладко причесане волосє була заткнута якась квітка. Марися здавалась мені якоюсь то русалкою, що виплила отсе зараз зо свого водяного царства на берег, щоби погрітись проти місяця; вона тепер дивилась на нього і щось то думала. Я теж глянув на срібне коло, але не побачив там нічого цікавого. Все одно і те саме: „брат брата усе держав на вилах“. За рікою десь далеко сьпівав парубок. Марися провела долонею по чолі, наче розгонюючи той сум, що обгорнув її голову і слъози затремтіли на її віях. В сю хвилину під мою ногою хруснула гиллячка. Як дика кізочка здрігнулась козачка, випрямила гнучкий стан, стояла вже гордовито, мов когось то дожидаючи і дивилась на мою вербу.

— Любий, ти? — спитала вона і зробила крок у мою сторону. Я вийшов зза верби.

— Доброї ночі! — сказав я.

— Здорові були! — відповіла козачка і засоромилась; вона опустила очи, та перебирала червоні стрічки, що були на кінці коси.

— Чого так пізно сидиш?

— Так собі.

— Може кого дожидаєш?

— Та нікого-ж, як вас! — Вона весело засьміялась і той сьміх як срібний дзвоник луною поніс ся по зеркалі ріки. Соромливість в мить счезла з її лиця, і я бачив перед собою ту чарівницю, про котру мені розповідав козак.

— А може кого другого піджидала?

— Може.

— А чого ти плакала?

— Ха-ха-ха! Води в ріці мало, я й підлила слізми... Дурні сльози по дурному й ллють ся!

— А я було подумав, що за мною зтужилась! — шуткував я.

— Як би так, то не дожидалась би, сама-б до вас прибігла.

— Справді?

— Та справді-ж у решеті дірки. Так би у двері і вскочила, а як що, то і в вікно. Я маленька, пролізу, а воно у вас що вечера відчинене.

— А ти по чім знаєш?

— Пхе! я нераз стояла під віконницею, та слухала, як ви сьпівали та грали на бандурі.

— Он воно що!... І тобі подобаєть ся мій сьпів?

— Як би не до вподоби, не ходила-б під вікно. Якось чую, ви граєте нашу пісню, козацьку, мою любиму, а я відломила бужку, та й кинула вам у кімнату на стіл.

— Пригадую! Тільки я думав, що то вітер.

— Що вітер, що я — одно й те саме!

По троха ми розбалакались і посідали на березі.

— Ти не боїш ся зо мною сидіти?

— Хіба ви кусаетесь? — сьміючись спитала Марися.

— Щоби, буває, люде не почали чого плескати...

— Про мене чи про вас?

— Звісно, про тебе.

— Не полохлива! Хай дивлять ся, та губи кусають.

— А все-ж таки!...

— Не їла душа чіснику...

— Може-б і з'їла, та боїш ся свого старого батька.

На се Марися жартобливо стиха засьпівала:

„Ой, ти старий бухи, бухи,
я молода — хи-хи-хи!
Ой, ти старий дідуга,
ізигнув ся, як дуга,
а я молоденька
гуляти раденька!“ —

Мені здавалось, що Марисина веселість була примушеною.

— Що ви читаєте що вечера? — спиталась вона.

— Книжки.

— Про що-ж вони пишуть?

— Про кохане — шуткував я.

— Про кохане?

— Еге.

— Розкажіть мені, будьте ласкаві, що небудь про кохане з книжок, розкажіть!...

Я почав оповідати їй одну повість, що отсе сьвіжо прочитав. Марися жадно слухала. Очи її займали ся огнем все більше, та більше. Іноді вона зітхала. — „Як тільки вона його покохала“, розказував я...

— Стривайте, стривайте! За що-ж вона його так горяче покохала?

— За те, що він був добрий, тихий, покірливий хлопець.

— Брехня! Се книжки повигадували отаке. За що такого кохати? Чи не за те, що слину пускає через губу? — І при сїм Марися отруйно усьміхнулась.

— А кого-б ти покохала?

— Козака! — горячо сказала вона — високого, вродливого з чорним вусом. Сяде на коня — орел! Щоб, що є духу, розігнав свого коня, налетів на мене, ухопив мене на своє сідечко і щоб щільно, щільно притулив до себе, щоб аж в очах потемніло, щоби спалив мене своїм поглядом, щоб я задилась, задушилась жагою кохання.

Марися аж тремтіла від жару. В кождім її русі виявлялось, що у неї кипіла в жилах козача кров, жерелом було ся жите. Але ось вона глянула у той бік ріки, де за скелею далеко ріс очерет, і очи її згасли, вона важко позіхнула.

— Не вірте мені, паничу! Я... так собі... Не дармо мене звуть чарівницею... Я все плету дурощі!...

Марися на хвилину замовкла, задумалась — потім раптом підскочила.

— Ходім! — крикнула вона на мене, приказуючи, і вхопила мене за руку. — Ходім!

— Куди? — спитавсь я перелякано.

— До човна. Чи може і ви боїтесь чарівниці?

Марися, не дожидаючи моєї відповіді, потягла мене до човна, що був не далеко від нас; вона познаходила у траві весла і перша скочила у човен. Я стояв нерухомо. Чи сідати, чи втікти? — думав я. А як вона мене утопить?

— От і полетимо, сьвіта не побачите! — казала вона лаштуючись.

А я стояв, роззявивши рота, не знаючи, що робити, і все дивив ся на Марисю. Вона мене мов прикувала до себе. Яка-ж вона чарівна, думав я. А як утопить?!

— Злякались, злякались! — сьміяла ся Марися. — Не бійтесь, не перекину. Мені ще моя голова потрібна.

— Я... я... тее... я не бою ся!... бадьорив ся я і сів у човен.

Марися розмахнулась веслами і беріг тікав від нас.

— Де ти вивчилась гребти?

— На Дніпрі. Батько за переправщика були. Я теж їм допомагала. Хороше! Вода несе тебе, як тріску, а ти керуєш веслом і летиш як птиця. Гадюкою повзеш поміж порогами. Пролетів — твоє щастє, загавив ся, черкнув

о камінь — раків годувати-меш, до водяника пійдеш, а він сердитий, а через те сердитий, що він закоханий у царицю Дніпру, а вона на старого і глянути не хоче, а він в одно залицяєть ся. — При сім Марися весело сьміялась. — У сій ріці теж є водяник.

— А він у кого закоханий?

— У мене! Ха-ха-ха! Він, стара собака, мене дожидає.

— Не лай ся, а то ухопить.

— Царицею буду, русалкою! Буду о півночи випливати на беріг. Приходьте, я вас заласкочу, розкажу, що під водою робить ся. Ха-ха-ха!... А гляньте у воду, бачите, як місяць зазирає, як у зеркало. Гарний собі! На Дніпрі хороше, а тут... тут нема справжніх козаків. Куди оком скинеш — все забудовано. Тільки в степу і весело. Степ та небо і в сій безкраєві стоїш ти одна. Ех, тут не те житє, що на Дніпрі. Не звикну я до вас.

— Замуж вийдеш, звикнеш.

— Хіба за водяника! Мій суджений десь ще на припічку кашу їсть.

— Не вірю.

— Ніхто не сватає. Нікому не потрібна — лукавила козачка.

Ми замовкли. Марися гребла. Зпід весел наче сипались дияментові краплі, а позад нас тягнулась сьвітла водяна доріжка. На селі далеко сьпівали півні...

— Ілька знаєте? — спитала Марися.

— Знаю, а що?

— Нічого... Так собі... Теж в Дніпра козак. — Тонка тїнь журби пробігла по виду Марисі і вона засьпівала своїм срібним голоском думку про козака. Я заслухав ся. Мені здавалось, що я вже не паннч, а козак рубака, що я пливу по Дніпру, а скеля, що далеко стирчала посеред ріки — ненаситинський поріг, а Марися вже була Марисею Богуславкою...

Пісня скінчила ся.

— Не відкликаєть ся! — промовила стиха Марися і позіхнула.

— Хто не відкликаєть ся?

— Ніхто! Всі сплять. Се не козаки, а веретена.

Ось ми на середині ріки... Течія скажено несла наш човен, Марися зручно здержувала його а про те його сильно несло. Через кілька хвилин я вже бачив против нас скелю; вона вся була залита срібним промінем місяця. За скелею в очереті почувась пісня. Сьпівав якийсь козак мягким тоненьким голосом. Марися здригнулась, побіліла на виду і на сей раз уже не сила була її заховати своє зворушенє, вона обернулась і глянула у той бік. За скелі як раз виплив човен. По голосі я пізнав, що то плив козак Ілько. Так он кого вона дожидала? — подумав я. — А на щож вона мене узяла? Але чую, що наш човен ще скорше несе вода і мене взяв острах.

— А теперенька, паниченьку, добре держить ся! — сказала Марися і підняла до гори весла...

— Ай, ай! — кричав я. — Господи помяни!

Човен несло як перо, що аж дух забивало і несло прямісенько на скелю. Я так і заляк на місці. Шапка полізла до гори. Холодний піт поляв ся по спині і мені здавалось, що я весь мокрий, що я вже у воді і несусь до водяника на сніданє. А Марися, аж заливалась, так реготалась. Я, хоч мені вже пішло на вісімнадцятий рік — трохи-трохи не розплакав ся, як школяр. Але вже сиджу і не дихаю! Ще хвилинка, і від нас нічого не зостанеть ся. Ось-ось човен повинен ударитись о скелю... Зо мною щось таке зробилось, чую, що я увесь упрів, мокрий. В мить весла шубовстнулись у воду. Не знаю, що зробила Марися, тільки наш човен підкинуло до гори і нами жбурнуло в бік, як тріскою. Човен трохи-трохи не черкнув ся о бік скелі. Марися крутнула правим веслом, човен кинуло від скелі і ми теж трохи не ударились об човен, на котрому плив Ілько. В мить весла наші були вже в човні. Я не вспів опам'ятати ся, як опинив ся в обіймах Марисі. Вона цілувала мене горяче, несамовито... Сі поцілунки аж доскотіли у мене в уєї, коли чую, що Ілько регочеть ся.

— Так його! Так! Ха-ха-ха! — над другим моім ухом Ільків голос.

А чарівниця знай в-одно цілує мене... Як ось наш чоловік ударився об щось і я перекинув ся назад і задрав до гори ноги, як ті весла. Марися зареготалась і як кітка скочила з човна. Я теж собі за нею як опарений. Наш човен урізав ся у беріг у пісок. Я хоч як був переляканий, а таки ухопив Марисю.

— Серденько моє — задихаючись мимрив я — ти мене кохаєш?

— Ха-ха-ха! — реготалась моя чарівниця.

— Бий його! Палюгою! — почув я кілька голосів і хтось оперезав мене кійком по жижках.

— Лови! Хапай! У ріку його!

Три козаки вискочили зза доз і кинулись на мене.

— Та се не Ілько, се панич! — гукнув один із них і всі розбіглись у розтіч. Я підобрав свій жупанець, та на втеки! Забув і про свою чарівницю. Я так біг, як, здається, може бігти тільки заяць, коли за ним женуть ся хорти. Поперед мене як раз простяглось провале, таке провале, що і той заяць ніколи не перескочив би його, а я з переляку перелетів як камінець, аж сам собі здивувався. Як я опинив ся у своїй кімнаті, не памятаю. Памятаю, що я тряс ся як хорт у дощ. А серце мені мало не вискочило. Я після сього три дні був слабкий! Щось у середині мені повередилось. Моя бабуся усе перепалувала на вуголь житній хліб, наливала водою і поїла мене сим. Від чого се мені зробилось — я не признав ся бабуні. Вона думала, що се з пристріту. О, се чарівниця! стогнав я.

На четвертий день я видужав і почав міркувати про те, що скоїло ся. Що се за комедія? Що воно означає? Чи се сон, чи се мара?

А що, як вона справді у мене закохалась? Ні, сього не повинно бути! На щож тоді та балачка її про коня, та про чорні вуса? Я аж підскочив з ліжка і глянув у зеркало. Запевнивши себе, що я не чорнявий, а більше моє волосє нагадує сметану, а замість вусів — тільки одно місце для них, я знову ляг на ліжку, щоб заснути, бо вже була північ, і твердо поклав собі не думати про те все, викинути з голови, а про те нависна чарівниця не

давала мені спокою. — А що справді як би мені добути коня? Так я і їздити не вмю. Правда, я ще не давно їздив у бурсі, тільки не на коні, а на деревляній кобилі, і я сам на неї ніколи не сїдав, а мене клали на неї і... сипали березової каші. А солодко Марися мене цілувала!... Ну, їй нога болить! Якась сатана добре улучила палюгою...

Я взяв бандуру і засьпівав.

— Ха-ха-ха! — почув я під вікном сьміх чарівниці і цілий соняшник упав мені до ніг. Я кинув ся до вікна — її вже не було.

Що дня мені хотїлось її бачити. Я наче ошалів. Я... я... покохав Марисю! Я почав ходити на ріку, а щоб люде не запримітили, що я учащаю туди, я зробив ся рибалкою і вудочкою ловив рибу...

Почалась осїнь. На селі сьпівали вже весїльні піснї, гудїв бубон, пищала скрипка. А я все блукав понад рікою, думка була побачитись з Марисею і розпитати її про горячі поцілунки. Іноді я зустрічав ся з Ільком. Він скалив зуби і я ще більше путав ся в здогадах. Розпитувати його я бояв ся. Мені здавало ся, що ми вороги і він мене хоче убити.

Одного разу сиджу я на березі, за каменем: закинув вудочку, а сам усе думаю про чарівницю. Карасї не клювали, як затялись. Цілий час я дивив ся як той дурень на поплавець, а він анї з місця. Я сїпнув за вудлице, піймав гачок і плюнув з досади. Я так замислив ся, що замість його — привязав цьвяха, та ще їй великого. Отсе так! Отсе закохав ся у Марисю! Хоч би хто не побачив, а то засьміють! І я оглянув ся. „Чи не дивить ся буває хто?“ Оглянув ся і рота роззявив. Зараз біля мене — вона, моя козачка, моя чарівниця, та ще їй завітчана і в дорогій плахті... Тільки що я хотїв підняти ся зза каменя, щоби встати і кинутись до неї — зирк! з нею стоїть високий, красивий, чорновусий козак. То був Ілько. Я притулив ся до каменя і відтиля визирав одним оком. На Ілька жупан з синього сукна, червоний пояс, сива решетилівська висока шапка, а до неї причеплена стрічка. Се у нас означало молодого. Я почав прислухуватись до їх розмови. Вони мене не бачили і розмовляли у голос.

— Шож, Ілька — казала Марися — сьогодні твоє вінчанє?

— Еге!

— З Пріською?

— А тож.

— Чуєш, уже на тім боці дзвонять у церкві, може се тебе кличуть? Після обідні вінчанє?

Ілько кивнув головою.

— Час уже тобі йти?

— А час.

— Мене вже розлюбив?

— Та й чудна-ж ти людина! Розумієш: батько... мати... їх воля, а я що?... Я тебе...

— Кохаєш? Коли кохаєш — утечемо, зараз утечемо на Дніпро. Там воля, там рай — там наша доля! Ну?!

Ілько мовчав та кусав свій вус.

— Ну?

Ілько позіхнув.

— Ні, не любиш ти мене, козаче! — І сльози заблищали на очах у Марисі.

— Коли-ж ти якась така чудна дівчина, що й Господь тебе знає! Що ти за людина, так і не розберу!... Не дарма тебе всі звать чарівницею...

— Бо слини через губу не пускаю! — зле усміхалась Марися. — А ранійше як голубив, як цілував, милував, своєю називав! Чому-ж тоді не сказав, що голову дуриш?

— Я тебе не обезчестив, на те я козак, а не Москаль! Але-ж ти якась чудна! Я тебе і кохав і лякав ся!..

— А я тебе кохала, молилась навіть до тебе, через те, що ти козак, а не баба, як усі тутешні козаки. Ти з Дніпра, гордовитий!... Одним поглядом ти палив, причаровував до себе дівчат. Вони бігали за тобою, а ти як орел дивив ся на них гордовито. Через се я тебе покохала! А тепер бачу, що і ти хочеш узятись за веретено! Берись, Бог з тобою!

— Кажу-ж, що ти якась чудна! От і тоді — казав Ілько — хіба я не зрозумів, на що ти отого миршавого панича цілувала!...

— А щоб ти подавив ся своїм язиком, мугиряка! — подумав я. — Ач, який лицар!...

— Задля того — казала Марися — що від тебе холодом подихнуло. Хотіла розпалити тебе, розжовріти той вогонь у тебе, що почав згасати. Хотіла, щоб знов занялась твоя козака кров. Хотіла, щоб ревнивість у тебе заклекотіла — через се на твоїх очах і цілувала отого... — При сім Марися ляпнула таке слово, що мене знов щось заболіло у середині і я пригадав бабусине питво...

— А щоб тебе чорти ухопили! — лаяв я Марисю у думці. — Се чорт, а не дівка! Так бач задля чого була та вся комедія? Задля підпалу Ількової крові! Добре одурила!...

— Чому-ж ти, Ільку, не просиш мене на вінчанє?

— Ходім, хіба що!

— Спасибі!... Нам, Ільку, не слід розходитись ворогами. Ми кохались, були щасливі — спасибі і за се! Я не маю на тебе серця, я і тепер тебе кохаю і бажаю тобі доброї долі.

— Так ти, Марисю, не сердиш ся на мене?

— Ні.

— Я через се й прийшов сюди, щоб заспокоїти тебе...

— Я спокійна!

— Ти ще покохаєш... Ти знайдеш собі пару!...

— Закохаюсь у панича, так закохаюсь, що аж не стямлюсь! — реготалась Марися.

— А не діждеш! — трохи-трохи я не озвав ся зза каменя, але здержав ся.

— Усе буде гаразд — казала Марися спокійно. — А тепер, козаче, попрощаємось в останній раз, бо після шлюбу вже не можна, буде гріх чарувати чужого чоловіка.

Марися повисла на шиї у Ілька. Вона горяче цілувала його карі очі, смагляве лице, червоні губи, чорні вуса.

— Годі, годі, моя чарівнице!

— В останній раз! Більше не прийдець ся. Дай Боже, щоб тебе так кохала твоя жінка, як я тебе кохала.

— Годі! годі! Голова занялась вогнем! Все крутить ся в очах... Млісно! — казав Ілько важко дихаючи та

хитаючись, ухопивши себе за голову. — Годі! Час рушати до церкви... Вже мабуть дожидають ся бояре...

— Так, так, годі! — сьогодні ти почувеш весільний сьпів. Щасливий! Тепер сідай у човен — я тебе сама відвезу до молодой. Перевезу на той бік у лози, а там уже берегом підеш.

Ілько, здавалось, нічого не бачив, нічого не чув; він нерівними кроками пійшов до човна.

Вони рушили. Марися гребла...

Ось човен посеред ріки. Марися підскочила і жбурнула весла по обі ручки. Ілько теж підскочив. Човен несло прямишенько на скелю.

— Ратуйте! Ратуйте! — з отчаєм гукав Ілько.

Марися ухопила свого коханця в обійми і своєю ко-
сою обмотала дві шиї.

— Чарівниця! Чарівниця! Русалкою буду! Царицею стану! В водяника закохаюсь! На сніданє йому йду! З Ільком вкуші! — божевільно голосила Марися, регочучись на всю ріку.

У мене захопило дух, я тряс ся, мов мене трусила пропасниця. Мені здавалось, що я теряю розум. На березі, на тім боці ріки заметушились люде. Ось човен уже у самісенької скелі... Я заплющив очи... Почув ся глухий удар, крик Ілька, нелюдський регіт Марисі і — все змовкло...

Коли я відкрив очи і глянув на скелю, то у її ніг крутились сива Ількова шапка та Марисин пишний вінок...

ІЗ НАРОДНІХ МОТИВІВ.

Ой цвила, цвила, тай і відцвила
калинонька у лузі;
та нема кінця, та нема краю
моєму горю й тузі.

Ой хоч цвіт зів'яв, хоч і лист обнав,
паленіють коралі;
хоч коханечко і минуло ся,
не минули ся жалі.

Не через людий, не через людий,
не через заздрих раду, —
ти мене лишив і саму пустив
через чорную зраду.

Як в осінній млі в ранню заморозь
плід каллини палає,
так від жалю й сліз, від горячих сліз
моє серце вмирає.

Та чорна зрада, моя загибала
збавила мене сили.

Життя покину, тебе-ж прокляну
остатній раз, мій милий.

Бодай так тобі, як тепер мені
тяженько загинати!

Щоб ти так не жіг, як я не можу
ніченьки переспати!

Щоб ти женив ся, щоб ти женив ся,
як вітер по дорозі,
за те, що забрав з душі супокій
сирітоньці небозі.

Щоб ти дружив ся, щоб ти женив ся,
як вітер в чистім полі:
я через тебе, ой через тебе
не знала щастя й долі!

Уляна Кравченко.

ПІДПИС.

(ФОТОГРАФІЯ З ЖИТЯ.)

То було так, що Яковови Яримієви не стало хліба. Одного дня увійшла жінка з комірки тай сказала, що лиш на дні міха зо дві мисчині є тай решта. Яків думав та розгадував тай пійшов писати си на сотку до заво-лічкового банку.

Ходив він кілька ходив тай виходив гроші.

Раз у Матія Щерби сиділо вечером богато газдів, а Яків розповідав їм свою біду.

„Прийшов я, знаєте, до того заволічкового банку і кажу, що так і так: не стало хліба межі діти тай прошу, пане, вашої ласки тай божої позичити сотку.

— Ірунт маєш? — питає ся банькір.

— Є, пане.

— А стоїть на тобі?

— На мині.

— А табула чиста?

— Гет все чисто стоїть на мині.

— Але довгів не маєш?

— Та дес у жидів э, та вже за цу сотку і хліба купю межі діти і струп скину.

— Ну, то принеси аркушик і аністрат тай піде на посідзенє.

Випитав ся мене банькір гет за все чисто тай я при-ніс єму книжку платнічу і аркушик. За тиждень, каже, прийді!

Ходив я зо три рази, аж каже нарешті, що є гроші хвалені.

— А вмієш писати?

— Ні, прошу пана, кажу, я не ходив до школи тай у ваську не був-сми тай-сми цалком сліпий.

— То, каже, мусиш підписувати ся у натаря.

— Я, прошу, покладу хрестик, а ви підпишіть...

— Не можна, каже, на векслю робити хрестиків.

Став я в гадках. Це як озмут упіс, як процент наперед відберуть, як натареви за підпис заплатю тай десьитки не видко“.

— А з когож озме, як не з дурного мужика? — обізвав ся Матій.

— „А чекайте-ж, най я доповім. Звертів я си по місті за ручителями тай надобаю на місті шевця Ляпчінцого. Кажу єму, шо так і так, шо беру гроші в банку тай мусю йти до натаря підписувати си.

— Хлоп все дурний, каже мині Ляпчінцкий — гние цілу зиму тай би не навчив ся навіть мнї своє підписати.

Вислухав я це тай побіг за ручителями за Йваном Калинов тай за Романюком. Привів тай підписалим си у натаря, тай гадайте: з сотки тринаціть левів обірвали“.

— А з когож урве, з пана ци з Жида? Таже як з мужика не урве, тай не урве з нікого! Жид ци пан знає, куда дорога, не бій си... — знов обізвав ся Матій.

— „Не забудьте собі, Матію, бесіди! Тай несю я ті гроші до дому тай все гадаю за Ляпчінцого. Таже, Боже милий, абим мав урвати си, та своє порекло навчу си написати. Притулить пюро до паперю, шос помаже тай три леви „плаць, мужику!“

— Та воно якурат правда, шо не варт сипати гроші натареви. Він має тай має тай ще має, а ти єму рви з бідної сотки, аби не пішов з торбами. То ще, хто був у ваську, хто віломив си, видите, хоть на думеро, то тому лехко, але як би я си взьив писати тай бих стів пробив пюром... — казав Петро Цікало.

Яка зима довга тай би і ви наломил си. Я вже питав си професаря, якби то могло бути. То, каже, за два

дни готово, лиш дивити си на узір тай віломите си тай решта!

По сім Яків виймив карточку з мошонки і показував взір. Витягнув олівце і шматок паперу і почав писати з узору.

Всі дивили ся на него зачудувані. Збили ся над ним гурмою і уважали на кождіське посунене запацьканого олівця.

— Мой, таже рука омлїе!

— Аді, яку кривульку віписав!

— Ну, ну, тай Яків на старість письменний...

— Якове, таже ти далі таких векслів віпишеш, шо і хата піде на бубен!

Яків не уважав на ніщо, лиш писав а слинив, писав а слинив. Довгенько він мучив ся, врешті змайстрував підпис.

Всі оглядали Якову карту і тішили ся як хлопці.

— Та ніби ви гадаєте, що я розумію, що там стоїть? Написати — написав-сми, але хоть очі ми вібийте, ци бим прочитав — говорив Яків.

Довго, довго оглядали газди Якове порекло.

Може в тиждень пізнійше сиділо у Матія з десять господарів. Самі молоді, самі дужі. Посхиляли ся над довгим столом і писали з узорів, кожний зі свого. Стіл аж угинав ся під широкими грудьми. Поміж них ходила Матієва Доцька. По лаві ходила поза плечі і всюди заглядала, чи добре пишуть.

— Доцю, ня, а подиви-ко си, ци оца кривулька добра?

— До, ану-ко зачитай, шо я написав?

— Павло Лазаренко.

— Якурат я! Добре си вівчила!

Доцька ходила, поправляла і тішила ся, що всі пишуть з її узорів, що всі її питають ся. А дужі хлопці дуже єї вельбили і брали ся письма один борше, другий тупійше.

Василь Стефаник.

Через Дністер.

Туча з цілим своїм апаратом громів, блискавок і пр. Довкола розлогі пані перерізані Дністром.

На одному березі ріки стою я і мої два товариші. Ми хочемо перевезти ся поромом на тамтой бік. Порома нема, перевізник утік мабуть перед тучею в село, а ми боїмось блискавок, що вють ся коло нас і бють у воду або в кертичину. Минула година, туча лагодить ся до нового пароксізму, а мене здіймає що раз більший страх. Його втихомирює п'ятьма, а оживляє зелене сьвітло блискавок.

Ані корча, ані ями, ані трави, щоб у неї голову сховати.

Я побачив під берегом малесенький човен. Він був витягнений до половини на пісок, та крив ся зовсім у глибокій вирві. Я знав його дуже добре, а тепер він мені дуже подобав ся.

Ми стояли в човні і держали руками грубу дротяну ливну, що присилена до кремезного стовпа бовталась над водою, а далі гинула в темряві. Ми рішили ся човном переплисти ріку. У нас не було весла, тому ми мали держати ся ливни і так попихати човен.

Ми зараз на початку зробили велику помилку : човен був за ливною з огляду на напрям струї. Я бачив сю помилку, та не хотів її справляти. Мені dokonче забаглось поглибити небезпеку. Я був вдоволений, що мої товариші не добачили помилки.

Ми зачали плисти. Перед нами триста сімнайцять метрів дороги.

Човен посунув ся о двацять метрів наперед. Вода видає ся розтопленим оловом, така густа. Струї під човном не чути, а має ся вражінє, що десять рук тягне човен на дно.

Ми висуваємось поволи на обсяг головної „стріли“. Густі клубочки піни і скорість, з якою вони плывуть, показують, що вода прибуває.

Пливемо що раз помалійше. Похибка зачинає мстити ся на нас. Човен відсуває ся від ливви. Наші тіла з прямого положеня переходять в горизонтальне. Ноги тримають човен, а руки ливву.

Один із моїх товаришів сідає в човен, другий паде в воду, випливає на верх, відриває мої ноги від човна, влазить до нього сам.

Я лишаю ся учіплений до ливви, занурений у воді повнеше пояса.

До того часу я зовсім нічого не думав. Мене так дуже занимала робота, що я забув про небезпеку. Навіть утека човна з товаришами не розбурхала моїх думок. Я учув лише злість на них, що гинули вже в темряві, уношені скаженою стрілою. Я хотів заплакати і — розсміяв ся сердечно, голосно, спазматично...

Довкола шипотіла вода. Вона прибувала заєдно. Стріла шарпала мене, тягла вперед, але я держав ся кріпко ливви.

Хвилинка минала за хвилиною. Я не думав про ратунок. Небезпека приняла новий вид, а я не привик до нього. По правді я повинен був попрощати ся з житєм. Я знав, що до берега лише двацять метрів, що я з невеликим трудом приплив би до нього, та... мені було так, якби хто оту двадцяти-метрову смугу відкріїв від цілої ріки і підніс разом з берегом у безконечну височінь. Я й не дивив ся в той бік.

Передо мною стояла довга дорога до другого берега, що ледви виднів у темряві. Я знав, що вона на мої сили за довга, то й чекав на смерть.

Деколи мені забагалось пустити ливву, та не ставало сили випрямити пальців, що судорожно стискали її.

Я лежав на воді тихо, випрямлений, любісінько при-слухував ся шепотови та скоботаню хвильок, що пересували ся коло мого лица. Моє тіло колисало ся повагом, ритмічно. Я сам старав ся ще побільшити те колисанє. Я грав ся.

Звернений лицем до гори, я слїдив блискавки, що крутили ся раз-у-раз над водою, з такою байдужністю, з якою нераз придивляв ся метеликови, що літав у городі.

Думки лїниво лазили у мене в голові. Вони й не були справжніми думками, а радше на пів сьвідомими вражіннями. Вода шумить, струя сїпає і т. н. шибало у мене в голові, як граматичні приміри на прості реченя.

Поволи я зачав тратити чутє. Вода ставала що раз теплійшою; ненастанний лоскіт грому, що гудів у хмарах, що раз тихшав...

Іноді я дивував ся, що мої руки так цїпко держать ся ливви, без нїякого впливу моєї волі. Та дивував ся так лїниво, немов би бачив якісь не дуже дивні акробатичні штуки.

Мої очі заєдно заплющувались. Мене обгортала непоборима сонність.

Кількадесять кроків понизше находились великі вири. Я знав про них так добре, як знав і те, що в них утоплю ся. Я обернув ся на бік і байдужно замкнув очі.

Під повіками у мене розстелювали ся всілякі образи. Я бачив себе малим хлопцем, далеко в горах в домі мого батька. Я спускав ся з гори санчатами. Вони летїли по білому снігу стрілою, а побіч бігла молода панночка, що я її любив колись-то. Вона сьміялась весело та вимавувала книжкою. Я тої книжки не скінчив ще читати. Вона у мене на столі. Велика вісімка, велїновий папір, виразний друк. На ній лежить червона закладка гарненько вишита. Чудові рожі, а між ними чорними хоршими готтицкими буквами „Памятай“. Чому як раз чорними?

„Jenes wilde Thier“ ist gar nicht abgetödtet worden, es lebt, es blüht, es hat sich nur — vergöttlicht!...

Остатня стрічка, що я її прочитав сьогодні. Як там слова йдуть одно за одним: Jenes, відтак wilde... Яке воно покручене, оте велике Й... І він збожеволів, отой дух-велитень! Каже, що книжка, то добрий торт...

Чую, як пес розбрехався під самим вікном, він перепинив мені читати. Я так люблю отсю собаку, його чорні лати на шовковій білій шерсті. Я назвав його „Цезар“. Тоді я ненавидів цезарів... Рим, лекція історії, Карло Великий, що підписуєся квадратом, собака — мішаються у мене в голові. Образи розливаються під повіками, виджу лише колесо, широке, яснійше до середини; воно крутиться поводи...

Мене драгнуло щось в лице. Я отверезився. Мої руки були немов задеревілі. Коло мене плило множество бельок, палів, цілих тертиць та грубих пнів.

Вода рвала що раз більше. Недалеко впадав доплив до Дністра; він ревів та вкидав у нього гори води. Десь в горі розірвало сплави. Обік мене плів дуже скоро довжезний дубовий пень. На його кінці тріпалась здорова ужевка, вона драгнула мене в лице.

Я зрозумів мигом, що мені грозить. Мене в кожній хвилі могли роздавити оті здоровенні пні, що плили як стріли, а кінці мали остро позатісувані також як стріли. Я не думав ратувати себе перед утопленем, але мені ніяк не хотілося дозволити, щоб якийсь там пень розторощив мені череп...

Мене пекло огнем подрапане лице, я дрожав на думку, що одно з пливучих бервен може вдарити мене.

Я зачав посуватися наперед. Перебрав руками, обернений плечима до гори посувався до дальшого берега.

Вода відривала мене цілою силою скаженого елемента, але мої руки були невтомимі. Хвилі заливали мені очі. Вони пекли мене. В них був пісок і всяка нечисть з води, а всеж таки я дивився, чи не надпливає на мене бервено.

Всі думки втікли з моєї голови. Я перемінився в машину, в якусь зовсім відрубне тіло. Я чув, що мене ніщо не в'яже з давнішим світом. Уся моя індивідуаль-

ність зосереджувала ся в руках і очах. Я не чув навіть ніг, не чув живота, не уважав на сіпанє струї...

На мене надливало пять чи шість разом ще повязаних пнів. Вода кидала ними на всі боки. Вони находили ся від мене о яких п'ятнадцять кроків.

Мене прошиб неказаний дяк. Я преці повинен був тішити ся, бо такі пні повязані, то добра плоть, що понесе чоловіка. Я знав, що долі рікою нема ніяких перепон, щоби плоть об них розбилась, а я бояв ся...

Сльози, горячі і великі як горох, заступили мені очи. Я почув себе дуже бідним і покривдженим. Я обіймив кріпко ливву і тулив ся до неї з якимсь ніжним чутєм любови. Чого ся природа така неконсеквентна? Чи на те вона сотворила мене, щоб убити великим пнем?...

Вода шарпала бервенами. Вони не плили просто, а якось скісно. Вони вже передо мною. Вода відкидає їх на бік. Я одним рухом ухиляюсь їм з дороги. Вони перепливають коло мене. Лише один із них ударив мене кінцем в бік і здер мені шкіру разом з куснем одежі. Пекучий біль заставляє мене заклясти, але в тій хвилі я відчуваю якесь вдоволенє, таке, як по вирваню болючого зуба...

Бервена поплили. Я посуваю ся наперед. А що доплив ріки прибуває сильнійше, тому струя в самому руслі не всюди однаково сильна. Знаю, що я вже на Дністровій воді. Стріла лагіднійша, не шарпає так дуже.

Тимчасом ливва, що ніколи не може бути зовсім напруженою, в сьому місці нуряєсь уже під водою. В звичайнім стані ріки вона висить над водяним плесом на середині все на якого пів метра. Тепер вона зовсім потонула в воді, що нею колише та сіпає.

Я посуваю ся все дальше, та вже руки не дістають ливви. Я мусів би іти під воду, коли-б хотів не пускати ливви.

На сьому боці ріки вода не несе вже бельок, лише біло-сірі клубки піни.

Моя байдужність про житє щезла геть. Я конче хочу ратувати ся. Чую, що руки слабнуть. Долоні, пошарпані дротиками, що повідривали ся від ливви та стирчать на

ній неначе шпильки, болять мене нестерпимо. Я починаю слабнути...

Одною рукою я відіпняв шлійки від штанів, заложив їх на ливну, і так продовжив руки. Та всеж таки посуватись наперед було неможливо. Мене відносила що хвилі струя. Я знав, що шлійки незабаром урвуться.

Я замахав ногами кілька разів зі скаженою лютістю і ляг на воді обезсилений, нестямущий від пересердя. Я не міг двигнути голови, а мені конче хотіло ся жити.

Я скреготав зубами, плакав і сьміяв ся. Я вговорював себе, що смерть не така страшна, а всеж таки я дуже бояв ся згинути.

Під пальцями я чув, як рвуть ся поодинокі нитки моїх шлійок. Мені здавало ся, що вода кусає мене і щипає. В устах пекло. Я хотів пити. Я проковтував воду жадібно, люто. Хотів випити всю воду. Пив і пив до нестями. Почувши, як ноги йдуть під воду, я звів голову до гори і крикнув якимось страшним ревом. Я не кричав ні в якій цілі. Се був протест одиниці, що гине в безодні...

Я замикав поволи очі. Мені виділось якесь малесеньке сьвітло. Воно рухалось скоренько — чи на березі, чи на воді, не знаю.

Я кріпко держав у руках шлійки. Коло мене стало зовсім чорно, відтак яснійше, відтак я забув, якої воно краски, те, що оточувало мене...

Хвилину я відчував іще оте своє зубутє, а вкінці й те чутє завмерло...

Я збудив ся накритий кожухами в хаті перевізника. Він учув мій крик, підплив і знайшов мене без памяти привязаного шлійками до ливни.

Константин Сроковський.

ІЗ ПОЕЗИЙ ЖАНА МОРЕАСА.

I.

Je suis las, si las.

„Я втомлена, втомлена дуже,
То як танцювати, мій друже?“

„Віткни отсю квітку в волосє своє, —
Танцюймо ще, серце моє!“

„Сумна я, сумна чогось дуже,
То якже сьміять ся, мій друже?“

„Хай плаче боляче, незряче за нас!
Ми сьміймо ся, поки ще час!“

„Заснути! Ах любо се дуже!
Чомуб нам не вмерти, мій друже?“

„Ах, смерть, моя мила, одна
Ніколи не здурить вона“.

II.

Je suis le guerrier, qui taille.

Я вояк, що в січи
Страшними ударами шаблі калічить;
Лице його ясне, рука приросла до шаблюки, —
Та він умира серед муки.
Під панциром ясним у нього
З глибокої рани
Кров річкою лить ся... не много, не много,
А крові й життя вже не стане.

Я лицар убогий, що чортові душу продав
 За гроші погані, огидні,
 А гроші за три дні
 У карти програв.

О ти, що подібна до Діви Марії
 Мені появилась, о пані високого серця,
 О пані з душею блискучою цвітом надії!
 Нехай твоя чиста рука доторкнеть ся
 І вигоїть біль мій увесь!
 Нехай твої очі палкії
 Відкуплять мене для небес!

III.

Les feuilles pourront tomber.

Хай спадають листки,
 Мерзне площа ріки
 Я сьміюсь, я сьміюсь!

Хай утихне танець,
 Прийде скрипці кінець,
 Я сьміюсь, я сьміюсь!

Хай все щастє розтанє,
 А все зло гіршим стане,
 Я сьміюсь, я сьміюсь!

IV.

Ah, zions un peu.

Ах, сьміймо ся гроха, коли на хвилину
 Сьміяти ся годні!
 Ах, сьміймось на краю
 Безодні!
 Ох, як же то любо сьміятись,
 Коли погадати,
 Що серце не має за всю свою щирість
 Відплати.

Коли-б твоє личко
 Я все мав тут близько,
 Я був би як лицар
 Без страху, без змаз.
 Колиж твої очі далеко від мене,
 То я як той дурень, що сам на шалене
 Іде воюване на тисячу коній
 На раз.

V.

Des yeux sereins comme le calme.

Твої очі погідні як той супокій
 На поверхні морській
 Мені мовлять: ми будем ті пальми тінити
 Над тобою в тривожному сні;
 В твоє грішнеє серце — так мовлять мені —
 Ми надихаєм помисли чисті,
 Супокій і проміння ясні.

Твої очі говорять мені:
 Бідний хлопче, кроваві зовсім твої ноги
 Від лихої дороги;
 Та не вжеж їм блукати тягом
 Пустинею тою?
 Над убогим твоїм нічлігом
 Будем зіркою ми золотою.

Ми криниця, що в ній
 Повно ласки й любови на дні;
 Будем в ранці твій дзвін,
 А по праці музики гучні,
 Бідне, змучене серце. — Оттак
 Твої очі говорять мені.

З французького переклав

Ів. Франко.

ВОРОГ НАРОДА.

Драма в п'яти актах — Генрика Ібзена.

ТРЕТІЙ АКТ.

Редакційне бюро „Народного Післанця“. В заді на ліво входові двері. На право при тій самій стіні другі скляні двері, через котрі можна бачити друкарню. При правій стіні треті двері. На середині комнати великий стіл, де лежать папери, газети і книжки. Зпереду на ліво вікно, тут стоїть столик до писання, при нім крісло. Довкола стола фотелі, вздовж стін стоять крісла. Комната має понурий і неприємний вид, старосвітське умебльованє, брудні крісла; їх накриття порсадирані. В друкарні видко кількох складачів при роботі; ще трохи далі в заді видко впроваджену в рух ручну пресу.

Перша ява.

Гауштад сидить при столі і пише. Небавом надходить Біллїні з правого боку з рукописом доктора в руці.

Біллїні. Ну, я мушу сказати — !

Гауштад (пишучи). Ви прочитали вже?

Біллїні (кладає рукопис на столику). Прочитав.

Гауштад. А що, правда, доктор горячо бере ся до діла?

Біллїні. Коже слово вдарає наче ковальський молот, розбиває на трине.

Гауштад. Так, але сї панове не падають від першого удару.

Біллїні. Певно, що ні. Ну, то будемо доти валити, аж доки не попадають. При читаню рукописи ввижала ся мені в далечині революція із скаженим ревом.

Гауштад (відвертаючи ся). Пст! Аби лише не почув Томзен!

Білліні (притишуючи голос). Томзен — се заяць, стара баба; в ньому нема іскри мужеської відваги. А все таки ви тим разом поставите на своїм, га, що? Надрукуєте статтю доктора?

Гауштад. Аякже, коли лише бурмістр піддасть ся добровільно!

Білліні. Се було-б для него дуже погано.

Гауштад. Ну, але ми все таки можемо ситуацію використати для себе. Коли бурмістр не згодить ся на ради доктора, то проти нього виступлять усі маломіщане і ціле товариство властителів домів. А коли згодить ся, то увійде в конфлікт з великими акціонерами, що доси були його найліпшою підпорою —

Білліні. Ах так, так, бо тоді вони муєли-б випустити із своїх рук гарну сумку —

Гауштад. Аякже, аякже, тоді все розвіялось би, а ми будемо день-у-день доказувати публіці, що бурмістр не доріс до свого завдання, що всі уряди, ціла управа громади мусять дістати ся в руки вільнодумного народа.

Білліні. Справді, відносини для нас не можуть бути ліпші, як тепер є! Бачу се, бачу се: ми стоїмо перед почином льокальної революції. (Чути стуканє до дверей).

Гауштад. Пст! (Кличе). Прошу!

Друга ява.

Попередні. Штокман входить дверми на ліво в заді.

Гауштад (ідучи проти нього). Ах, пане докторе! Ну, щож?

Штокман. Друкуйте, пане редакторе, друкуйте!

Білліні. Урра!

Штокман. Друкуйте лише, кажу! Тепер буде війна в місті, пане Білліні!

Білліні. Війна? Але так може на ножі — на житє і смерть, пане докторе?

Штокман. Моя стаття — се тільки вступ. Я вже маю плян до чотирох, п'ятьох иньших. Де Томзен?

Біллінґ (кличе в сторону друкарні). Томзен — прошу на хвилинку!

Гауштад. Кажете ще чотири, п'ять иньших статей? Про сю саму справу?

Штокман. Але-о! Ні, про зовсім иньші річи. Та вони будуть у звязку з водопроводами і збірником нечистоти. Одно є доконечним наслідком другого. Се так виглядає, мов би старий будинок починає розсипати ся.

Біллінґ. Так, нема кінця, доки не розвалити цілої халабуди.

Третя ява.

Попередні. Томзен.

Томзен (з друкарні). Розвалити! Чи не думаєте ви, пане докторе, розвалити купелевий заклад?

Гауштад. Ні, ні! Не журіть ся, не журіть ся!

Штокман. Ні, ми звернемо ся до иньших уряджень. Ну, щож ви, пане редакторе, скажете про мою статтю?

Гауштад. Прекрасна, справді...

Штокман. А що, правда? Ну, се тішить мене.

Гауштад. Представленє таке ясне, таке наглядне, не треба бути фаховим чоловіком, аби мати вірний погляд на сю справу. Кождий розумний чоловік безперечно стане по вашій стороні.

Томзен. Правдоподібно всі розумні люде?

Біллінґ. Розумні й нерозумні, одним словом — ціле місто.

Томзен. Отже надрукуємо.

Гауштад. Завтра рано появить ся стаття.

Штокман. Так, отже не пропускайте ані одного дня...

Пане Томзен, старайте ся, аби не було якої друкарської похибки. Кожде слово має своє значінє. Я сам перегляну першу відбитку... О, я не можу вам сього й висказати, як я бажав би бачити статтю надрукованою, аби кинути її —

Біллінґ. Кинути так, як грім!

Штокман. У світ — і піддати під осуд неустрашимих.

О, ви собі й не уявляєте, яка доля стрінула мене нині. Грозили мені, хотіли мені загарбати ясні, наче сонце, права чоловіка.

Білліні. Що! Ваші права чоловіка!

Штокман. Хотіли мене упокорити; понизити мене до боязливого карлика; домагалися, аби я свої особисті користи поставив вище, чим свої найсвятіші переконання —

Білліні. Се вже, скарай мене Боже, погана річ.

Гауштад. Ох так, з їх боку можна було того надіятися.

Штокман. Але вибралися вони в негодіну хвилю; я їм покажу чорне на білім. Я тепер день-у-день буду звертати ся до „Народного Післанця“ і засипати-му їх громовими статями одною по другій —

Томзен. Ну, так, одначе —

Білліні. Урра, буде війна, буде війна!

Штокман. Звалю їх, розітру, зруйную всі їх твердині в очах чесної публіки! Я зроблю се!

Томзен. Лише помірковано, пане докторе —

Білліні. Ах, що „помірковано“! Лише не жалувати динаміту!

Штокман (незбентежений продовжає). Бо тепер, бачите, не йде вже річ про купелевий заклад і кльоаку: ні, треба очистити, дезінфекціонувати цілу суспільність —

Білліні. Дезінфекціонувати — се наше діло!

Штокман. Проч з полатайками і дурисьвітами! І то з кожного поля! Нині розвернулися переді мною безмежні простори. Нам, товариші, треба молодих, свіжих сил; нових провідників для нових напрямів —

Білліні. Слухайте, слухайте!

Штокман. А коли всі станемо густою лавою, тоді все піде так гладко, так гладко! Уся переміна завершить ся прискореним темпом. Вірите тому, чи ні?

Гауштад. Я з мого боку вірю, що тепер усякі дані є за нами, аби віддати управу громади в руки тих, котрим належить ся правно.

Томзен. Коли ми лише помірковано заберемо ся до діла, гадаю, що не заподієть ся нічого страшного.

Штокман. Хто там до сто катів дивився би на те, чи воно страшне, чи не страшне! Що роблю, роблю в ім'я правди й мого сумління.

Гауштад. Так, пане докторе, ви чоловік, що вповні заслугує на підмогу.

Томзен. Звісна річ, що доктор — справдешній приятель міста.

Білліні. Доктор Штокман — се справдешній приятель народа!

Томзен. Гадаю, що так буде його звати товариство властителей домів.

Штокман (зворушений подає їм руку). Дякую, дякую, мої дорогі приятелі... Як люблю мені чути такі слова... Мій брат дав мені зовсім инше прозвище. Ну, я відплачу йому се з процентом! Але тепер мушу йти подивитися на мого хорого... Я прийду знову. А в моїм рукописі — прошу не вичеркати ані одного оклику! Радше додайте ще з пів копи! Добре, добре; до побачення поки-що; до побачення, до побачення! (Взаємні прощання, дехто відпироваджує його аж до дверей).

Гауштад. Він може стати нашим неоціненим співробітником!

Томзен. Доки держить ся лише справи купелевого закладу; але коли піде далі, то не дуже добра річ підпомогати його.

Гауштад. Гм, се виходить так —

Білліні. Який з вас великий боягуз!

Томзен. Боягуз? У відносинах до льокальних владільців, то я справді боягуз, пане Білліні; з того боку призбирав я деякий досвід; але виступіть ви з висшою політикою; станьте в опозиції і до правління, а побачите, чи жахаюся я чого.

Білліні. Не жахаєтеся! Але втім як раз являється ваша дволичність.

Томзен. Річ зовсім натуральна: я чоловік сумління! Коли хто виступає проти правління, то тим не наносить він йому найменшої шкоди; бо правительственні мужі не дуже журять ся, що пишуть про них газети —

вони стоять там, де стояли. Але льокальні вла-
сти — можна усунути, а тоді прийдуть до керми
непридатні люде, на велику шкоду властителів домів
і иньших людей. Тому: в малій політиці гарна річ —
поміркване!

Гауштад. А політичне вихованє простих людей через авто-
номію — як дивите ся на се?

Томзен. Коли чоловік дійшов до чого і хоче се міцно
затримати, то йому годі про все думати, пане Гау-
штаде!

Гауштад. А, коли так, то я не хотів би нічого осягнути
у своїм житю.

Біллінґ. Слухайте, слухайте!

Томзен (сьміючи ся). Гм. (Вказуючи на столик). На тім са-
мім редакційнім кріслі сидів перед вами урядник
купелевого закладу Штайнгоф.

Біллінґ (спльовуючи). Тьфу, такий запроданець!

Гауштад. Я не хоруговка — і ніколи не буду нею.

Томзен. Політик, пане Гауштаде, не повинен на ніщо
присягати. А ви, пане Біллінґ, як я зачував, шукали
в остаяніх днях щастя-долі, заходите ся, аби стати
секретарем магістрату.

Біллінґ. Я!

Гауштад. Правда се?

Біллінґ. Ну, так; але можете бути певні, що я лише
хочу позлостити тих мудрагелів.

Томзен. Мені байдуже се! Але коли мене хто докоряє
трусливістю і неконсеквентністю, то я лише се позволю
собі сказати, що про політичну минувшину друкаря
можуть усі легко дізнати ся. Не робив я ніяких пе-
ремін з собою, хиба що до мойого поміркваня. Моє
серце все ще належить до народа; хоча й не перечу,
що мій розум иноді нахиляєть ся трохи до тих, що
мають власть — розумієть ся, в місті. (Вісходить до
друкарні).

Четверта ява.

Біллінґ. Гауштад.

Біллінґ. Може-б ми з ним, пане Гауштаде, розпро-
щали ся?

Гауштад. А знаєте кого, хто кредитував би нам папір і друк?

Білліні. Біда наша, що не маємо потрібного оборотового капіталу.

Гауштад (сідаючи на крісло). Ба, коли-б ми його мали, тоді —

Білліні. А коли-б ви звернулися до доктора Штокмана.

Гауштад (перекидаючи картки). По що? Адже він сам не має нічого!

Білліні. Але має добру за поруку у своєму тестю Нільсі Ворзе, в старім „борсеці“, як називає його.

Гауштад (пишучи). Знаєте напевно, що він має дещо?

Білліні. Знаю докладно! Частина його майна дістанеся безперечно його вихованці. Адже доктор Штокман в кожному разі не забуде про своїх дітей.

Гауштад (обертаючи ся до половини). Ви на те надієтеся?

Білліні. Чи надіюся? Я, сказати правду, ні на що не надіюся.

Гауштад. Я також не радив би вам. А що до посади магістратського секретаря могу вас наперед упевнити, що не дістанете її.

Білліні. Гадаєте, що я не знаю про се? Мене й те тішить, що не отримаю. Така невдача додає охоти до боротьби — вона є підоймою нового життя; а в такій Богом забутій закутині, де рідко коли виринає яка обставина, що зможе порушити — се велике щастє для чоловіка.

Гауштад (пишучи). Ой так, так!

Білліні. Ну, небавом дізнають ся вони про мене!... Іду написати відозву до товариства власителів домів. (Іде до комнати на право).

Пята ява.

Гауштад. Відтак Петра.

Гауштад (при столику; гризе ручку пера і говорить повагом).

Гм, аякже, аякже; таке то воно! (Хтось стукає). Прощу!

Петра (входить дверми на ліво в заді).

Гауштад (встає). Ах, се панна Петра!

Петра. Дуже перепрашаю —

Гауштад (присуває їй фотель). Прошу, будьте ласкаві сідати!

Петра. Дякую; я відходжу зараз.

Гауштад. Пані відай прийшли в справі батька — ?

Петра. Ей ні, я в своєму ділі. (Виймає з кишені плаща книжку). От вам англійська новеля!

Гауштад. Як, ви звертаєте мені її?

Петра. Так, бо я не можу перекладати її.

Гауштад. Адже ви обіцяли мені напевно —

Петра. Бо я не читала її. А мабуть і ви також не читали її?

Гауштад. Ні; ви знаєте, що я не розумію по англійськи; одначе —

Петра. Добре; саме тому хочу вам сказати, аби ви оглянулися за чим иньшим. (Кладе книжку на стіл). Отсе оповідане зовсім непридатне для „Народного Післанця“.

Гауштад. А то з якої причини?

Петра. Бо воно є в повнім противенстві з вашими поглядами.

Гауштад. О, що тикаєть ся того —

Петра. Ви мене не розумієте. Тут говорить ся, як то надприродна сила піклуєть ся добрими людьми на землі, що вона зле переміняє на добре, — і що вона карає всіх так найменованих злих людей.

Гауштад. Ну, адже се дуже гарна річ. Майже уся публіка жадає такої поживи.

Петра. І ви хочете давати їй таку поживу? Ви-ж самі тому зовсім не вірите. Ви знаєте, що воно так не є в дійсности.

Гауштад. Се правда; але редактор не може все так робити, як думає. В менше важних річах він мусить нагинати себе часто до світогляду читачів. Політика — се головна річ в житю, а в кождім випадку для газети; а коли публіка має бути мені вірною на шляху поступу і волі, то не можу-ж я відстрашувати її. Коли вона прочитає таке моральне оповідане у фейлетоні, тоді скорійше прочитає се, що є поза фейлетоном — тоді можна її зовсім притягнути до себе!

Петра. Тьфу, і ви не жахасте ся наставляти такі тенета на своїх читачів? Се неможливо, аби ви були такі хитрі; адже ви не павук.

Гауштад (сміючи ся). Дякую пані за добрий суд, який маєте про мене. Ні, такі погляди може мати лише Біллінг, а не я.

Петра. Біллінг!

Гауштад. Так бодай висказував ся він сими днями. Як раз Біллінг заходив ся дуже, аби се оповіданє надрукувати в „Народному Післанци“; я зовсім не знаю його.

Петра. Як може Біллінг зі своїми вольними поглядами —

Гауштад. О, Біллінг многосторонній. Як зачуваю, він тепер стараєть ся дістати місце секретаря при магістраті.

Петра. Пане редакторе, я не вірю тому! Якже він зможе привикнути до чогось такого?

Гауштад. А, про се вже спитайте його самі.

Петра. Ніколи була-б я й не подумала про щось таке!

Гауштад (приглядаючи ся їй більш уважно). Ні? Чи се може для вас щось нечайне?

Петра. Так. Або може й ні. Я по правді й сама не знаю —

Гауштад (сміючи ся). Ей, знаєте, ми газетярі чорта варті.

Петра. Чи ви кажете се так серіозно?

Гауштад. Принаймні гадаю собі так иноді.

Петра. Ба, в звичайних, буденних розмовах. Але тепер, коли ви маєте заступати таку велику справу —

Гауштад. Ага, справу вашого батька?

Петра. Так. Думаю, що ви нині почуваете себе важним, ба, що більше, визначним чоловіком.

Гауштад. А вже-ж.

Петра. А правда? О, ваше призванє, яке ви собі вибрали, величне! Промощувати дорогу новим правдам, новим поглядам — вже ся обставина: нестрашимо стояти на визначнім місці і забирати слово в обороні пониженого чоловіка —

Гауштад. А передовсім, коли сей понижений чоловік —
 гм — не знаю, як се маю сказати —

Петра. Коли він є чесним, поважним чоловіком, ви так думаєте?

Гауштад (тихо). Передовсім, коли він є вашим батьком, я так думаю.

Петра (раптом збентежена). А, се тому?!

Гауштад. Так, Петро — панно Петро —

Петра. Ага, то се мотор вашої роботи? А не сама справа? Не правда, не великий, горячий намір мого батька?

Гауштад. Аякже — розуміть ся — і се також.

Петра. Ні, ви перехопили ся, пане редакторе; і від нині я не вірю вже вам більше.

Гауштад. Ви мені берете се за зле, що в першій мірі роблю се для вас — ?

Петра. Я за зле беру вам те, що ви з моїм батьком не були щирі. Прислухуючи ся вашим бесідам, можна було вірити, що вам на серцю лежать найбільше права і добро загалу; ви добре собі закрили з мене, як і з мого батька; ви не є тим чоловіком, яким показуєте себе. І сього я вам не прощу ніколи — ніколи!

Гауштад. От не промовляйте до мене в таким острим тоні, і то передовсім тепер.

Петра. А то чому?

Гауштад. Бо ваш батько без моєї підмоги зійде на ніна-що.

Петра (споглядаючи на нього з погордою). А, то ви ще й такий! Тьфу!

Гауштад. Ні, ні, ні; се лише мені так — в роз'яреню — промчало ся через уста — ! Ви чогось такого не подумаете собі про мене?

Петра. Я знаю, що маю думати. Бувайте здорові!

Шеста ява.

Попередні. Томзен.

Томзен (входить з друкарні, говорить швидко і дуже таємничо).

А до чорта, пане Гауштаде! (Побачивши Петру). О горе!

Петра. Ось тут книжка; дайте кому иньшому перекладати її. (Іде до вихідних дверей).

Гауштад (ідучи за нею). Але-ж, панно!
 Петра. Бувайте здорові! (Відходить).
 Томзен. Пане Гауштад! (Гауштад не чує. Голоснійше). Пане
 Гауштад!
 Гауштад. Що таке? Ах, се ви —
 Томзен. Бурмістр у друкарні.
 Гауштад. Бурмістр?
 Томзен. Так, хоче з вами щось поговорити; прийшов
 задніми дверми — не хотів, аби хто бачив його.
 Гауштад. Чого він хоче?... Ні, пождіть, я сам — (Іде
 до дверей, що ведуть до друкарні, відчиняє, здоровить і про-
 сить бурмістра, аби увійшов). Уважайте, Томзен, аби
 ніхто —
 Томзен. Розумію, розумію — (Відходить до друкарні).

Сема ява.

Гауштад. Бурмістр. Опісля Томзен.

Бурмістр. Ви відай не надіяли ся тут мене?
 Гауштад. Таки ні!
 Бурмістр (оглядаючи ся довкола). Ви добре урядили тут
 собі; дуже добре!
 Гауштад. О, се... прошу... (Бере від бурмістра капелюх
 і палицю та кладе на крісло). Може зволите сідати,
 пане бурмістр?
 Бурмістр (сідаючи при столі). Дякую!
 Гауштад (сідає також при столі).
 Бурмістр. Я нині, пане редакторе, мав дуже велику не-
 приємність.
 Гауштад. Так? Ну, та вже-ж: при богатях урядових
 обов'язках, які ви —
 Бурмістр. Нинішну неприємність зладив мені купе-
 левий лікар.
 Гауштад. Еге, доктор.
 Бурмістр. Він написав до купелевого заряду щось таке
 в роді статі про деякі видумані недостачі нашої купелі.
 Гауштад. Так, так —
 Бурмістр. Аякже, а він вам не говорив нічого про те?
 Гадаю, о скільки розказував мені —

Гауштад. Ах так, правда; сказав тут щось кілька слів, котрі —

Томзен (входячи з друкарні). Деж той рукопис?

Гауштад (гнівно). Гм, он лежить на столику.

Томзен (находить). Є, є.

Бурмістр. Адже се вона —

Томзен. Так, се стаття доктора, пане бурмістре.

Гауштад. А, то ви говорили про неї?

Бурмістр. Про неї, про неї! Що думаєте, яка вона?

Гауштад. Та я не фаховий чоловік; я прочитав от так, п'яте через десяте.

Бурмістр. Адже ви хочете її друкувати у своїй газеті?

Гауштад. Годі відмовити такому визначному чоловікови —

Томзен. Я, пане бурмістр, не можу нічого говорити в редакційних справах газети —

Бурмістр. Ну, так.

Томзен. Мушу все друкувати, що дістану в руки.

Бурмістр. Зовсім коректно!

Томзен. І тому то мушу — (Іде до друкарні).

Бурмістр. Ні, полишіть ся ще хвилину, пане Томзене!
За вашим дозволом, пане редакторе —

Гауштад. Прошу, прошу, пане бурмістре —

Бурмістр. Ви розумний, чесний чоловік, пане Томзене —

Томзен. Таке признанє з таких уст дуже схлібляє мені.

Бурмістр. Чоловік, що в широких кругах має великий вплив.

Томзен. Одначе лише між малими людьми.

Бурмістр. Малих податників так у нас — як і деінде — найбільше.

Томзен. Се правда, пане бурмістре.

Бурмістр. І я не сумніваю ся, що ви обзнайомлені з тим настроєм, який домінує в тих кругах народа. А що, правда?

Томзен. Я позволю собі сказати, що воно справді є так, пане бурмістре.

Бурмістр. А вже-ж — коли між середно заможними горожанами нашого міста панує похвальна жертволюбність, тоді —

Томзен. А то як?

Гауштад. Жертволюбність?

Бурмістр. Се дуже гарна признака, доказ правдивого горожанського почутя. Я майже не надіяв ся того.

Та вкінці ви лишне знаєте сей настрій, чим я.

Томзен. Так, але пане бурмістре —

Бурмістр. А жертва, яку має принести місто, є чимала.

Гауштад. Місто?

Томзен. Але я не розумію — тут іде річ про купелевий заклад —!

Бурмістр. По тимчасовім лише огляді зміни, які купелевий лікар уважає потрібними, мають коштувати щось кількасот тисяч корон.

Томзен. Се дуже значна сума; та —

Бурмістр. Отже місто мусить зтягнути довг.

Гауштад (підіймаючи ся). Як, місто —?

Томзен. Довг сей треба сплачувати з кишені міста! З бідної кишені маломіщан!

Бурмістр. Так, добродію Томзене, бо звідки набрати засобів?

Томзен. Се річ акціонерів!

Бурмістр. Акціонери не будуть уже більше жертвувати.

Томзен. Невже воно справді так, пане бурмістре?

Бурмістр. Дійсна правда. Га, коли будуть зміни, мусять місто платити.

Томзен. Там до чорта — перепрашаю! Коли так, то ся справа, пане Гауштаде, приймає зовсім иньший характер!

Гауштад. А вже-ж.

Бурмістр. Найбільше лихо в тім, що ми є приневолені замкнути купелевий заклад на кілька літ.

Гауштад. Замкнути? Зовсім замкнути?

Томзен. На кілька літ?

Бурмістр. А так, найменше — як довго робота тривати-ме.

Томзен. Але до чорта, пане бурмістре, як ми зможемо се видержати? З чого ми, властителі домів, маємо жити за той час!?

Бурмістр. На сей запит, пане Томзене, годі відповісти. Та щож діяти? Гадаєте, що будемо мати тут бодай

одного-однієїнького гостя, коли скажете їм, що вода затроєна, що ми проживали на зараженім ґрунті, і що ціле місто —

Томзен. А то все проста видумка?

Бурмістр. При найщирійших бажаннях я не міг дійти до иньшого переконання.

Томзен. А, сего вже докторови Штокманови не можна простити! Прошу дарувати, пане бурмістре, що се ваш брат, але —

Бурмістр. Ви самі, пане Томзене, висказуєте лише сумну правду. Мій брат ціле жите робив нерозумно.

Томзен. І ви, пане Гауштаде, хочете його підпомагати в такій справі?

Гауштад. Та хто міг догадувати ся, що —

Бурмістр. Я написав коротку статю про сю справу — так, як її з повною розвагою треба розбирати; також підніє я, як можна усунути деякі недостачі відповідно до фінансів закладу.

Гауштад. Пане бурмістре, маєте при собі статю?

Бурмістр (шукаючи в кишені). Так, я взяв її на випадок, коли-б ви —

Томзен (швидко). А до сто чортів, ось він!

Бурмістр. Хто? Мій брат?

Гауштад. Де — де?

Томзен. Іде через друкарню!

Бурмістр. Фатально. Не хотів би я стрінути ся тут з ним, а маю ще поговорити з вами про ріжні справи.

Гауштад (вказуючи на двері праворуч). Прошу, поступіть трохи там.

Бурмістр. Але — ?

Гауштад. Нема там нікого, крім Біллінта.

Томзен. Швидко, швидко, пане бурмістре! Він уже тут!

Бурмістр. Ну, то я йду; але старайте розстати ся з ним швидко. (Іде через двері на право, котрі йому Томзен відчиняє і за ним замикає).

Гауштад. Пане Томзене, сідайте і буцім то робіть децо. (Сідає і пише).

Томзен (перевертає завзято купу газет, що лежать на столику праворуч).

Осьма ява.

Гауштад. Томзен. Штокман.

Штокман (входячи з друкарні). Ось я знову тут! (Кладе капелюх і палицю).

Гауштад (пишучи). Вже, пане докторе? Скорійше, скорійше, пане Томзене; нині наш час дуже дорогий...

Штокман (до Томзена). Як чую, нема ще коректи.

Томзен (не відвертаючи ся). Ні, якже се можливо, пане докторе?

Штокман. Але-ж ви зрозумієте мою нетерпеливість. Я не маю спокою, доки не побачу надрукованої статі.

Гауштад. Гм; се мабуть трівати-ме ще добру годину. Правда, пане Томзене?

Томзен. Так, хоча й за се не ручу.

Штокман. Добре, добре, мої дорогі приятелі; отже я прийду опісля; і два рази прийду, коли сього буде потрібно. У такій великій справі, де рішається добро цілого міста — годі вилежувати ся на медвежій шкурі. (Хоче йти, але полишає ся. Ага — ще одно —

Гауштад. Перепрашаю; але може се опісля — ?

Штокман. Лише два слова. Гадаю — коли завтра прочитають мою статю в газеті і дізнають ся, що я цілу зиму працював тихо для добра цілого міста —

Гауштад. Так, але, пане докторе —

Штокман. Знаю, що хочете сказати; ви думаєте, що се лише проклятий обовязок і довг, звичайний горожанський обовязок і більш ніщо. Певно, що так —; я се так само добре знаю, як і ви. Але мої співгорожане, бачите — мій Боже, добрі люде думають багато про мене —

Томзен. Ваші співгорожане аж до нині багато-багато надіяли ся по вас, пане докторе...

Штокман. Ну, так, і тому я бою ся, що — коротко сказавши, думаю: коли вони про се дізнають ся, сї незможні верстви — про сей буцім то поклик перестороги, аби в будуцїні заряд міста взяли в свої руки —

Гауштад (підіймаючи ся). Гм, пане докторе, не думаю промовчувати перед вами, що —

Штокман. Ага — я й не погадав собі, що тут уже щось робить ся? Одначе я про се не хочу нічого знати. Коли тут роблять ся які приготовленя —

Гауштад. Що...

Штокман. Ну, се або те — похід з факлями або бенкет — або складка на який дарунок — або що там иньше — — Прошу, ви обіцяйте мені з ласки своєї поважно, що се все ви спините! І ви також, пане Томзене, чуєте —

Гауштад. Перепрашаю, пане докторе, ми можемо вам сказати усю правду так тепер, як і опісля —

Девята ява.

Попередні. Йоанна в капелюсі і плащи входить задніми дверми на ліво.

Йоанна (замітивши доктора). Найшла — !

Гауштад (ідучи проти неї). А, а — пані докторова також!

Штокман. Ей до біса, чого ти тут хочеш, Йоанно?

Йоанна. Та ти можеш догадувати ся.

Гауштад. Сідайте, пані.

Йоанна. Дякую, не трудіть са. А ви не беріть мені сього за зле, що я приходжу сюди по мого мужа; бо я мати троїх дітей.

Штокман. Думаєш, що ти сказала нам щось нове?

Йоанна. Ну, воно справді так виглядає, мов би ти не думав про жінку і дітей, бо тоді не заходив ся би ти так завзято, аби загнати нас в ярмо недолі.

Штокман. Чи тобі в голові перевернуло ся, Йоанно, чи що таке? Се так, мов би чоловік, що має жінку й дітей, не міг боронити правди — не міг працювати для добра загалу — не міг мати ніякого права прислужити ся для рідного города!

Йоанна. У всім поміркованє, Оттоне!

Томзен. Я се також говорю: у всім поміркованє!

Йоанна. І тому то негарно з вашого боку, пане редакторе, що ви витягаєте мого чоловіка з хати і від родини і приманюєте до всіх тих річей.

Гауштад. Пані докторова, я не приманюю нікого й до нічого.

Штокман. Приманювати! Ти гадаєш, що я дав би заманити себе!

Йоанна. Ой так воно є справді. Я знаю дуже добре, що ти найрозумнійший чоловік тут у місті; але ти так легко даєш себе водити на мотузку, Оттоне. (До Гауштада). Розважте собі добре те, що він стратить місце купелевого лікаря, коли видрукує свою статтю —

Томзен. Що!

Гауштад, А, коли так, пане докторе —

Штокман (сміючи ся). Ха-ха! Нехай лише спробують! Не бійте ся, вони вже будуть берегти ся. Бо бачиш, я маю за собою компактну більшість.

Йоанна. Так, у тім і вся біда.

Штокман. Пусте, Йоанно — йди знову домів і заходи ся коло хати і дітей, а мені полиши стараня біля хорої людскости. Як можеш ти трівожити ся так, коли я такий веселий і певний побіди? (Затирає руки і ходить сюди й туди). Правда і народ побідять, сего можеш бути певна. О, я вже бачу вільнодумне горожанство, що громадить ся густою лавою коло мене —! (Стає при одному кріслі). Що се — що се до сто чортів?

Томзен (споглядаючи). Ой лишенько, ой горе!

Гауштад (також так). Гм —

Штокман. Тут сама вершина нашого міського авторітету. (Бере обережно капелюх бурмістра і підіймає його високо).

Йоанна. Капелюх бурмістра!

Штокман. А отут його булава. Яким способом вони попали сюди?

Гауштад. Та як — —

Штокман. А, розумію! Він був тут, аби вас переробити! Ха, ха; він знав, до кого зайти! А коли замітив мене у друкарні, (розсміяв ся), і ноги на плечі! Утік, пане Томзене!

Томзен (швидко). Еге, пане докторе, почимчикував.

Штокман. Утік і лишив палицю і — але скажіть, де ви його запроторили? А — мабуть там. Тепер побачиш щось, Йоанно!

Йоанна. Оттоне! Прошу я тебе!

Томзен. Але-ж, пане докторе, пане докторе!

Десята ява.

Попередні. Бурмістр. Біллінґ.

Штокман (вложив собі капелюх бурмістра на голову і взяв його палицю; відтак іде до дверей, відчиняє їх і здоровить рукою при капелюсі. Бурмістр входить почервонілий від гніву, зараз за ним Біллінґ).

Бурмістр. Що мають означати сі дурниці?

Штокман. Вважай, Іване! Я тепер найвищий авторитет тут у місті. (Проходжуєть ся туди й сюди).

Йоанна майже з плачем). Але-ж Оттоне —!

Бурмістр (ідучи за ним). Дай мені мій капелюх і палицю!

Штокман. Гадаєш імпонувати мені тим високим тоном? Вчора грозив ти мені димісією, але тепер усуну я тебе — заберу тобі всі твої уряди. Думаєш, що не зможу? Прощай; за мною непереможна сила. Гауштад і Біллінґ будуть греміти в „Народному Післанци“, а Томзен пійде війною з усіми властителями домів проти тебе —

Томзен. Ні, ні, пане докторе, се не моє діло!

Штокман. Ваше, ваше.

Бурмістр. Ага! Пан редактор може забираєть ся до агітації?

Гауштад. Ні, пане бурмістре, ні!

Томзен. Ні, пан Гауштад ще не збожеволів, аби занастити себе і газету для якоїсь там фантазії.

Штокман (оглядаючи ся). Що се значить?

Гауштад. Ви представили свою справу у фальшивім світлі, пане докторе; і тому я не можу підпирати її.

Біллінґ. Годі; по дружних пояснєнях, які мені подав пан бурмістр —

Штокман. У фальшивім світлі! Прошу вас! Надрукуйте лише мою статю; а я знайду вже людей, що стануть боронити її.

Гауштад. Я не надрукую. Не можу і не сьмію.

Штокман. Не сьмієте? Що се за бесіда? Адже ви редактор; і я думаю, що редактор кермує газетою.

Томзен. Ні, пане докторе, се діло абонентів.

Бурмістр. Щастє, що воно так є.

Томзен. Публична опінія, осьвідомлена публіка, властители домів і всі иньші кермують газетою.

Штокман (з застановою). Отже всі сили против мене?

Томзен. Так. Се була би повна руїна горожанства, коли-б надруковано вашу статю.

Штокман. А так — (Мала перерва).

Бурмістр. Прошу дати мені капелюх і палицю!

Штокман (знімає капелюх і кладе його біля палиці на столі).

Бурмістр (бере обоє). Твій уряд бурмістра покінчив ся вже.

Штокман. Між нами ще не кінець. (До Гауштада). Отже се зовсім неможливо, аби моя статя була надрукована в „Народному Післанці“?

Гауштад. Зовсім неможлива річ; також з огляду на вашу родину —

Йоанна. Ах, лише нею не журить ся, пане Гауштаде!

Бурмістр (витягає письмо з кишені). Аби з'орієнтувати публіку, сього буде доволі, коли надрукуєте; се є автентичне поясненє. Прошу!

Гауштад (беручи папір). Добре; небавом надрукуємо.

Штокман. А моєї статі ні!... І ви думаєте собі, що зможете приспати мене і правду? Та се не така легка річ, як ви собі думаєте. Пане Томзене, може зволите надрукувати мою статю зараз як осібну брошуру — моїм коштом і моїм накладом? Чотириста екземплярів; ні — пять, шістьсот!

Томзен. Аби ви мені Бог зна що давали — не відступлю на се моєї друкарні, пане докторе. Я не сьмію — з огляду на публичну опінію. Вашої статі не надрукує ніхто тут у місті.

Штокман. Отже ви вертаєте мені її?

Гауштад (дає йому рукопис). Прошу!

Штокман (беручи капелюх і палицю). Одначе публіка все таки дізнаєть ся про неї. Я відчитаю її на великих народніх зборах. Усі мої співгорожане мусять почути голос правди.

Бурмістр. Ніяке товариство не відступить вам на селюкалю.

Томзен. Упевняю вас, що анї одно-однісіньке!

Бідлінї. І ніхто з приватних людей!

Йоанна. Погано! Але чом вони всі проти тебе, Оттоне?
Штокман (вражений). Я скажу тобі, Йоанно: бо вони всі труси — такі як і ти; бо всі вони думають лише про себе, про родину, а не про загал!

Йоанна (беручи його за руку). Отже я їм докажу, як труслива жєнщина може також мати мужєську відвагу! Від нинї я зовсім з тобою, Оттоне!

Штокман. Славно, Йоанно, славно! А вам присягаю: правда все таки вирине перед публікою! Коли не дістану салї, тоді візьму собі трубача, перейду з ним ціле місто і відчитаю свою статю на всіх кінцях улиць!

Бурмістр. Так далеко мабуть не дійде твої божевільність!

Штокман. Так, так буде!

Томзен. Ніякий чоловік в цілім місті не пїйде з вами.

Бідлінї. Йй Богу, ніяка душа!

Йоанна. Оттоне, не подавай ся! Отже твої сини пїйдуть з тобою.

Штокман. Гарна думка!

Йоанна. Вальтер і Фредрик радо пїйдуть з тобою!

Штокман. Так, і Петра також! І ти також, Йоанно!

Йоанна (сьміючи ся). Ні, ні, я нї; але я стояти-му при вікні і буду дивити ся на тебе!

Штокман (обіймаючи її і цілючи). Дякую, спасибі тобі, дорога жінко!... Отже приготовляйте ся, хоробрї мужі, до боротьби! Хочу раз побачити, чи безхарактерність і трусливість зможуть замурувати уста вольному, чесному чоловікови. (Відходить з жінкою через двері на лїво в задї).

Бурмістр (киває іронїчно головою). Ну, тепер зробив і з неї вже ідіотку!

Завїса спадає.

ЧЕТВЕРТИЙ АКТ.

Велика старинна саля в домі капітана Гольстера. В заді провадять відчинені бічні двері до передної комнати. Ліворуч три вікна; в середині при правій стіні підвисене, а на ньому маленький столик з двома лямпами, карафка з водою, склянка і дзвінок. Між вікнами є стінні лямпи, що освічують комнату. З переду на ліво стіл з лямпою; побіч нього крісло; більше з переду на право двері, біля нього пара крісел. — Великі збори: горожане міста з усіх верстов. Між купою видко кілька жінок і кількох учеників. Збираєть ся щораз більше людей, а вкінці наповнюєть ся ціла комната.

Перший горожанин (до другого, що стоїть біля нього).

Е, і ви тут, Альштеде?

Другий горожанин. Я є на кождих зборах.

Третій горожанин. А принесли ви свиставку?

Четвертий горожанин. Аякже, а ви ні?

Третій горожанин. О, дивіть ся! А моряк Еверзен обіцяв принести великий ріг.

Другий горожанин. Буде сьміху.

Иньші горожане. О, певно! (Сьміють ся).

Пятий горожанин (приступаючи). Ну, скажи-но ти мені, що тут буде?

Другий горожанин. Та не знаєш, що доктор Штокман хоче говорити щось против бурмістра?

Пятий горожанин. Адже то його брат, бурмістр!

Перший горожанин. Се ніщо; докторови се байдуже.

Третій горожанин. Я читав у „Народному Післанці“, що правда не по його боці.

Другий горожанин. Еге, в тім випадку справді не по його боці, бо ані товариство властителів домів, ані горожанський клуб не хотіли дати до його розпорядимости льокалю.

Перший горожанин. Навіть комнати в купелевому закладі не хотіли йому відступити.

Другий горожанин. Щось воно неясне з його справою.

Ремісник (в иньшій групі). Ну-ну, скажіть-но, з ким тут треба тримати в тій справі?

Другий ремісник (в тій самій групі). Ідїть за властителем друкарні Томзенем і робіть те, що він робить — я також се робити-му.

Білліні (протискаєть ся між купою з текою під пахою). Перепрашаю, мої панове! Прошу мене пустити! Я справознавець „Народного Післанця“. (Сідає при столі на ліво).

Перший робітник. Хто се?

Другий робітник. Не знаєш його? Се Білліні від газети Томзена.

Гольстер (впроваджує жінку Штокмана і Петру через двері праворуч зпереду. Вальтер і Фредрик ідуть за ними). Гадаю, що вам тут буде вигідно; звідси легко можна вийти, коли би вчинила ся яка буря.

Йоанна. Жахаєте ся, що будуть крики?

Гольстер. Годі знати — між таким натовпом людей — прошу сідати!

Йоанна (сідаючи). Як се гарно з вашого боку, що ви відступили салю мійому чоловікови!

Гольстер. Ну, коли ніхто не хотів, то я —

Петра (що також сіла). І відваги треба було до сього, пане капітане!

Гольстер. Відваги — прошу пані, щож се за відвага? (Гауштад і Томзен приходять рівночасно, протискаючи ся між купою наперед, кожний осібно).

Томзен (приступаючи до Гольстера). Нема ще доктора?

Гольстер. Жде тут побіч. (Поворухенє при дверях у заді).

Гауштад (до Біллінга). Дивіть ся, он бурмістр!

Білліні. Аякже, справді він! (Бурмістр промощує собі з трудом дорогу між зібраними, витаєть ся гречно і стає під стіною на ліво. Небавом надходить доктор Штокман через двері на право зпереду; одітий чорно, в плащі і в білім шалику. Тут і там плещуть деякі н сьміливо, але сі оплески перервано притишеним псиканєм. Усі мовчать).

Штокман. Ну, Йоанно, якже там твій острах?

Йоанна (сьміючи ся). Е, мені зовсім добре! (Тихше). Але прошу тебе, Оттоне, не говори за остро!

Штокман. О, я вмю гамувати себе! (Глянтє на свій годинник, виходить на підвисшенє і кланяєть ся). Вже проминуло чверть години від назначеного часу — отже зачинаю. (Виймає рукопись).

Томзен. Я ставлю внесенє, аби вибрати голову зборів.

Штокман. На що? Се зовсім безпотрібне!

Деякі панове (кличуть). Треба, треба!

Бурмістр. І я того погляду, що треба вибрати голову.

Штокман. Але-ж Іване, адже я сам запросив присутніх!

Бурмістр. Відчит купелевого лікаря може дати причину до ширшої обміни гадок.

Богато голосів (з купи). Вибрати голову! Вибрати голову!

Гауштад. Загальна воля горожан домагаєть ся вибору голови.

Штокман (опановуючи себе). Отже добре; нехай і так буде!

Томзен. Може пан бурмістр зволять бути головою?

Три пани (плещучи). Славно, славно!

Бурмістр. З ріжних важних причин не можу прийняти вибору. Але от маємо між собою одного чоловіка, на котрого мабуть згодять ся всі. Маю на думці голову товариства властителів домів, властителя друкарні пана Томзена.

Богато голосів. Так, так! Томзен! Томзен!

Штокман (бере свій рукопис і сходить з естради).

Томзен. Коли мене покликує довіре моїх співгорожан, то я не відтягаю ся — (Оплески і оклики: Славно! Томзен виходить на естраду).

Білліні (пишучи). „Властитель друкарні пан Томзен одностоголосно вибраний головою“ —

Томзен. Приймаючи провід, позволю собі сказати панам кілька слів... Я горожанин, що любить спокій, що придержуєть ся розумного поміркованя, що любить усе наперед помірковано розважити; се кождому звісно, хто знає мене!

Богато голосів. Знаємо! Знаємо!

Томзен. Навчив ся я в школі житя і в школі досьвіду, що ніщо не окрамає горожанина так, як помірковане.

Бурмістр. Слухайте —!

Томзен. Розвага і помірковане — се елементи, яким найбільше можна прислужити ся суспільности. Тому то бажав би я се вложити глибоко до серця нашому поважаному співгорожанинови, аби по змозі держав ся поміркованя.

Якийсь чоловік (при дверях в заді). Товариству поміркованя многая літа!

Кілька голосів. Тьфу до чорта!

Богато голосів. Ст! Пет!

Томзен. Мої панове, прошу не переривати! Може хто забирає слово?

Бурмістр. Прошу о голос!

Томзен. Пан бурмістр Штокман має слово.

Бурмістр. З причини мого близького свояцтва з лікарем купелевого закладу, про що панове знають, не повинен би я тут нині забирати слово. Одначе мої відносини до купелевого закладу і огляд на важні інтереси міста спонукують мене поставити внесенє. Вже наперед можу заявити, що ані один-однісїнький з присутних тут горожан не вважає потрібним, щоби розповсюднювано по всіх усїдах безосновні і пересадні погляди на санітарні відносини купелевого закладу.

Богато голосів. Ні, ні, ні! Ми протестуємо!

Бурмістр. Тому то я ставляю таке внесенє: Збори не дають дозволу купелевому лікарєви докторови Штокманови проголосити тут його представленє справи, чи то в дословній, чи у свобідній формі.

Штокман (крайно обурений). Не дають дозволу! Що, що? Йоанна (кашляючи). Гм, гм!

Штокман (втихомирюючи себе). Нехай, не давайте дозволу!

Бурмістр. Моя статя в „Народному Післанци“ познайомила публіку з дійсним станом річи, так що веї розумні горожане могли собі легко виробити суд про сю справу. Моя статя вказує, що купелевий лікар задумав або засїяти недовіре проти управи закладу, або ще гірше: бажав придавити податників міста непотрібним видатком найменше сто тисяч корон. (Заворушенє, тут і там псиканє).

Томзен (дзвонить). Прошу, панове, втихомирте ся!... Я вповні годжу ся на внесенє пана бурмістра. І я того погляду, що агїтация доктора Штокмана має якіє хитрі наміри. Говорить він про купіль; одначе те, до чого він стремить, є льокальна революция: він хоче міську управу передати в иньші руки. Нїякий чоловік не сумніваєть ся про чесноту доктора Штокмана —

в тій справі може бути між присутними лише одна думка. І я приятель са́моуправи, але вона не сьміє стати ярмом для податників. А се як раз може скласти ся; і тому то я противлю ся тепер як найострійше докторови Штокманови. Іноді можна й золото переплатити! Ну, такий мій погляд! (Живі признання із усіх боків).

Гауштад. Прошу о голос!

Томзен. Пан редактор Гауштад має слово.

Гауштад. І я чую себе спонуканим умотивувати своє становище. Агітація доктора Штокмана здобувала собі з початку признанє з ріжних сторін, отже і я підпирав її так безпартійно, як лише можна. Але опісля переконали ся ми, що фальшиве представленє завело нас на хибні шляхи —

Штокман. Фальшиве —!

Гауштад (швидко). Ну, скажім так от: не дуже ясне представленє. Се наглядно доказала статя пана бурмістра. Надію ся, що ніхто з присутних тут не сумніваєть ся про мої правдиво ліберальні погляди; треба мені лише покликати ся на становище „Народного Післанця“ у великих політичних питаннях. Але мене навчили досвідні, розумні мужі, що політична газета мусить поступати з певною обережністю в чисто локальних справах.

Томзен. Вповні годжу ся з бесідником.

Гауштад. Що тикаєть ся нинішньої справи, нема ніякого сумніву, що доктор Штокман має проти себе загальну волю і публичну опінію. Щож, мої панове, є першим і найважнішим обовязком редактора? Чи не се: заєдно робити в гармонійному звязку зі своїми читачами? Чиж не дістав він немов би задушевне припорученє ненастанно, невтомимо дбати про суспільний розвиток своїх прихильників? А може я помиляю ся?

Богато голосів. Ні, ні, ні! Редактор Гауштад каже правду!

Гауштад. Я мусів перейти важку боротьбу, заки мені довелось зірвати з чоловіком, в котрого хаті бував я

останніми часами дуже часто — з чоловіком, що аж до нинішнього дня тішив ся щирою симпатією своїх співгромадян, — з чоловіком, котрого одинока — або бодай найбільше замітна похибка, що кермував ся більше серцем, чим розумом.

Деякі розсипані тут і там голоси. Се правда! Славно, доктор Штокман, славно!

Гауштад. Також і мої обовязки до загалу звеліли мені зірвати з тим чоловіком... А відтак і иньші обставини спонукують мене поборювати його, здержувати на тій пропашій дорозі, на яку ступив: роблю се з огляду на його родину —

Штокман. Полишіть ся таки при водопроводах і кльо-аці!

Гауштад. З огляду на його жінку і на його необезпечених дітей.

Вальтер. Мамо, се ми?

Йоанна. Тихо, дитинко!

Томзен. Коли ніхто не забирає слово, то я піддаю внесене пана бурмістра під голосованє.

Штокман. Се непотрібне! Я нині не буду говорити про бруд купелевого закладу, тільки зовсім иньші річи почувте від мене.

Бурмістр (півголосно). Що він там знов задумус?

Пяний (при вихідних дверях). І я плачу податок! Тому маю право думати і вибирати! Отже і в мене є міцна — правдива — непрошена гадка, що —

Богато голосів. Тихо там!

Иньші голоси. Він пяний! Геть з ним! (Випроводжують пяного).

Штокман. Прошу о голос!

Томзен (дзвонить). Пан доктор Штокман має слово!

Штокман. Коли-б хто спробував був перед кількома днями замкнути мені уста, тоді був би я наче лев боронив своїх найсвятійших прав чоловіка! Але тепер мені байдужне се насильство. Бо я нині хочу говорити про важніші річи. (Купа густо наближуєть ся до нього, між присутними видко Нільса Ворзе).

Штокман (продовжуючи). В останніх днях думав я і розважав багато річей — так багато, що вкінці ходором ходила моя голова —

Бурмістр (кашляючи). Гм, гм!

Штокман. Але тоді все виринали передо мною в яснійшим світлі. Зрозумівши все, стаю нині тут перед вами. Я поробив, мої співгорожане, великі відкриття і покажу вам їх. Я розкажу вам важнішу справу, ніж ся дрібниця, що наші водопроводи застроєні, та що наш купелевий заклад побудований на зараженім ґрунті.

Богато голосів (кричучи). Не говорити про купіль! Не хочемо нічого й чути про се! Залишити купіль!

Штокман. Сказав я, що хочу говорити про велике відкритте, яке я зробив у останніх днях — про відкритте, що всі наші духові жерела життя є застроєні, і що ціла наша горожанська суспільність спочиває на струпінілих основах брехні.

Зачудувані голоси (півголосно). Що він каже?

Бурмістр. От нісенітниця !

Томзен (тримаючи руку на дзвінку). Прошу пана бесідника говорити помірковано.

Штокман. Люблю моє родинне місто так горячо, як лише може любити чоловік батьківщину, в якій прожив щасливі дитячі літа. Я був ще дуже молодий, коли покинув се місто; далека сторона, недостатки і спомини молодости убрали його в моїх очах як сяєвом. (Тут і там оплески і оклики: Славно!)

Штокман. Опісля прожив я багато літ геть-геть далеко на півночі в страшній пустині. Коли часом довело ся мені стрінутись з яким чоловіком з отсих сторін, що коротав свій нужденний вік між скелями-вертепами, гадав я собі часто, що для сих бідолашних, зниділих животин радше потрібно ветеринаря, чим лікаря. (Заворушенє).

Білліні (відкладаючи перо). Ах, мій Боже, чи чув хто коли таке!

Гауштад. Се наруга з поважного, чесного населеня.

Штокман. Заждіть ще хвилину зі своїм обуренєм!...

Надію ся, що ніхто мені не зробить закиду, мов би я там далеко забув про своє родинне місто. Роздумував я там безнастанно, аби зробити дещо для своєї вітчизни. Вкінці й видумав: був се плян купелевого закладу — (оплески і запереченя), а коли опісля вчинила доля, що я знову міг вернути ся домів — ах, мої співгорожане, мені здавало ся, що я в самім раю! Найгорячішим моїм бажанєм було — трудити ся невтомимо й невпинно для добра загалу, а найбільше для могого родинного міста.

Бурмістр (давлячи ся в простір). Дивний се метод — гм!

Штокман. І тут поринув я в щастю; воно засліпило мене.

Аж вчора перед полуднем — ні, було се позавчорашнього вечера — тоді розкрили ся мені мої духові очи далеко, далеко, і перше, що я побачив, се була незвичайна глупота власти — (Крик, оклики і сьміх).

Йоанна (міцно кашляє).

Бурмістр. Пане голово!

Томзен (дзвонячи). Силою моєї власти — !

Штокман. Не личить вам, пане Томзене, ханати ся одного слова! Так кажу: тоді відкрив я незвичайну легкодушність, в якій провинила ся управа при zaloженю купелевого закладу. В моїй душі нема місця для провонирів — я пізнав добре в житю сей рід людей; вони рівняють ся козам у городі з молодими щепами; всюди роблять шкоду; заходять дорогу вольному чоловікови, де би він і не був — найкрасше було би, якби ми могли їх винищити, як иньші шкідні комахи — (Заворушенє).

Бурмістр. Пане голово! Такі вирази —

Томзен (тримаючи руку на дзвінку). Пане докторе — !

Штокман. Зовсім не розумію, що аж тепер моє око заглянуло глибоко в душу тих добродіїв; адже я тут у місті дивив ся майже день-у-день на сі величні екземплярі — на могого брата Івана, впертого у своїх забобонах і — (Сьміх, крик, пейканя. Жінка Штокмана кашляє, Томзен дзвонить міцно).

П'яний (що прийшов знову). Ви про мене? Еге, я називаюся Іван —

Гнівні голоси. Геть з паницею! За двері! (Знову викидають його).

Бурмістр. Хто се був?

Один, що стоїть близько бурмістра. То не звідси!

Томзен. Пане докторе, говоріть далі; лише говоріть більше помірковано.

Штокман. Отже добре, мої дорогі співгорожане, не буду вже говорити про наших керманичів. А коли-б хто се, що тут сказано, порозумів так, мов би я хотів посьміятися з сих панів-добродіїв, то помиляється він — дуже помиляється; бо я маю повну надію, що сі зацофанці, сі руїни вимираючого світа думок віддають дуже добре самі собі останню прислугу; непотрібно ніякої лікарської помочи, аби прискорити їх смерть. Зрештою сі люде і не такі дуже небезпечні для суспільности. Не лише вони затроюють дуже успішно духові жерела нашого життя, та заражують ґрунт під нами; сі люде не є ще найстрашнішими ворогами правди і волі.

Запити з ріжних боків. Отже хто? Імя скажіть!

Штокман. Зараз скажу! То в тому вся суть мого великого вчорашнього відкриття. (Піднесеним голосом). Найнебезпечніший ворог правди і волі — се компактна більшість; так, се проклята компактна ліберальна більшість — се найгірший наш ворог! Отже тепер знаєте! (Великий крик. Найбільша частина зібраних кричить, стукає, пикає і свище. Деякі старші панове виявляють свої гадки поглядами і дають пізнати, що їх бавить се. Жінка Штокмана встає трівожно; Вальтер і Фредрик наближують ся грівно до школярів, що кричать. Томзен дзвонить і намагає, аби був спокій. Видко Гауштада і Біллінга, як вони завзято розмовляють з собою. Вкінці все втихомирюється).

Томзен. Президія висловлює бажанє, щоби бесідник відкликав свої нерозважні слова.

Штокман. Ніколи, пане Томзене! Бє хтож иньший, як не більшість відбирає мені волю, та наказує впавити правду?

Гауштад. По стороні більшости є все справедливість!

Білліні. І справедливість і правда!

Штокман. А я кажу, що більшість не має ніколи слушности по своєму боці. Як раз се є одною з тих звичайних суспільних брехень, проти яких мусить виступити кождий свобідний, розумний чоловік. Хто-ж є більшістю всякого краю, розумні чи дурні? Гадаю, що ми веї годимо ся в тім, що як раз дурні складають незвичайну більшість так тут довкола нас, як і на цілій просторій землі. Одначе се ніколи і ніколи не може бути справедливо, аби дурні панували над мудримми. (Безмежний крик). Так, так, перекричати можете мене, але відперти могого висказу не зможете. Більшість має силу — дарма — але вона несправедлива. Справедливий тільки я і ще дехто. (Знову великий крик).

Гауштад. Отже доктор Штокман став від позавчера аристократом.

Штокман. Я вже сказав, що не думаю марнувати слів для малої, вузкогрудної, дихавичної череди, що полишила ся за нами. Нове жите не має з нею нічого більше спільного. Але гадаю про небогатьох, про одиниці між нами, що присвоюють собі усеї молоді правди, які що-йно виростають. Сі люде є першими вістниками, що стоять геть-геть на переді, так що компактна більшість не може ще дійти туди — і вони там борють ся за правду, що ще є за молода у сьвідомости сьвіта, аби вже могла придбати на свій бік більшість.

Гауштад. Ну, доктор Штокман коли не став аристократом, то став революціонером.

Штокман. Справді, пане Гауштаде, я революціонер! Бо задумую провадити війну проти брехні, буцім то по стороні більшости є правда. Щож се за правда, що збирає довкола себе більшість? Се правда, що дожила вже до такої глибокої старости, що день-в-день ожидає смерти. Коли яка правда вже так постаріла ся, тоді вона стає брехнею. (Насьмішки і злові оклики) Так, так, можете мені вірити або й ні, але правди не суть споконвічними Метузалями, як то собі уявля-

ють люде. Нормально побудована правда живе — ну, скажім так от: п'ятьнайцять, шіснайцять, найвисше двайцять лїт; рідко коли більше. Такі старі правди є звичайно страшно сухі і худі. А про те більшість аж тоді починає заглядати до них і поручає їх людскости як здорову духову поживу. Але я можу вас упевнити: в такій їді нема багато чинників справдішньої поживи, на тім уже я мушу розуміти ся як лікар. Усі ті правди більшости рівняють ся старій дворічній солонині; вона є немов зіпсута шинка, що поросла мохом; і звідси береть ся увесь моральний скорбут, що ширить ся довкола нас у суспільности.

Томзен. Мені здаєть ся, що пан бесідник дуже відходить від предмету.

Бурмістр. Я зовсім годжу ся з думкою нашого голови.

Штокман. Ну, то ти, Іване, годиш ся на дуже глупу думку. Адже я тримаю ся так міцно предмету, як лише можна, бо про щож иньше говорю тут, як не про те, що маса, більшість, ся проклята компактна більшість затроює духові жерела нашого життя і заражує ґрунт під нами?

Гауштад. І се робить велика, вольнодумна більшість народа, тому що вона на стілько розумна, щоби приймати лише певні признані правди?

Штокман. Ах, мій пане Гауштаде, не говоріть лише про певні правди! Правди, які признає маса, давні; за них бороли ся ще наші діди. Ми, сучасні вістники боротьби за нові правди, не признаємо вже тамтих, а я не вірю також, аби була иньша певнійша правда, як ся, що ніяка суспільність не може мати здорової житевої поживи із тих старих, бездушних правд.

Гауштад. Але замість говорити на вітер, для нас буде більш інтересно почути, які се старі, бездушні правди, якими ми живемо. (Признаня з ріжних боків).

Штокман. О, я міг би вам вчислити цілу купу; одначе я задержу ся лише на одній признаній правді, що в сути річи є поганою брехнею, якою живуть не лише пан Гауштад і „Народний Післанець“, але усі приклонники „Народного Післанця“.

Гауштад. Вискажіть її —

Штокман. Се наука, яку ви унаслідили по своїх батьках і без застанови проголошуєте по всіх усядах — наука, що множество, купа, маса є зерном народа — ба, що вона сама — народ, що простий чоловік, сей наш темний, духово нерозвинений менший брат має те саме право судити, панувати і управляти, як небогато людей духово визначних і вільних.

Білліні. Але-ж така наруга —

Гауштад (рівночасно, кричить). Горожане, докажіть йому зараз, що се брехня.

Огірчені голоси. Ха-ха-ха! Ми не народ? Лише визначні мають рядити?

Робітник. Геть з тим чоловіком, що говорить таке!

Інші робітники. А-ну, далі! За двері з ним!

Горожанин (кричить). Випсикати його! (Безмежні псикання і крики).

Штокман (коли знову збори втихомирили ся). Та будьте-ж трохи розумні! Чи не можете бодай однісінький раз послухати голосу правди? Я зовсім не домагаю ся, аби ви зараз признавали мені слухність. Хоч і справді надіявсь я, що пан Гауштад признає мені її, бо пан Гауштад уважає себе вільнодумцем —

Здивовані голоси (притишеним голосом). Каже, вільнодумець? Що? Редактор Гауштад вільнодумець?

Гауштад (кличе). Прошу доказати, пане докторе Штокмане! Коли писав я те?

Штокман. (Павза. Потім). Аякже, ви справді ніколи не мали відваги щось таке написати. І я не хочу бути таким немилосерним, щоби знущати ся над вами, пане редакторе. Отже я хочу бути вільнодумцем. Тепер я вам докажу — і то природничо-науковим методом, що „Народний Післанець“ водить вас ганебно за ніс, коли розказує вам, що ви, купа, маса є правдивим зерном народа! Бачите, се лише така газетярська брехня. Маса — се тільки сирій матеріял, з якого ми, ліпші, що-йно масмо виробити народ. (Невдоволене, сьміх і заворушене) Невже воно не є так на цілім світі? Чи ж нема різниці між годованою

і дикою звірячою породою? Пригляньте ся лише звичайній мужицькій курці. Щож се за мясо з такої терхатої птахи? Шкода й згадувати! А які яйця несе така курка? Добрий крук несе майже такі самі яйця. Візьміть опісля годовану іспанську або японську курку — або годованого бажанта, або індичку — то побачите тоді різницю! Позволю собі також звернути увагу на псів, з якими стрічаємо ся ми, люде, день-у-день. Уявіть собі звичайного мужицького пса — такого от поганого, кудлатого, ординарного похатника, що не дає нікому перейти дороги. А потім поставте сього похатника біля пудля, на котрого складало ся багато генерацій і котрий виховав ся в елегантнім домі, де їв добру поживу і де мав нагоду прислухувати ся гармонійним звукам і музиці. Гадаєте, що мозок пудля не розвинув ся зовсім иньшим способом, як похатника? Так, можете бути певні, що воно так! Штукарі можуть вивчити таких цивілізованих пудлів найнеймовірнійших штук. Сього не зможе ніколи навчити ся мужицький брисько, хоча-б і на голові ходив. (Крики і насвмішки).

Горожанин (кличе). Отже ви прирівнали нас до псів? Иньший. Пане докторе, ми не звірі!

Штокман. Але-ж, добродію! Ми всі такі звірі, як і иньші. Тільки визначних звірів між нами не багато. О, різниця між пудлями-людьми і бриськами-людьми — страшенна! А найбільше інтересне, що редактор Гауштад годить ся вповні зі мною, доки я говорю лише про четвероногих звірів —

Гауштад. Ах, дайте-ж спокій!

Штокман. Зараз. Але як я приложу се право до двоногих, то пан Гауштад дуже гнівається; тоді він не зважаєть ся мати своїх поглядів, жахаєть ся висловити свої думки; тоді перевертає він цілу науку до гори ногами і проповідує в „Народному Післанці“, що мужицький когут і мужицький брисько — найкрасні екземплярі менажерії. Та воно все так ведеть ся, коли хто є темним мужиком в цілім своїм єстві,

коли хто не заходить ся, аби дійти до вершин духової аристократії —

Гауштад. Я не маю ніяких претенсій до аристократизму. Я з мужицького роду; в тім моя гордість, що я кість від кости народа, з якого тут насьміваєть ся дехто.

Богато робітників. Славно, Гауштад! Урра! Славно!

Штокман. Народ тої породи, про яку говорю тут, істнує не лише в низинах; крутить ся він, вертить ся, вештаєть ся довкола нас геть-геть аж до найвисших вершин суспільности. Придивіть ся тільки вашому розкішному, елегантному бурмістрови! Мій брат Іван належить також до тої великої купи, як і всякий иньший — (Насьмішки і псиканя).

Бурмістр. Я протестую проти таких особистих зачіпок!

Штокман (незбентежений). А то не тому, що він, як і я, виводимо свій рід від якогось старого непотріба, від опришка з Поморя, або з околиці Поморя — бо воно справді є так з нашою родиною Штокманів —

Бурмістр. От нісенітна казка!

Штокман. Але тому, що він думає думками своїх наставників. А хто так робить, належить до духово темних плебеїв; тому то, бачите, в мойого брата Івана є так дуже мало імпонуючого духового аристократизму і вільнодумства.

Бурмістр. Пане голово — !

Гауштад. Инакше сказати-б: аристократами є лише вільнодумці! Вповні нове відкритє. (Сьміх).

Штокман. Так, се також належить до мойого нового відкритя. Але й ще щось иньше: а то те, що вільнодумство є майже рівнозначне з обичайністю. І тому кажу я: се зовсім непростиме для „Народного Післанця“, що він день-у-день проповідує брехню, що лише маса, купа, компактна більшість є вільнодумна і моральна — і що зіснує та всякий иньший духовий бруд є тільки впливом культури, так як весь бруд там в долі в купелевому закладі є впливом гарбарні там у горі. (Крик і перериваня. Незбентежений у своїм завзяту доктор усьміхаєть ся). А одначе той самий „Народний Післанець“ важить ся ще проповідувати, що масу треба піднести

до висших обставин життя! Та до чорта: коли-б наука „Народного Післанця“ була правдива, то піддвигненє маси рівнялось би загладі! Але на щастє, се лише стара унасліджена народня брехня, що культура деморалізує. Ні, глупота, вбожество, нужда, коротко: все людське лихо — отсе причини всякого зіпеутя! В хаті, де не замітають кожного дня долівки — моя жінка каже, що треба ще й мити; та про се вже можна спорити — в такім домі тратить чоловік за час двох-трьох літ здатність морально думати і робити. Недостача кислороду ослаблює сумліне. Та як раз недостача кислороду дає себе дуже відчувати в богатых-богатых домах нашого міста, коли компактна більшість може бути така несумлінна, що хоче піддвигненє та розвиток міста здійснювати на струпішілих основах брехні і обмани!

Томзен. Годі кидати таку образу в лице цілому зборови горожан!

Один з присутних. Я ставлю внесенє, аби відобрати бесідникови голос.

Завзяті голоси. Так, так! Се добре! Відобрати голос!

Штокман (вражений). Тоді я стану проголошувати правду по всіх улицах! Уміщу її в чужих часописях. Нехай цілий край дізнаєть ся, яке в нас іздівство!

Гауштад. Се прибирає такі признаки, мов би пан доктор хотів зруйнувати наше місто.

Штокман. Правда! Я люблю моє родинне місто так дуже, що радше хотів би я його зруйнувати, як бачити розвиток його на підвалинах брехні.

Томзен. За багато вже сього добра! (Крики й свисти).

Йоанна (кашляє, але доктор не чує того).

Гауштад (силкуєть ся переконати всіх). Хто хоче зруйнувати ціле горожанство, сей ворог горожанства!

Штокман (зі щораз більшим завзятем). Ні! Мусять бути винищені як шкідні животины всі ті, що живуть брехнею. Ви заразите вкінці весь край, ви доведете ще до того, що треба буде знищити і його. Коли-б мало таке вчинити ся, кликнув би я з самої глубини серця: Нехай пропаде цілий край, нехай загине цілий народ!

Один (між зібраними). Так говорити може лише ворог народу!

Білліні. Слухайте, слухайте! Так говорить голос народу! Ціла купа. Так, так! Се ворог народу! Він ненавидить своє родинне місто! Він ненавидить цілий народ!

Томзен. Се, що довело ся мені тут чути, глибоко вразило мене і як горожанина і як чоловіка. Доктор Штокман скинув маску з лиця таким способом, як мені се ніколи й не приснилось би. Та дарма, я мушу прилучити ся до осуду, який тут висказали тепер поважані горожане; я вважаю потрібним подати сей осуд у формі отсеї резолюції: „Збори признають купелевого лікаря доктора Оттона Штокмана ворогом народу.“ (Невгаваючі оплески. Довкола Штокмана стоїть багато людей, що свищать і пенкають. Жінка Штокмана і Петра встають. Фредрик і Вальтер вчинили бійку зі школярами, що свистали. Інші дорослі розривають їх).

Штокман (до тих, що свищать). О, дурні, дурні! — кажу вам —

Томзен (дзвонить). Пан доктор Штокман не має більше голосу... Мусить бути формальне голосоване. З огляду на особисті гадки буде тайне голосоване картками. Пане Білліні, маєте чистий папір?

Білліні. Є, є, прошу — блакитний і білий —

Томзен (сходячи з естради). Добре; скорше буде. Поділіть на кусники... Так, так! (До зібраних). Блакитні картки є проти мого внесеня, а білі за моїм внесенем. Картки відбирати-му сам. (Бурмістр виходить із салі. Томзен і инший горожанин ходять між зібраними і збирають картки у капелюхи).

Перший пан (до Гауштада). Що стало ся докторови? Що се таке?

Гауштад. Ви знаєте, який він нерозважний.

Другий пан (до Біллінга). Слухайте: адже ви бували в його хаті! Підмітили ви може, що він любить напивати ся?

Білліні. Боже, що-ж вам сказати на се! Понч не сходить у него ніколи із стола.

Третій пан. Я сказав би радше, що в нього не всі дома. Перший пан. Мабуть божевіде є дідичне в його родині.

Білліні. І се може бути!

Четвертий пан. Ні, се вже справдішня злоба; ніщо иньше, лише жадоба пімсти.

Білліні. Аякже, він говорив недавно щось про підвишенє пенсії; але не дістав.

Всі разом (одні до других). Ага; тепер уже прояснило ся нам усе!

Пяний (між зібраними). Дайте мені блакітну картку! А також і білу!

Голоси. Знову п'яний! За двері з ним!

Нільс Ворзе (наближаючи ся до доктора). Ну, бачите, пане Штокмане, до чого довели ваші штуки?

Штокман. Я лише зробив свій обовязок.

Нільс Ворзе. Що ви сказали про гарбарні?

Штокман. Адже ви вже чули; я сказав, що з них пливе бруд до купелевого закладу.

Нільс Ворзе. І з моєї гарбарні?

Штокман. Дарма, з вашої найбільше!

Нільс Ворзе. І ви хочете про се писати в газетах?

Штокман. Я не можу нічого затаїти!

Нільс Ворзе. Але се може вас багато коштувати! (Відходить).

Грубий пан (приступає до Гольстера, не поздоровивши жєнщини). Ну, пане капітане, так ви винаймаєте свій дім ворогам народа?

Гольстер. Гадаю, що можу робити зі своїм домом, що хочу, пане Вік?

Грубий пан. То ви не маєте також ніщо проти того, що і я так само зроблю з своєю власністю?

Гольстер. Що хочете сказати?

Грубий пан. Завтра скажу вам! (Відвертаєть ся і відходить).

Петра. Чи се не властитель вашого корабля, пане капітане?

Гольстер. Так, се великий торговельник Вік!

Томзен (з картками в руці виходить на естраду і дзвонить).

Мої панове, позволю собі звістити вам про результат голосованя: всіми голосами, крім одного —

Молодий панок. Сей один дав п'яний.

Томзен. Всіми голосами крім одного, від п'яниці, сї збори признають купелевого лікаря доктора Оттона Штокмана ворогом народа! (Оклики і оплески). Нехай живе наше старе, чесне горожанство! (Нові оплески). Нехай живе наш відважний, діяльний бурмістр, що так льояльно придавив голос крові! (Оклики: Урра!) Замикаю збори.

Білліні. Нехай живе голова!

Цїла купа. Нехай живе властитель друкарні Томзен!

Штокман. Петро, дай мені капелюх і плащ! Пане капітане, є у вас місце для пасажирів до нового сьвіта? Гольстер. Для вас, пане докторе, і вашої родини є доволі місця.

Штокман (коли Петра помагає йому убирати плащ). Добре! Ходи, Йоанно! Ходіть, діти! (Подає жінці рамя).

Йоанна (тихо). Дорогий Оттоне, ходім задніми сходами!

Штокман. Ніякими задніми сходами, Йоанно! (Піднесеним голосом). Почуєте ви ще про ворога народу, заки він отрясе порох із своїх ніг! Не скажу вам по християнськи: прощаю вам, бо не знаєте, що робите!

Томзен (кличучи). Докторе, адже се богохульство!

Білліні. Справді — сего вже за багато!

Суворий голос. Що, він ще відгрожуєть ся нам!

Підбурюючі голоси. Повибивати йому вікна! Зробити котячу музику! Висвистати його! (Свистаня, псканя і дикі крики. Штокман іде із своїми до вихідних дверей. Гольстер промощує їм дорогу).

Цїла купа (кричить за ними). Ворог народа! Ворог народа! Ворог народа!

Білліні. Справді, нині не дуже безпечно пити понч у доктора! (Присутні тиснуть ся до вихідних дверей. Крик переносить ся на улицю, звідси чути оклики: „Ворог народа! Ворог народа!“)

Завіса спадає.

ПЯТИЙ АКТ.

Робітня докгора Штокмана. Попід стїнами шафи з книжками і ріжними приладами. В залї вихід до передпокою. На ліво зпереду провадять двері до комнати. У правій стїні два вікна, а в них усї шиби повибиваві. На середній комнати стіл до писаня, заложений книжками і паперами. В комнаті непорядок. Передполудень.

Перша ява.

Штокман стоїть нахилений перед одною шафою і нишпорить під нею палицею; вкінці виймає камінь. Опісля Йоанна.

Штокман (говорить через відчинені двері комнати). Йоанно, ось іще один!

Йоанна (в комнаті). О, ти найдеш їх ще чимало!

Штокман (кладає камінь на купу иньших на столі). Се каміне буду зберігати наче які сьвятощі. Нехай Фредрик і Вальтер глядять день-у-день на них, а коли я вмрати-му, запишу їм се у спадщині. (Нишпорить попід одною етажеркою). Не була ще служниця у скляря?

Йоанна (входячи). Вона ходила, але скляр сказав, що не знає, чи зможе прийти.

Штокман. Побачиш, що не стане йому відваги!

Йоанна. Таке говорила й служниця; боїть ся своїх сусїдів. (З комнати говорить в сей бік, звідки прийшла). Чого хочеш, Елізо? Ага! (Виходить і вертає небавом). Ось лист до тебе, Оттоне!

Штокман. Дай-но! (Відчиняє і читає). Ага!

Йоанна. Від кого?

Штокман. Від господаря! Виповідає нам мешкане!

Йоанна. Не може бути! Такий чесний чоловік —

Штокман (переглядаючи лист). Каже, що не може инакше! Робить се так нерадо — лише з огляду на своїх співгорожан, на публичну опінію — що він зависимий від иньших — не може дразнити деяких визначних людей —

Йоанна. Бачиш, Оттоне?

Штокман. Бачу; всі вони підшиті заяцем; ніякий чоловік не зважить ся на щось з огляду на всіх иньших людей. (Кидає лист на стіл). Але нам се байдуже! Помандруємо у новий сьвіт і тоді —

Йоанна. Так, але чи ти, Оттоне, добре призадумався над тим від'їedom?

Штокман. Годі-ж мені тут лишати ся — тут, де мене нап'ятували імям ворога народа і виставили на позорище, де мені вікна повибивали! Глянь, Йоанно: от ще і в сурдуті зробити мені діру.

Йоанна. О, о! І то в найліпшій твоїй сурдуті!

Штокман. Не треба ніколи вбирати ся в найліпшу одіж, коли хто бореться за правду і волю. Та се дурниця; одно лише болить мене, що сей голодранець зважив ся в сей спосіб виступити проти мене, наче був би мені рівня!

Йоанна. Всі вони поступили з тобою, Оттоне, дуже нікчемно; але чи ми для того маємо зовсім покидати вітчизну?

Штокман. Гадася може, що в иньших містах ся юрба є трохи мудрійша, як тут? Ах, вона всюди з одного і того самого дерева. Даймо їм волю! Пес бреше, вітер несе; се ще не велике лихо; найбільше лихо в тім, що люде довкола в цілому краю є рабами партій. Правда, що до того — не ліпше воно є й на вольному Заході; там також панує компактна більшість і ліберальна публична опінія і всякі иньші чортівські видумки. Але відносини, бачиш, там красші; вони можуть там мордувати, але не катують вольного чоловіка, так як тут повільно, шпильками замучують на смерть. А в потребі можна там жити осторінь, звдалека від публичного руху. (Ходячи сюди й туди). Коли-б я тільки знав, що можна там де купити дешево який праліє, або малий південний острів —

Йоанна. А діти, Оттоне?

Штокман (станувши). Яка ти дивна, Йоанно! Чи ти хочеш, щоби діти виростали в такій суспільности, як ось наша? Адже ти бачила вчорашнього вечера, що половина усіх мешканців — се просто божевільні люде; а що друга половина не втратила розуму, се лише тому, бо не мала що тратити.

Йоанна. Ах, дорогий Оттоне, який ти необережний у своїх бесідах!

Штокман. Необережний! Може се неправда, що я казав?
 Чиж не поперевертали вони до гори ногами всякі понятя?
 Чи не роблять одної сумішки з права і безправства?
 Не називають брехнею, що я узнав за правду?
 А вже найбільше божевіле, то се, що тут цілі купи
 дорослих вговорюють в себе і других, що вони вільно-
 нодумні!

Йоанна. Справді, се дуже глупо; одначе —

Друга ява.

Попередні. Петра входить.

Йоанна. Ти вже зі школи?

Петра. Уже; вимовили мені місце!

Йоанна. Вимовили?

Штокман. І тобі?

Петра. І мені; пані Буш вимовила мені; а я думала,
 що найліпше зараз усунути ся.

Штокман. Дуже добре вчинила ти, моя дитинко!

Йоанна. Хто би подумав, що пані Буш може бути така
 недобра!

Петра. О, мамо, пані Буш не є така лиха, я бачила до-
 кладно, як тяжко приходило ся їй робити се; але
 вона не могла инакше, казала.

Штокман (сміючи ся, затирає руки). Вона не могла инак-
 ше! О, се досконало!

Йоанна. Ах, так, по поганих вчорашніх вечірніх по-
 діях —

Петра. Не лише те! Послухайте тільки, тату!

Штокман. Ну?

Петра. Пані Буш показувала три листи, які дістала нині
 рано —

Штокман. Розумієть ся, всі три без підписів —

Петра. Так!

Штокман. Назвати своє імя не зважились би вони, Йо-
 анно!

Петра. У двох було написано: один панок, що навіду-
 вав ся до нашого дому, розповідав у клубі вчера,
 що я маю страшно свобідні погляди на деякі річи —

Штокман. Але ти не заперечувала цього?

Петра. А вже-ж ні! Пані Буш також вільнодумна, коли ми балакаємо собі в чотири очі, але коли пішла така чутка про мене, вона не зважила ся задержати мене.

Йоанна. І се розповідав один, що бував у нашій хаті! Бачиш, Оттоне, яка подяка за твою гостинність.

Штокман. Ми не можемо довше проживати в такій низькій атмосфері. Ладнай усе швидко, як тільки можна, Йоанно, тай гайда в дорогу, чим скорше, тим ліпше.

Штокман. Тихо — мабуть хтось іде; поглянь-но, Петро! Петра (відчиняючи двері). А, се ви, пане капітане! Прошу, прошу!

Третя ява.

Попередні. Гольстер з передньої комнати.

Гольстер. Добрий-день! Ну, гадаю собі, от піду, подивлю ся, як живете!

Штокман (потресаючи йому руку). А, се дуже гарно з вашого боку!

Йоанна. Ще раз дуже красенько дякую за підмогу!

Петра. Але якже ви прибули до дому?

Гольстер. Е, се дурниця; я не з тих найслабших; а тутешні люде знають лише язиком молоти.

Штокман. А ся трусливість — чиж се не обурює чоловіка? Прошу, ходіть сюди; я вам щось покажу! Бачите, тут є усі камені, що нам накидали у хату. Гляньте-но! В цілій купі лише два порядні, міцні, пригожі до боротьби; решта самі камінчики. А пишали і присягали ся, що мене убють; та коли прийшло до діла —! З ділом — ах, тут у місті дуже погано!

Гольстер. Ну, як на сей раз, докторе, воно склало ся як найліпше для вас.

Штокман. Певно, що так! Але тут ще щось гірше; бо як прийде коли до поважної бійки одних з другими, то побачите, що ціла публична опінія швидко розвіється! А тоді, капітане, уся компактна більшість почвалає як череда свиней до міста, аби найти собі добрий захист. Яка то сумна гадка; вона бодить

чоловіка... Та до чорта — те все просто дурниця тай годі; признали мене ворогом народа, добре, нехай і так буде!

Йоанна. Та ти, Оттоне, ніколи не станеш ворогом народа!

Штокман. На се ти не можеш присягнути, Йоанно! Погане слово може таке вчинити, як проколене легких голкою; а сього проклятого слова я не можу дарувати; воно зарило ся мені міцно тут у серце; воно там живе і висисає кров. На се нема ліків!

Петра. Тату, сьмійте ся з того!

Гольстер. Пане докторе, людям знову виринуть иньші гадки в голові.

Йоанна. Будь певний, що так буде!

Штокман. Але воно мабуть уже запізно! Коли відїжджаєте, пане капітане?

Гольстер. Гм — саме хотів я з вами в тій справі поговорити, пане докторе!

Штокман. Ну, ну? Може тимчасом стало ся що з кораблем?

Гольстер. Ні, але річ така, що я не їду!

Петра. Чей вам не вимовили місце?

Гольстер (сьміючи ся). Вимовили, вимовили!

Петра. І вам?

Йоанна. Бачиш, Оттоне!

Штокман. І то за правду! О, коли-б я міг прочути се —

Гольстер. Не беріть собі сього так дуже до серця; я вже знайду місце й на иньшій кораблі.

Штокман. І се робить сей великий підприємець Вік — заможний чоловік, що не залежить від нікого, — тьфу!

Гольстер. Се зрештою добрий чоловік; він сам казав, що радо затримав би мене, коли-б лише міг —

Штокман. Але він не може — розумієть ся!

Гольстер. Ся справа йому не на руку з огляду на партію, до якої належить —

Штокман. Хоч раз сказав правдиве слово сей добряга! Така партія — се буцім то моральна ссуча помпа,

що зовсім виснає розум і сумління. Тому то так багато плосколобів.

Йоанна. Але-ж, Оттоне!

Петра (до Гольстера). Коли-б ви вчора не були нам товариши аж до дому, було-б може не дійшло так далеко!

Гольстер. Я зовсім того не жадую, дорога панночко!

Петра (подаючи йому руку). Які ми вам вдячні!

Гольстер (до доктора). Та я хотів сказати вам: коли справді задумете виїжджати, то я маю иньшу раду для вас —

Штокман. Гарно, аби ми лише могли відїхати скоро!

Йоанна. Тихо; чи не стукає хто?

Петра. Се певно стрийко!

Штокман. Ага! (Кличе). Прощу!

Йоанна. Дорогий Оттоне, обіцяй-но ти мені, що —

Бурмістр (з передної комнати в дверях). А, ти занятий!
Отже я радше —

Штокман. Ні, ні, ходи!

Бурмістр. Але я хотів би поговорити з тобою в чотирь очі.

Йоанна. Ми йдемо до иньшого покою.

Гольстер. І я прийду опісля знову.

Штокман. Ні, ні, йдїть і ви туди, пане кашітане; я мушу ще лїпше порозуміти ся з вами.

Гольстер. Добре, отже я зажду! (Іде за жінкою Штокмана і Петрою на лїво).

Четверта ява.

Штокман. Бурмістр. Пізнійше Йоанна.

Бурмістр (не говорить нічого, лише крадькома зиркає на вікна).

Штокман. А що, правда, тут нині трохи вітер повіває?
Наложі капелюх!

Бурмістр. Коли дозволяєш. (Закладає капелюх на голову).
Я простудив ся вчорашнього вечера —

Штокман. Так? Вчора-ж було так тепло —

Бурмістр. Жалую, що се не було в моїй силі спинити сі нічні екстраваганції.

Штокман. Маєш мені сказати ще дещо?

Бурмістр (виймає великий лист). Маю припоручене від купелевої дирекції передати тобі се письмо.

Штокман. Мою димісію?

Бурмістр. Так! З нинішньою датою! (Кладе лист на столі). Нам вас жаль; одначе — так правду сказати — з огляду на публичну опінію ми не могли инакше.

Штокман (сьміючися). Ви не могли инакше! Я вже чув мабуть ті слова нині.

Бурмістр. Прошу тебе, постав-но ти собі ясно перед очі своє становище: в будущині тут у місті не маєш що вже більше числити на практику.

Штокман. Ах, до сто бісів з практикою! Та звідки ти знаєш усе те так докладно?

Бурмістр. Товариство властителів домів розіслало циркулярі — від хати до хати; в них жадає від усіх розумних горожан, аби вже більше не користали з твоєї лікарської підмоги; а можеш бути певний, що ані один-однієїнкий батько родини не зважить ся відмовити свого підпису; проста річ — не сьміє.

Штокман. Не сумніваю ся про се. А що далі?

Бурмістр. Коли сьмію тобі дати раду, то дам таку, аби ти покинув нас на який час —

Штокман. Я вже подумав і про се —

Бурмістр. Добре! Коли-б ти по піврічному надуманю і по зрілій розвазі порішив ся в кількох покаяних словах визнати свою похибку —

Штокман. То може міг би я знову дістати своє місце, гадаєш?

Бурмістр. Може; се не таке неможливе.

Штокман. Ну, а публична опінія? Адже ви не можете з огляду на публичну опінію —

Бурмістр. Публична опінія дуже змінчива. Та вкінці — правду сказати — для нас дуже важна річ одержати від вас таку заяву.

Штокман. Ну, я знаю вже! Але до чорта, чи ти собі не пригадуєш, що я давнійше сказав про такі інтригантські кручки?!

Бурмістр. Тоді була твоя позиція далеко краща; тоді міг ти надіятися, що маєш по своєму боці ціле місто —

Штокман. Тимчасом тепер воно сидить мені на карку... (З криком). Ні, а хоча-б і самий чорт зі своєю бабою всадився на мене —! Ніколи — ніколи, кажу я!

Бурмістр. Батько родини не сьміє так робити, Оттоне!

Штокман. Я не сьмію! Лише одного, вільний, чесний чоловік не сьміє робити; а знаєш чого?

Бурмістр. Ні!

Штокман. Ну, вже-ж! Звідки-ж тобі знати се! Отже я скажу тобі: вільному, чесному чоловікови не вільно поступати так, як поступає голодранець!

Бурмістр. Та се ще ніщо; коли-б не було иньшого пояснення на твій закаменілий упір —

Штокман. Иньшого пояснення —! Говори докладнійше!

Бурмістр. Ти знаєш дуже добре, що я думаю. Та я як твій брат і розумний чоловік раджу тобі: не вір так дуже проєктам і надіям, вони дуже легко можуть тебе обманити.

Штокман. То в щож так по правді треба вірити?

Бурмістр. Невже ти справді хочеш вмовити в мене, що не знаєш нічого про тестаментарні постанови гарбаря Ворзе?

Штокман. Знаю, що невеличка частина майна, яке має, дістанеться старим, незасібним ремісникам. Але що мені до того?

Бурмістр. Найперше тут не може бути бесіди про невеличку частину майна. Гарбар Ворзе дуже заможний чоловік.

Штокман. Я зовсім не знав про се —!

Бурмістр. Гм — справді ні? А також не прочував ти, що чимала частина його майна припаде твоїм дітям — і що ти і твоя жінка на час свого життя будете його вживати? Він тобі не говорив того?

Штокман. Ні, не говорив! Навпаки — заєдно лементував, що мусить оплачувати страшенно високі податки! Чи ти, Іване, певно знаєш про се?

Бурмістр. Знаю з певного жерела.

Штокман. Ах Боже, отже Йоанна обезпечена —! І діти також! Не можу сього втаїти перед нею —! (Кличе).
Йоанно! Йоанно!

Бурмістр (здержуючи його). Тихо, не говори ще їй нічого!
Йоанна (відчиняючи двері). Що, Оттоне?

Штокман. Нічого, нічого! Можеш собі йти.

Йоанна (зачиняє знову двері).

Штокман (ходячи сюди й туди). Обезпечені, обезпечені...
Всі обезпечені! На цілий час життя! Ах, се розкішне почуте знати, що і сам і жінка-діти обезпечені!

Бурмістр. Таж се не твоє ще! Гарбар Ворзе може кожного часу знищити завіщане.

Штокман. Але він не зробить того. Добряга старовина тішить ся, як би його хто на сто коней посадив, що я трохи допик тобі і твоїм мудрагелям-товаришам.

Бурмістр (зачудований глядить допитливо на нього). Ага, се поясняє дещо!

Штокман. Що таке?!

Бурмістр. Се все скомбінований маневр! Сі невгамовані, безоглядні закиди, які ти — в імя правди — робив мужам, що мають у своїх руках керму міста —!

Штокман. Що —! Що —!?

Бурмістр. Отже се все було лише умовленим противділанєм за завіщане сього старого мстивого Нільса Ворзе!

Штокман (майже занімів). Іване — ти є найбільше ординарний плебей, якого мені коли довело ся стрінутти в житю!

Бурмістр. Між нами все покінчене! Димісія твоя певна — тепер маємо зброю проти тебе! (Відходить).

Пята ява.

Штокман. Відтак Йоанна і Петра. Пізнійше
Нільс Ворзе.

Штокман. Тьфу, тьфу, тьфу! (Кличе). Йоанно, треба втерти се місце, де стояв він!

Йоанна (в дверях комнати). Оттоне, Оттоне!

Петра (також у дверях). Тату, є тут дідо і питаєть ся, чи може з вами поговорити, лише з вами.

Штокман. Добре! (При дверях). Прощу, тату! (Нільс Ворзе входить. Штокман зачиняє за ним двері). Ну, що там такого?... Прощу, сідайте!

Нільс Ворзе. Ні, не сідаю! (Роздивляється навкруги). У вас тут дуже гарно, пане Штокмане!

Штокман. А що, ні?

Нільс Ворзе. Гарно, гарно — ну... і свіже повітря маєте тут також; нині у вас доволі кислороду, про який ви балакали вчора. Отже і сумління ваше в дуже добрім стані.

Штокман. А вже-ж!

Нільс Ворзе. Ну, та певно! (Стукає себе в груди). А знаєте, що я маю тут?

Штокман. Мабуть також добре сумління.

Нільс Ворзе. Ба! Щось далеко ліпше! (Виймає пулярес, відчиняє його і показує йому багато паперів).

Штокман (гляди́ть на нього зачудований). Акції купелевого закладу?

Нільс Ворзе. Нині легко можна було дістати.

Штокман. Ви купили їх у місті —?

Нільс Ворзе. За всі гроші, які мав —

Штокман. Але-ж, тестю — тепер, коли такий безнадійний стан купелевого закладу —!

Нільс Ворзе. Коли будете робити як розумний чоловік, то купіль поверне знову до давньої слави.

Штокман. Адже ви бачите, що я роблю все, що тільки можу; але тутешні люди такі нерозумні!

Нільс Ворзе. Ви вчорашнього вечера сказали, що найбільший бруд походить з моєї гарбарні. Коли-б се була правда, то мій дід, мій батько і я довгі літа забивали тут людей як пошесть. Гадаєте, що я таку ганьбу носити-му на своїй душі?

Штокман. Дарма, нічого иньшого не полишаєть ся вам.

Нільс Ворзе. Ні, дякую! Я чую, що люди дали мені прізвиско „старий борсук“. А борсук — се рід нехарного звіра; так я людям покажу, що вони зовсім помиляють ся. Я хочу жити і вмирати як чистий чоловік.

Штокман. Якже хочете се зробити?

Нільс Ворзе. Ви, пане Штокмане, очистили мене знову!

Штокман. Я?

Нільс Ворзе. Знаєте, за які гроші купив я сі акції?
За гроші, що мали дістати Йоанна, Петра і ваші хлопці. Бо, бачите, я трохи наскладав собі.

Штокман (роз'ярений). І ви на се розмітуєте гроші Йоанни!

Нільс Ворзе. Так, усі гроші тепер в купілі. А тепер я хотів би побачити, чи ви вже справді збожеволіли, пане Штокмане. Коли не перестанете доказувати, що сі погані звірятка і иньші походять з моєї гарбарні, то воно вийде щось таке, якби ви несли на продаж шкуру своєї жінки і своїх дітей. Сего-ж не робить ніякий батько родини — значить, коли не збожеволів.

Штокман (ходячи сюди й туди). Так, і я справді такий; я збожеволів!

Нільс Ворзе. Ні, ви не божевільний, коли йде річ про жінку і дітей!

Штокман (стаючи перед ним). Чом же ви зі мною не поговорили, заки закупили се лахміте?

Нільс Ворзе. Що стало ся, се найкрасше.

Штокман (зворушений ходить по комнаті). Коли-б я не був такий певний моєї справи —! Але-ж я так міцно був переконаний, що по мойому боці правда!

Нільс Ворзе (важить пулярес у руці). Коли ви не позбудете ся своєї божевільности, то сі папери не багато варті. (Ховає знову пулярес).

Штокман. Там до чорта, мені здасть ся, що наука знає вже найти лік, знає деяку презервативу —

Нільс Ворзе. Думаєте, як знищити сих малих звірів?

Штокман. Знищити або зробити нешкідливими.

Нільс Ворзе. Може ви спробували-б трутини на щурі?

Штокман. Ах, що!... Адже всі кажуть, що се лише уява. Коли-б се була тільки сама уява!... А темна, безсердечна юрба напаятувала мене ворогом народа — майже поздирала з мене одіж —

Нільс Ворзе. І повибивала вікна!

Штокман. А до того родинні обовязки! Про се мушу поговорити з Йоанною; вона в тій справі дуже оглядна.

Нільс Ворзе. Гарно; слухайте лише ради розумної жінки!

Штокман (наближаючи ся до нього). Що ви могли так нерозважно собі поступити! Гроші Йоанни поставити на лотерію; увігнати мене в таке страшне, розпучливе положенє! Коли так от дивлю ся на вас, ввижаєть ся мені, що бачу уособленого чорта —!

Нільс Ворзе. Коли так, то я радше відійду собі. Але до другої години мушу мати відповідь. Так, або ні. Коли не буде відповіді, то акції повандрують на фундацію — і то ще нині!

Штокман. А що тоді дістане Йоанна?

Нільс Ворзе. Ані зломаного гроша! (Двері до передної комнати відчиняють ся, видко Гауштада і Томзена).

Шеста ява.

Штокман. Нільс Ворзе. Гауштад. Томзен.

Нільс Ворзе. Ей, ей, погляньте-но там на тих двох!

Штокман (задеревіло глядячи на них). Що, що! Ви зважуйте ся ще переступити мій поріг!

Гауштад. А вже-ж.

Томзен. Бо то бачите, ми маємо дещо важного побалакати з вами.

Нільс Ворзе (шепотом). Так, або ні — жду до другої години!

Томзен (зиркаючи на Гауштада). Ага!

Нільс Ворзе (відходить).

Штокман. Ну, чого-ж ви собі бажаєте від мене? Говоріть раз-два!

Гауштад. Я розумію се добре, що ви ображені на нас з причини нашого вчорашнього становища на зборах —

Штокман. І ви звете се тільки „становищем“! Гарне становище! Я називаю се поганою нікчемністю — тьфу до чорта!

Гауштад. Називайте, як хочете; але ми не могли инакше.

Штокман. Ви й не сьміли инакше! Правда?

Гауштад. Коли хочете — ні.

Томзен. Але чом же ви не сказали перед тим ані одного слова! Лише легенький натяк для пана Гауштада або для мене —

Штокман. Натяк? Про що?

Томзен. Про свої забаганки.

Штокман. Не розумію вас.

Томзен (довірливо усміхається і киває головою до нього).

О, ви не розумієте, пане докторе!

Гауштад. Ну, та тепер не треба сего вже більше таїти —

Штокман (дивиться то на одного, то на другого). Так, але-ж до чорта —!

Томзен. Чи сьмію завдати вам одно питанє? Чи не вештаєть ся ваш тесть по місті, щоби позакупувати всі купелеві акції?

Штокман. Так, він закупив нині купелеві акції; але —?

Томзен. Чи не ліпше було би припоручити се кому иньшому — хто не є в таких близьких відносинах до вас?

Гауштад. А тоді були-б ви не потребували виступати під своїм власним іменем. Ніхто не потребував би знати, що закид проти купелевого закладу виринув від вас. Чому ви не порозуміли ся насамперед зі мною?

Штокман (глядить задеревіло вперед себе; йому роз'яснюєть ся в очах і він говорить, наче-б упав із хмар). Невже се можливе?

Томзен (сьміючи ся). Ну, адже наслідки доказали, що се можливе. Але, бачите, годилось би зробити се ліпшим методом.

Гауштад. А потім до сього потрібно більше людей; бо чим більше товариство, тим менша відвічальність для одиниці.

Штокман (вгамований). Скажіть мені, мої панове, коротко — чого ви собі бажаєте?

Томзен. Се скаже вам найліпше пан Гауштад —

Гауштад. Ні, гажіть ви, пане Томзене!

Томзен. Отже якби то... ну, справа ось така: тепер, коли ми знаємо, як усе склало ся, хочемо віддати вам до вашої розпорядимости „Народного Післанця“.

Штокман. Тепер ви можете? А щож публична опінія?

Не жахасте ся, що здійметь ся хуртовина против нас?

Гауштад. Ми вже будемо знати втихомирити сю хуртовину.

Томзен. А ви, пане докторе, лише позаходіть ся довести свою зміну дуже проворно до кінця. Коли ваш виступ зробив своє діло —

Штокман. Значить: коли мій тесть і я маємо в кишені акції за дешеві гроші —

Гауштад. Та тут найбільше важні є наукові мотиви, що спонукують вас, аби ви обняли керму купелевого закладу —

Штокман. А вже-ж; лише з наукових мотивів закупив акції для мене старий борсук. Опісля поробимо дещо при водопроводах і там в долині при березі, так що з фінансів міста не візьмемо ані шельюга. Правда, се вже якось зробить ся? Що?

Гауштад. Так, коли будете мати по своєму боці „Народного Післанця“ —

Томзен. У вільній суспільности праса — то сила, пане докторе!

Штокман. Певно; а публична опінія також; товариство властителів домів, гадаю, пане Томзене, ви візьмете на себе?

Томзен. І товариство властителів домів і товариство поміркованя! Про се ви не журіть ся!

Штокман. Так, але мої панове, я соромлю ся спитати вас, яка взаїмна відплата —?

Гауштад. Ми найрадше дармо будемо підпомагати вас. Але „Народний Післанець“ стоїть на слабих ногах; не може йти належно вперед; а дати тепер загнати газеті, коли у високій політиці є так багато роботи, не добре.

Штокман. Дуже справедливо; се було би дуже неприємно для такого приятеля народа, як ви! (Вражений кричить). Але я, я ворог народа! (Ходить прискорено по комнаті). Де моя палиця? Де до чорта заділа ся вона?

Гауштад. Що се?

Томзен. Невже ви хочете — ?

Штокман (стає). А коли-б я вам з усього мого придбання не дав ані шеляга? Ви знаєте, що багаті страшенні скупарі.

Гауштад. Адже ви знаєте, що на справу акцій можна дивитися з двох боків —

Штокман. Ну, вже-ж, ви то вмієте; коли я не стану підпомогати „Народного Післанця“, то ся справа явить ся перед вами в дуже поганім світлі; ви будете мене переслідувати, ловити, давити — як пса заця!

Гауштад. Се лише право натури; кожда звірина шукає поживи!

Томзен (сміючи ся). Шукає їди, де тільки можна найти її!

Штокман. Отже подивіть ся, чи не знайдете дечого на дворі! (Ходить скоро по комнаті). Чекайте, тепер я вам покажу — (Находить парасоль і вимахує ним). Чи бачите — ?

Гауштад. Чей же ви не кинете ся на нас?

Томзен. Прошу, захуйте ся трохи обережнїше з тим парасолем!

Штокман. Геть мені звідси, пане Гауштаде!

Гауштад (при дверях до передної комнати). Ви зовсім збожеволіли!

Штокман. Геть звідси, пане Томзене! Геть, кажу вам!

Томзен (бігаючи довкола стола). Поміркуване, пане докторе! Я чоловік хоропитий; не можу видержати багато! (Кричить). Ратуйте, ратуйте!

Сема ява.

Штокман. Гауштад. Томзен. Йоанна, Петра і Гольстер входять з лівого боку з переду. Пізнійше Фредрик і Вальтер.

Йоанна. А, мій Боже, Оттоне, що заподіяло ся тут?

Штокман (вимахує парасолем). Геть, кажу!

Гауштад. Напад на безоружних людей! Покликую вас на свідка, пане капітане! (Виходить швидко через передню комнату).

Томзен (безрадно). Хто знає льокальні відносини — (Уті-
кає через комнату на ліво).

Йоанна (держить міцно свого чоловіка). Та вгамуй ся,
Оттоне!

Штокман. До чорта, таки вирвали ся мені!

Йоанна. Та чого вони тут хотіли від тебе?

Штокман. Потім скажу! Тепер мушу думати про що
иньше. (Іде до стола і пише на білеті). Глянь, Йоанно,
що тут написано?

Йоанна. Три великі: ні! Що се?

Штокман. І про се дізнаєш ся опісля. (Тримаючи візитову
карту в руці). Ну, Петро, нехай се служниця занесе
до старого борсука — але швидко. Раз-два!

Петра (виходить з білетом через передню комнату).

Штокман. Ну, нині мав я в гостях усіх післанців чорта!
Але я тепер виострю своє перо проти них і замачаю
його в оцті і жовчи!

Йоанна. Адже ми від'їжджаємо, Оттоне!

Петра (вертає).

Штокман. А що?

Петра. Понесла.

Штокман. Добре! Їдемо, кажеш? Ні, ні! Лишаємо ся
тут, де ми є, Йоанно!

Петра. Лишаємо ся!

Йоанна. Тут у місті?

Штокман. Так, тут, таки тут на полі битви! Нехай
тут ведеть ся війна; тут хочу бути переможцем!
Скоро буде направлений мій сурдуд, іду шукати меш-
каня; адже під зиму мусимо мати місце, аби було де
склонити голову.

Гольстер. Се вже моє діло.

Штокман. Ваше?

Гольстер. Аякже; бо в моїм домі є місця доволі; а до
того мене ніколи нема дома.

Йоанна. Ах, якже се гарно з вашого боку, пане капі-
тане!

Петра. Щиросердечно спасибі! (Подає йому руку).

Штокман (потрашаючи йому руку). Спасибі! Спасибі, доро-
гий приятелю! Вже усунена одна жура. Ще нині йду

до роботи. О, Йоанно, тут так багато-багато роботи!... Але добре, що тепер весь час маю до розпорядимости; маю час, бо — бачиш — я одержав димісію яко лікар купелевого закладу —

Йоанна (зітхаючи). Ах, так, сього можна було надіяти ся!

Штокман. А тепер хочуть мені ще також взяти практику. Нехай там! Все-ж таки лишать ся мені бідаки — сі, що не платять; ах, мій Боже, та їм найбільше треба моєї помочи. Але тепер мусять прислухувати ся моїм словам; день і ніч буду їм проповідувати!

Йоанна. Оттоне, я гадаю, що ти вже знаєш, яка користь з такого проповідування!

Штокман. Ти справді сьмішна, Йоанно! Невже я маю уступити перед публичною опінією, перед компактною більшістю і иньшим чортовинєм? Ні, дякую! Се, що я хочу, таке ясне і просте! Я хочу нерозвиненим ще головам доказати, що ліберали найгірні вороги кожного вольного чоловіка — що програми партий роздавляють усі молоді, здатні до жита правди — що вічна увага на се й те руйнує всяку мораль і справедливість, так що вкінці жите стає пеклом. Правда, пане капітане, що се треба вказати народови?

Гольстер. Може бути; але я не розумію ся на таких річах.

Штокман. Бо бачите: передовсім треба усунути усіх провідників партий. Проводир партії — се вовк — дуже голодний вовк — коли хоче жити, то мусять з'їсти рік-річно стільки і стільки штук дрібної худоби. Гляньте лише на Гауштада і Томзена! Скільки вони вже пожерли дрібної худоби! Одних пороздирали, споневіряли, так що з них уже ніколи ніщо иньше не буде, як властителі домів і передплатники „Народного Післанця“. (Сідає з краю стола). Ах, ходи сюди Йоанно, поглянь, як гарно нині сьвітить сонце. А потім се пишне, сьвіже весняне повітря, що пливе тут до нас!

Йоанна. Коби то ми, Оттоне, могли жити самим сяєвом сонця і весняним повітрям —

Штокман. От будемо жити ошадно, не будемо видавати на ніякі витребеньки — тай проживемо якось. Се дурниця! Ні, мене тільки одно гризе, що я не знаю ніякого вольного, духово величнього чоловіка, котрий зважив ся би продовжати боротьбу проти брехні.

Петра. О, тату, ви маєте ще так багато часу перед собою!... А! от наші хлопці!

Фредрик і Вальтер (входять з лівого боку з переду).

Йоанна. Ви нині вільні?

Фредрик. Ні, але нас підчас павзи хлопці били!

Вальтер. Ні; ми їх били!

Фредрик. Отже учитель звелів нам радше лишити ся в хаті через кілька днів.

Штокман (тріскаючи пальцями і зіскакуючи із стола). Добре, дуже добре! Анї ногою не переступите більше шкільного порога!

Хлопці. Вже більше ні!

Йоанна. Але-ж, Оттоне —

Штокман. Ніколи! Буду вас учити сам — значить, не всіх шкільних дурниць —

Вальтер. Урра!

Штокман. Ні, буду виховувати і учити вас на вольних, чесних людей!... А ти, Петро, будеш допомагати мені в тім!

Петра. Буду, тату!

Штокман. Школа буде в тій комнаті, де мене назвали ворогом народа. Але де мої школярі? Я мушу найменше мати дванайцять учеників.

Йоанна. Ти не найдеш їх тут у місті!

Штокман. Побачимо! (До хлопців). Не знаєте ви яких уличників — таких голодранців —?

Вальтер. О, тату, цілу купу!

Штокман. Досконало! Отже приведи-но ти мені кілька екземплярів. Спробую раз із тими неробами; у них бувають часом незвичайні голови.

Вальтер. А щож ми зробимо, коли станемо вольними, чесними мужами?

Штокман. Тоді ви, молодці, маєте прогнати всіх проводирів партий, сих хитрих вовків, геть-геть далеко

на захід! (Фредрик трохи призадумуєть ся; Вальтер підскакує і кличе: Урра!)

Йоанна. Ах, Оттоне, аби лише сї вовки не прогнали тебе!

Штокман. Яка ти чудна, Йоанно! Прогнати мене! Тепер, коли я наймогутнійший чоловік міста!

Йоанна. Наймогутнійший — тепер?

Штокман. А вже-ж, бо можу сказати велике слово: тепер я наймогутнійший чоловік сьвіта!

Вальтер. Тату!

Штокман (притишеним голосом). Тихо! Ще не можете сього голосно казати; але я зробив велике відкритє.

Йоанна. Вже знову?

Штокман. Так! (Збирає біля себе всіх і говорить довірочно). Отже я вам тепер скажу се: Наймогутнійший чоловік на сьвіті є сей, що — стоїть сам!

Йоанна (сьміючи ся, киває головою). О, о, дорогий Оттоне —!

Петра (з любовю беручи його руки). Тату!

Завіса спадає.

Переклав

Ю. Квіт.

КОНЕЦЬ.

ПРО КРИТИКІВ.

Сон — Джерома К. Джерома.

Раз мені приснив ся сон. (Ніщо иньше й не може снити ся, я знаю. Але ся фразу звучить так поетично, по біблійному, що я не міг здержати себе, щоб не вжити її). Мені снило ся, що я понав у якийсь дивний, незвичайний край. У нїм вели лад самі критики.

Мешканці сего чудового краю дуже високо цїнили критиків, майже так само, як критики самі себе, хоч, розумість ся, не зовсім так само, бо се не можливе. І ось вони згодили ся у всім слухати критиків. Мені прийшло ся прожити у сїм краю кілька літ. Не дуже приємно було там жити. Так мені снило ся.

З початку в сїм краю були автори і писали книжки. Але критики не находили в сих книжках нічого оригінального і нарікали, що люде, котрі з більшим успіхом могли би копати картофлю, надармо тратять свій час і рабують час критикам (се ще важнійше), збираючи до купи всякі можливі дурниці, знані кождому школяреви, і подаючи публіці старі сюжети та старі історії, що вже давно-давно пережили ся і переїли ся і докучили всім до живої душі.

Автори прочитали се, що написали критики, зітхнули, перестали писати книжки і взяли ся до картофлі. Але вони в сїй роботі не мали ніякого досьвіду і копали картофлю дуже зле, а люде, для котрих вони копали, безнастанно радили їм покинути се занятє і пійти писати книжки. Одначе всім не догодиш.

З початку в сїм чудовім краю були й артисти. Вони малювали образи, а критики приходили і дивили ся на сї образи крізь свої окуляри.

— Нема нічого оригінального в сих образах, — говорили критики, — все ті самі краски, та сама перспектива, той самий захід сонця, те саме море, і суша, і небо, і люде. По що нещасні тратять свій час, малюючи образи, коли вони з далеко більшим успіхом могли би білити доми?

До речі сказавши, ви мабуть замітили, що ніщо не сердить так вашого критика, як думка, що ви „надармо тратите свій час“. Особливо страта часу мучить його. Він дуже дорожить чужим часом.

— Боже! Боже! — каже критик. — За той час, що він ужив на те, щоби намалювати сей образ або написати сю книжку, він міг би почорнити п'ятнайцять тисяч пар чобіт або розмішати п'ятнайцять тисяч ведер вапна. Ось як люде тратять час!

Їм і в голову не приходить, що як би не сей образ або не ся книжка, то чоловік зовсім певно ходив би без діла з кута в кут з папіроскою в роті.

Зовсім так само, пригадую собі, поступали собі зі мною, коли я був ще маленьким. Сиджу собі, бувало, як ягнятко і читаю „Брехню розбійника“. Нараз хто небудь із моїх освічених свояків загляне через моє плече і скаже:

— Ба! По що ти час тратиш на такі дурниці? Пішов би та заняв ся би радше чимсь хосенним!

І він відбирає мені книжку.

Я встаю і йду „заняти ся чимсь хосенним“. За годину вертаю до дому і виглядаю як фітура з образу битви, бо я впав з даху оранжерії фермера Бетса і зломав кактус, хоч сам не знаю, звідки я взяв ся на даху. Лучше було би дозволити мені дальше цікавитись „Брехнею розбійника“.

Артисти в тім краю, що я бачив його у сні, перестали малювати образи, купили собі драбини і взяли ся білити доми.

Як бачите, край, що мені снів ся, не був такий як наш, де вільно критикам говорити, що їм спаде на думку

і де на їх слова не звертає ніхто ніякої уваги. Ні! У тім чудовім краю на критиків дивили ся люде серіозно і слухали їх.

З поетами і різьбарами упорали ся вони дуже скоро. Думка, що осьвічений чоловік стане читати сучасні поезії, коли на сьвітї є Гомер, або що він захоче подивити ся на яку-небудь иньшу статую, коли ще дещо лишило ся з Медицейської Венери, — була занадто нерозумна. Поети і різьбарі тільки даремно тратили свій час.

Що вони радили їм робити, я забув. Знаю лише, що нової роботи вони зовсім не знали і так лишили ся без ніякого занятя.

Музиканти також пробували займати ся своєю штукаю, але недовго.

— От, звичайне повторюванє одних і тих самих нот у ріжних комбінаціях! — сказали критики. — По що вони даремно тратять свій час на складанє сих неоригінальних композицій, коли могли би замітати улиці.

Один написав драму. Я спитав ся, що про него написали критики. Мені показали його могилу.

Коли в тім осьвіченім краю не стало вже ні артистів, ні літератів, ні музикантів, котрих можна би було критикувати, народ сказав:

— Чому би наші дорогі критики не мали критикувати нас? Критика користна для кожного. Нам усе так говорено. Подивіть ся тільки, яку користь принесла вона артистам і письменникам: жаден з них не тратить тепер надармо часу! Чому-ж би й нам не користати з добродійств критики?

Сю думку подали вони критикам. Критикам вона певичайно сподобала ся і вони заявили, що візьмуть ся за сю роботу дуже радо. Треба критикам признати, що вони ніколи не лякають ся роботи. Вони готові сидіти і критикувати вісімнайцять годин на добу, коли потрібно (і навіть, коли й не потрібно). Вони ніколи не нарікають на те, що мають за багато роботи. Вони готові критикувати всіх і все на сім сьвітї. Вони готові критикувати всіх і все і на тім сьвітї, коли перенесуть ся туди. Мабуть старенький Плутон має з ними немало клопоту.

Таким способом, коли хто купував дім, або коли курка в курнику знесла яйце, то питали ся про гадку критиків. Для критиків кождий дім був неоригінальний. Кождий дім виглядав так як і иньші: всі вони були збудовані після одного і того самого пляну: в низу — пивниці, над землею — дім, а зверху — дах. Ані дрібки оригінальності!

Так само було і з яйцями. Одно яйце було таке як і друге.

То було просто нещастє.

Вони критикували все. Молода пара, залюбивши ся в себе, приходила до критиків і питала ся про їх думку:

— Люба панночко, — говорив критик, оглянувши молодця докладно, — у вашого судженого я не можу найти нічого нового. Ви тільки дармо стратите час, коли вийдете за него за муж.

А до молодця вони говорили:

— Боже борони! В тій дівчині нема нічого принадного. За що ви полюбили її? От собі — миленьке личко і фігура, ангельський характер, глибокий розум, добре серце і сильне здоровлє! Але з того часу, як є сьвіт, то вже певно було таких дівчат з десять. Ви лише дармо тратите час, люблячи її.

Про вінчанє не було що тепер і думати.

Вони критикували пташки за їх нудний, стародавній сьпів, критикували квітки за їх давно звєні запахи і краски. Вони нарікали на погоду, що в ній нема оригінальності (правда, вони не знали нашої весни) і докоряли сонцю, що все однаково то сходить, то заходить.

Вони критикували дітей. Скоро тільки в яким домі прийшла на сьвіт нова дитина, вони приходили сказати свою гадку. Мати з гордістю показувала їм свого новонародженого сина.

— Бачили ви коли такого молодця? — говорила вона. — Незвичайна дитина, правда? Подивіть ся лише на його ноженята! Бачите, які в нього ніжки? Няня каже, що вона перший раз в житю бачить таку дитину. Ах, ти мій голубчику!

Але критики не годили ся з тим.

— Говоріть своє! — відповідали вони. — В нїм нема ні каплі оригінальності, ні каплі! Така сама дитина, як і кожда иньша: гола головка, червоне лице, великий рот, приплесканий ніс. То слабе наслідуванє. То плягіят, найзвичайнїйший плягіят! Ви тїлько дармо стратили час, нанї добродїйко! Коли ви не можете сотворити нічого бїльше оригінального, то ми радимо вам занятт ся радше чимсь иньшим.

Аж тут прийшов критикам конаць.

— Ей ви! Надоїли ви нам із своїми критиками! — закричав нарід. — Коли вже на те пішло, то і ви неоригінальні і ваша критика неоригінальна. Ви повторяєте все те саме, що говорило ся ще в часи Соломона. Ми утопимо вас і відітхнем свобїдно!

— Як? Утопити критиків? — скрикнули критики. — Се нечувана жорстокість!

— Ну, от почувли ви раз від нас оригінальну думку, — злобно відповів нарід. — Тепер ви повинні бути з нас вдоволені!

Вони схопили критиків і втопили їх, а потім видали коротенький закон, в котрім критика називала ся злочинном, що за нього кара — смерть.

Потім штука і література в тїм краю стала де в чїм дивна і сьмішна, але про те жити було там далеко приємнїйше. Так менї бодай снило ся!

Переклав

Є. ьл

Нові напрями в малярстві.

Вглянувши в історію штуки і порівнявши минувшину її з нинішнім її станом і розвитком в Європі, помічаємо велику різницю між усіма епоками і остатніми десятками літ 19 віку. Рух артистичний обмежався на поодиноких народах і концентрувався в певний протязі часу в Атонах, в Римі, в Фльоренції, Венеції, Антверпії і Парижі, проявляючись дуже незначно або й зовсім ні в інших місцях; нині обгортає він ширші простори і починає прокидатися у кожного культурнішого народу з більшою або меншою силою. Більше число робітників причиняє до більшого його розросту і впливу на суспільність, котра бажаючи новості впроваджує артистів на щораз новіші дороги. Емуляція між самими артистами примушує їх до як найбільшого зусилля, до спеціалізації. Різнородність нинішньої штуки а спеціально малярства впливає з konieczности, якої не знали ані грецька штука, ані ренесанс, ані 18 вік, а власне творчої оригінальності у кожній артистичній одиниці. Грецька штука, ренесансова, і не дуже поміляючись можна сказати давніша іспанська, німецька і французька не знали того, що нині зовемо літературною, тут артистичною власністю. Артисти запозичали всякі теми і способи їх обробки один від одного і псували або видосконалювали давніші або сучасні твори штуки; нині жадають від артиста, щоб він сам думав і винаходив. От тим то малярі остатніх часів зачали докладніше обсервувати окруженє, глибоше вглядати в природу, через що потворилося багато напрямів у штуці і багато відмінних артистичних індивідуальностей.

Всі ті напрями повстали на заході Європи, а ми заким побачили, як вони виглядають на полотні, читали про них по журналах і дневниках усїлякі в значній частині недоладні осуди. Слова імпрессионїзм, плєнеризм, декадентизм, модернїзм і т. п. ужиті нефаховими журналістами і старомодними естетиками, означали хобри або ефемерні збоченя з простої дороги естетичної правовірности. Однак швидко люди привикли до тих термінів і навіть до образів того рода, і нині належить до доброго тону розправляти про них, а незадовго будуть ходити пересїчні філістри до гандлярів образами шукаючи образів оригінальних в „густі імпрессионїстів“.

Імпрессионїзм, се перший термін, що приплив до нас із заходу і був немов синонімом мальованя яркими красками, коли властиво суть його лежить не конечно в яркости, а більше в технічнім розвязаню і переведеню вибраного сюжета.

Нехай собі читач уявить, що знаходить ся на площі перед церквою підчас великодних сьвят і бачить перед собою, як відбувають ся гаїлки. На середині виводять дівчата і молодиці „кривого таньця“, попід церквою порозсїдались старі господарі живо заняті оповіданєм, біля них старші парубки грають в карти, а молодші виправляють ріжні чудасїї; на правім боці знайшли собі місце молодиці з дітьми, з котрих старші і живїйшого темпераменту наслідують молодїж у забаві; старі баби приглядають ся їм, підсьміхуючись з радости. На переді стоїть мама з дитиною на руках розмовляючи з якоюсь сусїдкою, а коло них ледви держить ся на ногах мала грубенька дитина заїдаючи паску. Все те видно на тлі церкви, дзвіниці, білих хаток, городів і синїх гір, усе те купає ся в проміню весняного сонця, а киптарі, сердаки, запаски і вишивані сорочки аж меркотять від його блиску.

Такими сценами тільки любували ся давні малярі, а не поривали ся навіть малювати їх на полотні. „Якже — подумас собі всякий і нині — можна на куснику полотна віддати в красках церков, дзвіницю, сотки людей, їх одяги, їх рухи і радість, як оповісти красками про блиск весняного сонця і супокій погідного неба?“ Справді, довгий час було се неможливе, а загадку сю розвязав нинїшній поступ в малярстві. Кожда особа, як то чинили старі майстри, з такої рухливої юрби, мальована „уцтиво“, з осїбна, докладно, а лучена пізнїйше з окруженєм, завмирає під пензлем, роздроблює образ і не віддає того натовпу, того життя

і барвности, що бачимо в такій сцені. Малярі прийшли до пересвідчення, що не pomoже в таких разях перечислюване людських одиниць, докладність рисунка, комбіноване образа з поодиноких студій, бо се відбирає композиції правду вражіння, яке відніс той, що бачив сцену гагілок; а треба тут передовсім великого і виробленого почуття кольору, широкого трактованя і погляду, верви і легкоминости, котра позволяє маляреви, де того вимагає потреба, забути про поодиноких людей, а лучити десятки осіб в одну кольористичну пляму, позволяє забути лінійний рисунок а відтворювати людей орієнтуючи ся кольористичними партиями ударом о полотно пензлем замоченим у краску.

Придержуючи ся сеї засади, артист викінчує лиш найблизше стоячих людей сяк-так докладно, не входить при дальших в рисоване очей, рук, ніг, чобіт, сердаків, вишивок і т. и., найдальші пляни лучить в одну кольористичну масу, не звертаючи уваги на сотки подробиць, — бо й любуючи ся такою широкою сценою ніхто би сего не бачив ані би про се не думав. Через те він, що правда, не перечислює пензлем присутних на гагілках людей, але віддає вражінню (*impressio*) гагілки в її цілости. Уловити на полотні хвилі вражіння, якого дізнаємо любуючи ся сценою з життя чи краєвидом, задержати яке коротко-тривале явище сьвітляне — отсе ціль, яку ставить собі імпрессионізм.

Сонце згким перейде свою щоденну дорогу, має безліч таких хвиль, де воно перемінює фізіономію природи, безліч чудових, ярих найгарнійших ефектів; найгарнійші картини дає воно при сході і заході або прозираючи навіть серед днини через темну хмару, коли сильно освітлює малий шмат землі. Лука покрита цьвітучим яскром виглядає тоді як посипана жаром, хвилюючі лани жита як пожар степів, скали, пні дерев, вода блищить як золото або срібло.

Такі хвилі тривають коротко. Артист не має часу не то докладно скопіювати такий момент, але не зможе навіть добре з'орієнтувати ся в лабіринті предметів облитих ярким сьайвом, мусить отже намалювати невірну копію з природи, а її вражінню, відбите аналогічного образа, який хвилево запанував у його голові. Сей принцип швидко здобув собі повну побіду у Франції і швидко був допроваджений до абсурда. Артисти почали малювати студії і сцени так невиразно, немов би навмисно хотіли закрити те, що мали змалювати на образі. На кольорит придумано цілу доктрину

і зредуковано краски до місць повних ярих тонів: кармінового, жовтого, синього, зеленого, фіолетового і оранжевого. Біла „барва“ в малярстві не є кольором, але яким браком кольору, так само як чорна — темним. Остатню викинено з палети цілковито. Оттакий імпресіонізм як школа чи доктрина упав швидко, а лишив ся тільки як спосіб віддання хвилих вражінь, і яко такий не дасть ся нині нічим заступити.

Слово „імпресіонізм“ зрозуміла ширша публіка, як і гірша артистична критика цілком фальшиво, прикладаючи сей вираз до образів, у котрих пробивають ся яркі тони*), — коли тимчасом він більше відносить ся до невикінчености образа, значить, до способу понимання рисунка, до нехтованя його лінійної докладности, а менше до кольориту. Можуть бути на краєвиді фіолетові скали, зеленою краскою мальовані людські лица, жовта а не зелена трава, а образ може бути неповинний ні в якому імпресіонізмі. Ті дивні, „неприродні“ краски по найбільшій часті не є навіть признаком якоїсь школи ані особистим переконанем маляря, але впливом докладнійшої, тонкої обсервації.

Хто малював на селі портрет або етюд якогось типу, тому нераз доводилось чути від мужиків, що придивлялися ся його роботі: „Чому половина лица ясна а половина темна?“ Се питанє є впливом обставини, що мужик не прийшов до льогічного висновку, що лица людські повинно ся малювати так, як вони представляють ся оку нашому, або мужик оглядаючи що хвиля навіть явища світла і тіни не мав сьвідомої обсервації сего факту.

Подібне питанє і з подібних причин ставить часом і інтелігент, оглядаючи образ мальований *plein air* — по нашому: в повнім світлі. Чуємо часто питанє: „Чому се лице під бровами і під бородою зелене, партії чола і румянців фіолетові, волосє синє?“ Або просто твердженє: „Того маляря спровадила нова школа на фальшиву дорогу“, або „видко з кольориту, що артист легкоμισний чоловік... йому щось бракує... в природі нема ніде таких ярих тонів“. Тимчасом маляреви часто нічого не бракує

*) Шан. автор троха не так висловив ся. Діло тут не в ярих, а в так званих „ненатуральних“ красках. Критика у Франції, а за нею й де инде, почала підіймати на сьміх імпресіоністів не за яркі тони, а за зелені коні, червону траву, жовте небо і т. и. *Ред.*

[бодай в образі], а критикови бракує обсервації природи; маляр малює добре, а ляїк оглядає природу поверховно, значить: любуєся лише світляним ефектом, а не входить в причину інтензивності явища, відчуває його лише без свідомости. По літах привикає і пересічна публіка до сеї кольористичної „дивоглядности“, зачинає навіть у природі шукати тонів з образів і знаходить їх. І так уже нині є люди, котрі годять ся з фактом, що сніг в тіни при соняшнім дни не сивий або чорний, як се бачили на відпустових „ляншафтах“, а синій або фіолетовий, як на образках артистів.

І не дуже дивувати ся, що ляїки мають на кольорит образів мальованих в повнім світлі такий пристарілий і цілком безпідставний погляд, бо мав його — бодай у своїх образах — ще в 1890-их роках такий артист як Ян Матейко. Його не дотикала правда, що на постаті людській, поставленій на траві, відбиває ся і зелень листя і жовтий рефлексивний тон хати, муру чи чогобудь, синій кольор фірпаменту, — він з цілою наївністю малював битву такими красками, як би лицарі били ся в окруженю стін його робітні.

Заслуга тут нового малярства, а головно французских артистів, котрі ввели засаду цілком натуральну, лише в своїх артистичних консеквенциях на перший раз — як і кожда новість для декого — досить дивоглядну, що малюючи людей в окруженю природи треба їх і там поставити [моделів] і вірно віддати кольор, який бачить ся, значить: підстерегти, що на тілі людськім і на одязі відбивають ся всі краски, які має окруженє, — в тім власне лежить суть пленеризму.

Краски, якими диспонує палета малярська, добре на місці ужиті в пленері ніколи не будуть за яркі — противно, буде їм усе бракувати яркості: н. пр. зеленого листя, через котре пере-свічує сонце, яркості цвітів, а навіть яркості фіолетів, які часто мають місце на отінених партях тіла людського. Найчастійше оказують ся занадто брудними і мрачними жовті тони. Сильним промінем сонця освічену природу міг би маляр віддати вірно, як би червона, синя і жовта краска була десять раз яркійша, а біла [яко домішка до красок] білійша.

На нещастє кольористів фарби розтирані на полотні не задержують навіть тої яркості, яку мають неужиті, витиснені просто з туби на палету. Вони темніють і сіріють при процесі мі-

шаня. Синя Ultramarin або Cobalt є сама в собі кольором інтензивним, ярким як і червона Carmin; змішані разом дають кольор фіолетовий значно брудніший від складників. Таке саме розчарування дає маляреви мішанина жовтої з Carmin-ом, з чого повстає кольор брудний оранжовий, або мішанина синьої з жовтою, котрі дають кольор зелений також меншої яркості. Щоби тому запобігти, взяли ся малярі на спосіб, вони не мішають згаданих фарб одних з одними, але хотючи викликати яркійший тон, наприклад фіолетовий, кладуть синю краску і червону на ясним, найліпше на білім тлі, в лініях або kropках на перемику біля себе. Приглядаючи ся так замальованій площі бачимо з близька сині та червоні лінії або kropки перемішані з собою; відставивши полотно на певне віддаленє від себе помічаємо, що вони зливають ся в одну ярку фіолетову пляму.

Таким способом потрафить винішня малярська техніка піднести скалю тонів до нечуваної перед тим яркості а через те зблизити її до природи чи спеціально до якого кольористичного ефекту. До сеї техвічної штучки прийшли малярі досвідом і експериментами, зіставленєм красок на палеті або на полотні. На самож дробленє тонів, без огляду на те, чи вони в природі тупі чи яркі, напроваджує докладна обсервация природи, в котрій не існують ширші однокольорові площини. В природі нема жовтих, синіх, рудих, сивих предметів, хоч би вони були навіть штучно такими фарбами мальовані; на них відбиває ся навіть між чотирма стінами барвне окруженє, навіть найтупіше. Навіть сьвіжо вапном побіленої стіни не малює жаден артист маляр білою Kremsgerweiss, а вкидає до неї місцями: жовтої, червоної або синьої фарби, розумієть ся, не дуже значними дозами, так що на цілій ріжнобарвній мозаїці домінує лиш білий кольор, чи то після малярської естетики, яєна безкольоровість.

Тіло людське є власне одна з таких поверхностей, котра найбільше надає ся до такого трактованя, просто вимагає такого способу мальованя, бо иньшого кольору є чоло, иньшого партії коло очей, иньшого ніс, лица, борода, шия, груди, коліна, руки, ноги. Приглянути ся докладніше одній партії лица навіть, то на ній можна, маючи око вразливе на кольористичні піянси, добачити найріжнородніші кольористичні відтінки, над котрими все домінує якийсь один кольор, що в малярстві називає ся тоном локальним. На істоту барви людського тіла впливає багато причин

як: кровоносні органи, забарвлене шкіри, прищі, зморщки, на котрих ложить ся сьвітло, нашірок, що покриває як заслона барвні тканки, вкінці рефлекси барвного окруженя. При тім додати треба, що кольористичні плямки підвисшають кольористичну інтензивність одна одної. Ось чому ми помічаємо на людськім тілі знов цілу мозаїку тонів, хитких, що правда, але досить сильних, щоби їх можна видіти докладно.

Однак найбільше спонукують артистів до ужитя того методу сьвітляні ефекти. Хто з малярів пробував малювати склянні шибви вікон, освітлені сходячим або заходячим сонцем, блиск соняшного проміння відбитого від води або снігу, той пересьвідчив ся певно, які слабі малярські средства до відданя таких ефектів. Щоби образ хоть в малій часті з огляду на сьвітло пригадував природу, треба передовсім трафити локальний тон сьвітляного предмету з цілою скалею вібруючих красок на нім, як і контраст пограничних партій. Найгарнійшим прикладом для демонстрації такого явища в природі і найінтереснійшим мотивом для маляря-вібриста є сьвітло електричної лампи в мглистий вечір, в ночі, або в такій самій порі блиск місяця, що виринає зпоза горизонту.

Першим малярем, котрий консеквентно і сьвідомо розкладав площі на барвні плями, був Рембрандт; однак він допровадив се лиш до скромних границь і обмежував ся головно на портретах; видосконалив сей метод і дав йому ширші границі французький маляр Делякроа перед 40 літами (умер 1863 р.). Він і дав підставу для нинішної модної кольористики. Число вібристів малярів робить ся що раз більшим, длятого на малюнках на теперішних виставах помічаємо що раз більше сонця і кольоровости.

Сильним сьвітляним ефектом як і різким контрастом тонів відзначає ся німецький маляр Гільдебрандт, також російський пейзажист Айвазовский, котрий дав доказ великого кольористичного знаня уже в перших своїх краєвидах з Кавказу. Одним з найбільших вібристів малярів є Олександр Геримський. Образи його складають ся з такого множества кольористичних плямок і допроваджені до такої тонкости в відтінках, що оглядаючи їх тратить ся вражінє малярського материялу, а бачить ся сьвітло, повітре, віддалене. Вібристом в відміннім трохи роді є Італіянець Сегантіні, одна з найоригінальнійших і найбільших артистичних індивідуальностей. Сей не розкладає тонів на плямки, але на лінії, через що

його образи виглядають якби були уткані з ярих шовкових ниток. До остатніх границь, бо до розкладу тонів на пункти довів вібризм Голяндець Риссельберґге, оттим то його і ще иньших малярів того рода названо в остатніх часах поантілістами або пунктистами. Рецензенти тогорічних сецесіоністичних вистав у Відні добачують між давніми образами а творами найновіиших вібристів і поантілістів, головно Риссельберґга таку ріжницю, що, мовляв, день, світло, сонце проявили ся тільки на образах сих остатніх.

Імпресіонізм, пленеризм і вібризм, се здобутки малярства, котрі повстали не в робітнях артистів серед чотирьох стін, але на лоні природи. При досьвіді і нових средствах мусіло змінити свою фізіономію і найширше окруженє чоловіка — краєвид. Малярство краєвидове справді так значно виробило ся в другій половині нашого віку, що сьміло можна сказати: воно повстало в тім часі.

Данте мусів сильно відчувати принаду природи, коли так гарно малював краєвиди в „Божій комедії“. Один з пан епохи ренесансу любив відбувати урядові конференції з кардиналами при вині над потоками, а один з найвсестороннійших талантів сього часу, Піко делья Мірандоля, розплакував ся на вид хвилюючих збіжеш ланів. Таким замилуванєм до природи відзначали ся люде ренесансу; однак артисти жили тоді ще під таким сильним впливом грецької штуки різьбарства, що не потрафили звернути своїх талантів у той бік, а краєвид уважали чимсь підрядним, тлом. В 18 віці повстали, що правда, в Венеції, місті великих кольористів, навіть спеціалісти-пейзажисти, брати Канелетто, але вони малювали лише скучні мотиви будинків і ренесансових палат.

Більше замилуваня до природи показали Голяндці і там починає ся краєвид уже в 16 віці — але й ті не довели далеко. Під впливом грецької штуки малярі так привикли до форм людського тіла, що ще до недавна уважали краєвид без людей, і то можливо на першім пляні уставлених, за аномалію; тільки новий погляд на штуку і новочасне малярство признали, що корч калини, вечір над рікою або озеро прибране в водяні лілїї не є для артиста нічим підлійшим, як постать чоловіка. При близшім студіованю прийшли виконавці штуки до погляду, що дерева, калина, цвѣти мають також свій вираз і свою індивідуальність і длятого гідні пензля. Повимітано отже людей, що доси фігурували як головні мотиви в краєвидах; а як де й знайдець ся який, то є трак-

тований яко брила з певними формами або кольористична пляма, так як наприклад соняшник або пень дерева.

Давні пейзажисти грішили ще одним: вони не потрапили обняти вибраного сюжету і обробляти його яко один суцільний організм, в котрім не все є конечним складником загального характеру і не могли прийти до пересвідчення, що всякі нехарактеристичні подробиці суть лиш непотрібним балястом, або, сказати технічним малярським виразом, їм бракувало широкого трактованя при обробці. До такого широкого трактованя є пейзажист обовязаний, поминувши ту обставину, що образ є звичайно дуже поменшений формат природи, з тої причини, що малюючи краєвид мусить усе мати на оці цілість вибраного кусника природи а заглублюючи ся в подробицях затрачує загальний характер виду, його вираз.

Але, зібрати відповідні мотиви, нарисувати їх вірно і утрупувати після взору природи, се доперва чоловік правильно уформований, але без житя. Житє в краєвиді — то кольор, котрий говорить, чи образ має представляти ранок чи вечір, день погідний чи хмарний, пору посухи чи хвилю по дощи, а навіть вказує чи предмет віддалений 10 кроків ближше чи дальше від обсерватора. Тільки новочасне малярство признало кольорови рівне право з рисунком, до краєвида зачали тільки малярі остатніх десятків літ прикладати засаду гармонії барв, що все існує в природі і буває дуже різнородна під впливом переміни сьвітла, тугости чи рідкості повітря або віддаленя. Власне віддалене надає краєвидови нечислені кольористичні нїянси, почавши від ярких здецидованих тонів близько нас, а скінчивши на сїрих дальших придуплених легкою заслопою повітря. Та сама зелень трави чи смереки зовсім иньшою видає ся нам з близька, иньшою на віддалене пів милі, а зовсім иньшою, бо все синявою десь далеко на горізонті. На тім стосунку барвности і сили тонів близьких до дальших (вальорі) опираєть ся нинішній краєвид. Конечність віддаваня найтонших нїянсів тонів ближших і дальших є так звичайною річею і так владає в око, що повинна була вже від давна бути введена до пейзажів, і було би то стало ся, коли би всякі Джорджоне, Тічіяни, Рубенси та Рубісдалі трактували в штуці певний шмат землі як одну артистичну цілість, а не вимальовували кожду партію з окрема, бо лиш че-

рез ненастанне порівнуванє всяких кольорів і їх сили з різних віддалень, приходимо до правдивої вартости льокальних тонів і їх хвиливого правдивого стосунку до себе — до гармонії.

Хоча англійські, французькі, російські і бельгійські пейзажисти виказали величезні успіхи в тім напрямі, лишає ся краєвид ще мало обробленим а задля що раз більшого замилюваня до природи у людей і застосованя в малярстві що раз новіших і добірніших средств — малярством будучини.

Малярство прямувало від найдавніших часів аж до другої половини 19 віку до як найбільшої правди в рисунку, до випуклости і кольору. Збоченє з тої дороги у артистів навіть несвідомо спровадили середні віки, час упадку (декадентизму) різьбарства і малярства. Тодішня суспільність убачила в папі найвишу силу, а в штуці перейшло се пересвідченє в односторонній наклін до папського християнства чи християнського містицизму. Артизм, занадто звернений в бік духовости, стратив рівновагу між ідеєю і формою, що творила гармонію в цілій артистичній творчости старинних Греків, італійського ренесансу [відродженя] і голяндської та й новішої штуки в Европі. І так почали виходити з під долота і пензля середновічних артистів твори навіяні релігійним містицизмом, недородки що-до форми, а повні гадки, настрою і символізму.

І нинішний декадентизм подібний до середновічного, хоча не переняв від него середновічної рубашности, не дуже одушевляє ся строгим і штивним візантинізмом, а запозичив ся головно у італійських майстрів першої половини XV віку, отже вчасного ренесансу, взявши від Гірляндая, Філіппа Ліппі, Мазаччія і Ботічеллі все, як середновічне так і ренесансове*). Їх легкий рисунок, занедбаний по части для духового і літературного змісту, наївність і щирість в понятю постатей найбільше відповідають уподобаням нинішних декадентів, чи декадентів символістів, бо властиво так вони називають ся.

Наш декадентизм висший від середновічного тим, що не приняв, як тамтой, певних конвенціональних знаків чи символів на

*) Перші звернули увагу на тих майстрів „Братя Прерафаеліти“ (товариство англійських аргистів, założене 1850 р.) і дали тим чином сильний імпульс новому сучасному артистичному рухови.

відповідні річи, абстракції або прикмети, а лишає витворенє їх кождоразовій хвили чи індивідуальности артистів і не цілковито відорвав ся від природи. Правда, артист-декадент перестав обсервувати її глибоше і аналізувати для вірного її віддання, та все-ж таки він опирає ся на неї. Він глядить на окруженє оком чоловіка пересиченого звичайною красою, а жадного сильніших вражінь, — коли не знаходить їх в природі, то витворює образи а зглядно їх силу з власної вразливої нервової вдачі. Гаї, дерева, скали, вода, реальні сцени з життя — се прояви природи, якими кождий філістер потрафить любовати ся; за надприродними афектами, за чудотворністю і широтою гадки спрагнений ум декадента витворює собі новий сьвіт сьвітла, надприродних блисків і понурости, сьвіт романтизму в найкрайнішій значіню сего слова, з чаром загадковости і хоробливої фантазії.

Маляр, вималювавши отінений цвітучими вербами вир ріки обсіпаний промінєм весняного сонця, з цілим чаром маєвої зелени, віддав усе, чим природа тут промовляє, ціле вражіньє, яке відносить чоловік, але — чоловік здоровий, не безнадійно хорий, не нервово роздразнений або через що иньше нещасливий. Таким людям, пригнобленим величию власного нещастя, инакше представляє ся окруженє: пні дерев, глибоки води, промінє сонця — се лиш мотиви, що зворушують їх кров, подразнюють нерви і витворюють в мізку сьвіт притемнений пессімізмом.

Артист переймає ся чужим або і власним горем, вглубляє ся в єго безмір, навіть любує ся ним, і творить під впливом такого настрою чи розстрою духового, з чого виходять образи з мотивами неприродними, але твори великої духової сили. Таким образом, скажу архитвором декадентського малярства є приміром „Похоронний марш“ Подковиньського. Артист зрозумів, що малюючи сьвящеників, караван з домовиною, тиск народу а серед него похилоного молодця, не представить глибоки нещастя по утраті любки — тому з'образив стан душевний нещасливого, його роспуку: ті дзвони що гулі йому в ухах, артист завісив у повітрі на червонім вечірнім небі і на деревах, а домовину з ненакритою віком дівчиною несуть не люде, але хор ангелів, окружаючи щасливу як срібний німб; за нею не гідний ніхто йти, лиш він сам, її милий, з виразом роспуки. Хто оглядав невдатно мною описаний образ, відчув певно, кілько драматичности і смутку потрафив влити в него геніяльний декадент символіст, кілько трагізму викликаного при-

родним случайним фактом смерти дівчини, а бажанєм молодця. Видко тут, як штука опановує і світ думок, що материя має підрядну вартість, а артистична обрібка, щоби осягнути свою ціль, мусить бути неприродною.

Впроваджуванє до штуки моментів надприродних не є таке безпідставне, як се може видавати ся: хто знає події народів, суспільности, хто обсервує хоч би сцени на улиці, в хаті, в семейнім житю, певно находив ся в тім стані, що стратив з очей людей і місце, а відчував лише вражінє радости, смутку, розпуки; часом здавало ся, що над людьми тяжить якесь невитолковане фактум, їх переслідує якийсь демон. Менше реальні події і сцени, а більше власне лиш тонкою чутливістю відчуті вражіння старає ся представити декадент-символіст, добираючи до тої цілі лиш інтелігентним людям зрозумілих форм, в чім лежить певний аристократизм декадентно-символістичного напрямю.

Рівночасно з декадентизмом символізмом, — що по-при згаданих ідеях силкує ся на артистичну розвязку широких тем, як: „нескінченість“, „залежність чоловіка від природи“ [прегарний образ Самі Шнайдера, одного з найбільших символістів] „висість мужчини над женщиною“, „думка людська“ і т. п. — розвиває ся иньший напрям, скромнійший що до вибору тем, що шукає материялів головно в инішнім житю щоденнім чи в біжучих квестиях — то модернізм. Він виріс з декадентизму, стародавнього замилування до викінчування подробиць в образі, в роді японського рисунка і американського артистичного промислу.

В Америці відбуває ся тепер з європейською штукою процес подібний, як колись в Александрії з єлинською: вона перетворює ся в промисл. Той рух обгортає тепер і Европу, починаючи від Парижа. Малярська операція сьвітлом і тінями тратить тут значінє, бо орнамент, поміщений високо на стіні чи на домашній посуді, вимагає докладного, в ограничені форми унятого рисунка, бо високе поміщенє утрудняє огляданє, а в инакшім разі згадані предмети не мають претенсії, щоби над їх украшенєм довго застановляти ся. Ті обставини вимагають від артиста, щоби вразно висказав свою гадку, отже показує ся потреба приміненя лінійного рисунка, як се чинили грецькі артисти при украшеню ваз орнаментом і фігурами. Ту саму комбінацію повторяють і инішні модерністи дуже часто в творах ілюстраційних, забарвлюючи їх иноді елементом символістичним.

Вік XIX-ий — то передовсім вік розвою кольориту в малярстві; модернізм є упрощенем его ad minimum і немов реакцією на користь рисунка, котрий иноді стилізує ся; до орнаменту впроваджує ся нові, цілком ще не зужиті мотиви ростиинні. Твори модерністів відзначають ся простотою композиції і викінчення, часто дотепом. Ось між усміхненими головами дівчат русалок хвилює море їх волося, поверх котрого виринають руки і циліндер тонучого мужчини. Цілий образок нарисований пером і покольорований двома трома красками. Або: з поміж стилізованих галузок і листя виступає стать женщины з невитолкованим сентиментальним виразом лица і дивним рухом руки, часом видно з протилежного боку хлопця, заглибленого в загадочну адорацію товариша і т. п. Ось приміри модернізму. З того напрямку виробило ся в остатніх літах малярство плякатове.

Як вихіснує слідуюче столітє ті многосторонні здобутки нинішної штуки, які нові средства винайде і як застосує нинішні, — не можна поки що розсудити, як і не можна було з початку 19 віку передвидіти, що малярство розвине ся до такого розцьвіту і небувалої ріжносторонности.

Іван Мруч.

Причинки до психології смерті.

Дра С. С. Енштайна.

„Смерть, се є остаточне спиненє обміни матерії і всіх иньших житєвих функцій в осібнику“, — так виглядає дефініція строгої, докладної природничої науки. Та тільки клопіт, що маємо тут тільки переставку, а не виясненє загадки, бо-ж понятє „иньших житєвих функцій“ безмірно широке, і ми спокійно можемо твердити, що для фізіолоґа загадка починаєть ся як раз там, де кінчить ся для психолоґа. Число питань, які насувають ся при дослідї над психолоґією смерті, є легіон. Чому ми боїмо ся смерті і чому з другого боку не почуваетмо страху перед смертю раз у раз? Чому ми волимо жите повне болю понад спокійну, гарну смерть? Які процеси відбувають ся в наших думках в хвилї смертної кризи і які бувають відносини між тілом і духом у тій рішучій хвилині? Висловити всі ті питання певно далеко лекше, ніж дати на них відповідь, бо-ж тільки в дуже рідких випадках особи, що стоять саме при входї в царство смерті, посїдають ще на стїльки ясности думок, абнеґації і в кінці відваги, щоб обсервувати себе самих і передавати свої спостереженя иньшим людям. Так от коли ми не хочемо пускати ся на неплідні шляхи спекуляційної філзофії, то не лишаєть ся нам тут — як і всюди инде — ніщо иньше, як тільки вдати ся до індукції, добувати висновки з обсерваций і проб та здобутків докладної науки і розглянути ся, чи не вдасть ся нам тоді піднести хоч кінчик тої темної заслони, що відгороджує жите від смерті.

Спекуляційна філософія першої половини нашого віку впоралася з сею справою дуже легенько. Задекретовано по просту, що ніякого страху перед смертю нема і не має бути. Доки живемо, значить — ми не мерці, а раз ми будемо мерцями, то не будемо знати нічого; ergo — страх перед смертю не має ніякої реальної основи, є нісенітницею. Сей філософічний указ виглядає на перший погляд так принадно, так розумно, що з його точки сама ідея психології смерті мусить видаватися абсурдом. На щастя — або може на жаль — факти, що існують в сфері нашого почування, не дають усунути себе ніякими розпорядженнями, як які небудь таблиці з написами. І коли ми з обмеженими засобами нашого знання хочемо загально підійти до такої загадки, як психологія смерті, то мусимо поперед усього дати собі постанову — не заперечувати ніяких фактів, а тільки що найбільше, для заспокоєння нашої жадоби причиновости, дати тим фактам достаточне вяснене, не суперечне зі здобутками докладної науки.

Смерть сама собою без сумніву є наслідком вічного і вічно молодого життя природи. Її життя проявляє себе в твореню і тільки через ненастанний процес твореня і розвою вона остається вічно молодю. Слова старого Герекліта „πάντα ῥεῖ“ (усе пливе), такі неясні не лише для його сучасних, але ще й тисячі літ потім, що здобули їх автори назву „σκοτεινός“ (темний), — показують, як глибоко сей могутній дух ввійшов у зрозумінє процесів природи. В цілій природі нема нічого такого, що „є“, а все в ній тільки „починає ся“, повстає, вся вона — вічна, цвітуча молодість. Ся молодість, що власне є найглибша суть творчої природи, є також основою смерті: старе уступає новому, щезає на якийсь час, щоб під чародійською рукою природи знов повстати в цвіті молодости. І для того те, що ми називаємо смертю, властиво не є нічим иньшим, як тільки иншою формою життя, метаморфозою, що зі старого творить молоде, з пережитого сьвіже, з гнилі цвіт. Сей погляд — я назвав би його з грецька панзоістиком — певно не може перед нами, людьми, у котрих зложив ся сьвітогляд з власною індивідуальністю як центром усього — заслонити того факту, що обік повставаня є також умиранє, котре не мине нікого з нас.

І власне знаючи те, що великий косар не минає нікого, що в своїй невмолимій безощадности він найкраще уособлює закон природної неохибности, — власне для того ми боїмось його. Але не лише для того. Все наше думанє, всі наші почутя, кождий

наш віддих, кожний рух зв'язаний так тісно з почутєм нашого „я“, що ми або зовсім не можемо уявити собі страти того „я“, або уявляємо її собі як щось безмірно страшне. Нема на світі нормального чоловіка, котрий би при думці про можливу смерть не почував себе бодай якось ніяково; при довším заглиблюваню в сю думку може те почутє дійти аж до переляку. А коли се так, коли думка про страту нашого „я“ завсїгди є для нас прикрою, коли далі ми знаємо, що ніяким способом не минути нам смерти, коли в кінці поміркуємо, що смерть може заскочити нас несподівано, кожної хвилі, то можна-б бачити велику нелюгідність у тім, що все наше діланє і думанє не є під ненастанною владою ідеї смерти. Бо фактично той перестрах, який обгортає нас при думці про смерть, зрівноважуєть ся тою обставиною, що ми тільки в виємкових нагодах займаємо ся тою думкою.

Дивна річ: причина сьому лежить у тих самих явищах, що викликають страх перед смертю. Ми боїмо ся смерти, бо вона являєть ся нам чимсь темним, невідомим, — і не думаємо про неї, бо в скарбниці нашої уяви не знаходимо нічого такого, що пригадувало-б нам смерть; вона все є для нас абстрактним понятєм, при котрім абсолютно нічого не можемо уявити собі і котре через те тільки десь колись і то в неясних обрисах доходить до нашої свідомости.

Ще одну, наскрізь психольогічну причину можна вказати, задля якої нормальний, здоровий чоловік тільки зовсім виємково думає про смерть. З досвїду знаємо, що тільки дуже маленька часть людей умирає природною смертю, тобто від старечого вичерпаня. В величезній більшині випадків підкошують людей різнородні шкідники природні і культурні, заразливі або иньші хориби. От тим то ми привикли завсїгди зв'язувати ідею смерти з фізичними болями, що звичайно попереджають закінченє житя; вислови: „смертельно хорий“, „безнадійно хорий“, загально вживані в звичайній бесїді, свідчать про вірність сего твердження. З другого боку нові досліди над фізіольогією і анатомією мізку показали, як далеко більше рації має стара приказка: „mens sana in corpore sano“, ніж навіть могло снитися тим, що видумали її. Липському анатомови мізку і псіхіатрови дрови Павлови Флехсінгу пощастило ся зовсім науковим методом відкрити факти, що значно наближують нас до можности — вглянути в замотану машинерію мізкових функцій, у взаємини між тілом і душею. Не підлягає

ніякому сумнівови, що розгалужене, яке ми внутрішньою обсервацією можемо добачити в духових функціях, має тісний, причиновий зв'язок з зовсім не трансцендентальними, для анатомічного розуміння наскрізь доступними відносинами в будові мізку, з котрого вони реконструюють душевні процеси і переводять їх на зверх.

Прикладаючи се до нашої теми ми в першому ряді повинні звернути увагу на ту частину мізку, яку Флехсінг називає „сферою відчування тіл“ у корі великого мізку. Ця „сфера відчування тіл“ є центральним місцем для всіх почувань організму: спрага і голод, приємність і обриджене тут доходять до нашої свідомости. Але також процеси в механізмі віддиховім, у обігу крові і в приладі до травлення доходять до нашої свідомости через посередництво „сфери відчування тіл“. Ті досліди додали дуже багато правдоподібности думці, що сфера відчування тіл має велику участь також у доходженю до нашої свідомости тих фізичних процесів, що є нерозлучними товаришами наших афектів, як ось мускульної іннервації і т. и. Значить, ми можемо ту часть мізку вважати по просту центральним органом психічного рефлексу афектових процесів у нашій тілі. Іншими словами: сфера відчування тіл, се барометр нашого психічного здоровля, на скільки воно залежить від тілесного або йде рівнобіжно з ним. Значить, коли обіг крові і віддихане у нас в нормальнім порядку, коли наші мускули не відчувають надмірно сильних вражінь, тоб то коли ми здорові, то сфера відчування тіл передає нам почуте загальної сили і вдоволення, котре ми звикли називати добрим настроєм. Те почуте у деяких людей може проявляти ся так сильно, що навіть психічні зневаги не можуть притлумити його. А таке почуте загальної сили і вдоволення витискає з нашої уяви всі образи і спомини фізичних або духових терпінь. Відси то походить, що люди сангвінічного темпераменту тільки дуже рідко думають про смерть, а і в тих зовсім спорадичних випадках уявляють собі її дуже неясно, як щось невиразне і дуже-дуже далеке.

Зовсім инакше дієть ся з людьми, котрим їх „сфера відчування тіл“ передає такі почутя їх організму, які в цілости можуть викликати в їх свідомости чуте загального ослаблення і невдоволення. Лишаючи на боці те, що такі люди є далеко вразливіші на всякий чисто психічний афект, то надто ще кожде неприємне почуте вяжеть ся у них з ідеєю фізичного терпіння. А як я вже завважив висше, фізичні терпіння так тісно звязані з дум-

кою про смерть, що дуже часто обоє виступають рівночасно. От тим то люди меланхолійного успособлення, слабовиті, пессімісти займають ся далеко більше і далеко частійше думкою про смерть, ніж люди здорові, сильні, оптимісти.

А все таки воно дуже дивно, що власне ті умови, які показали ся конче потрібними для досліду психології смерті, з самою сутею смерті не мають нічого спільного. Само вмиранє є звичайно зовсім свобідне від болю. Хорий, котрого важкі муки ще збільшували страх перед смертю, при самім наближеню смерті чує наглед поліпшенє, має вражінє безконечної полекші. Перед самим сконанєм починають многі хорі говорити про чудо, що приносить їм ратунок, укладають пляни на будуще як раз в моменті, коли крила смерті вже простерті над ними. Що такому пацієнтові являєть ся уступленєм слабости, те для лікаря є неохибним сімпитомом зовсім близької або вже розпочатої розвязки. І се явище евтаназії (лагідної смерті) справленої самою природою дуже легко вияснити чисто фізичними процесами. Розклад зьвірячого організму підчас хвороби не доконує ся відразу, але поступає звільна, хоч може инколи завершити ся в коротшім, а инколи в довшім часі. Сей розклад починаєть ся частковим пораженєм, що також не захоплює всего тіла нараз, але посуває ся центрінетально, від кінчин до середини; самий остатній улягає йому мозок, так що справедливо можна сказати: дух переживає тіло. Відси ясно само собою, що хорий відчуває те поражєнє, розпочате на оконечностях тіла, як зменшенє чутя дотику, а тим самим також як злагодженє болю. Колиж поражєнє дійде вже так далеко, що захопить зір і слух, тоді вже свідомість у хорого так запаморочена, що він може вмирати спокійно і без болю. Але також смерть наслідком наглих пригод рідко коли буває страшна і болюча. Наглед страшенє нервовє оголомує весь наш організм так сильно, що для думок про смерть, таких страшних у нашім звичайнім житю, не лишаєть ся ніякого місця, ідеї простору і часу щезають зовсім і чоловік думає нераз про зовсім дрібні або далекі річи. Лівінгстон, звісний дослідник Африки, оповідає, як він раз зовсім несподівано побачив себе нагло око в око з величезним львом. Думка про втеку навіть не мелькнула в його голові; він стояв спокійно, дожидаючи скоку дикого зьвіря; навіть тоді, коли він лежав під його лапами, він ані на хвилю не тратив свідомости. Він бачив, як текла його кров, як лев шарпав його ногу, але не почував най-

меншого болю, ані страху. Одно тільки дивувало його, що час, якого потребував лев, щоб йому зробити капут, видав ся йому таким безконечно довгим. В кінці — все ще в пазурах льва — його опанувало почуте сонности, і тільки геть пізнійше, коли він по довгим зомліню, що було наслідком упливу крови, прокинувся в шпиталю, він почув у-перве біль від ран.

Подібне оповідає один молодий Англічанин, що звалив ся з Маттергорну і по 48 годинах був віднайдений ратунковою експедицією в напів замороженім стані. „В хвилі, коли я спостеріг, що лечу в низ, мені видалось, що я стратив почуте простору і часу. Ніякого страху, ніякої тривоги я не чув; я бачив себе виразно, як лечу в низ головою і почував се кожного разу, коли стукав ся головою о яку вистобурчену скалу, але болю не чув. При тім в моїй уяві проносили ся ненастанно спомини з моїх хлопчачих і молодечих літ; в тих кількох секундах, що я летів у низ, я прожив цілі роки свого життя. А при тім я ані на хвилю не тратив з очей кам'яних шнелів і обчислював собі, що ось на тім або на онтім можу розбити собі череп. Тільки коли я долетів у низ, я стратив свідомість“.

Лишаючи на боці такі обсервації ми знаємо й такі випадки, коли образи сполучені зо смертю можуть просто давати імпульс до почуття роскоші. Закохана пара, котрій родичі не допускають злучити ся, може зносити ся з собою тільки листовно і постановляє певного означеного дня, кожде окремо, зробити собі смерть. І ось думка про близьке визволенє від життя робить ся жерелом безмежної радості і щастя; навіть еротичні вражіння вяжуть ся з нею; молодий парубок дожидає хвилі скону з не меншою нетерплячкою, ніж би дожидав хвилі, коли буде міг притиснути свою любку до себе. Стрічаємо також свого рода самовбійчу манію, котра навіть у деяких сім'ях переходить з покоління в покоління. Але се вже не належить сюди, до обсягу психології, а радше до обсягу патології.

Та про те, хоч ми й мусимо піддати ся залізній неминучості смерті, лишаєть ся нам та потіха, що в своїх дітях ми жити- мемо не тільки духово, але й матеріально; що хоча й мруть люди, але чоловік живе вічно юний, вічно новий.

З німецького переклав
Іван Франко.

*) Винято з віденського тижневника „Die Wage“, 1898, ч. 44.

З ЖИТЯ І ПИСЬМЕНСТВА.

(Слово і діло галицьких москвофілів).

Відомо вже, як проводирі галицької москвофільської партії прийняли столітнє сьвято відродження нашого письменства. Вони на перекір загальному настроєви подали в „Галичанині“ статі, що незвичайно прикро вражали кожного, хто порівнав їх з привітами хочби самих російських наукових інституцій. Таким москвофільським привітом для нас треба вважати між иньшим і працю Осипа Мончаловского н. з. „Литературное и политическое украинофильство“, що вийшла відбиткою в „Галичанина“ (Львів 1898, ст. 190). Тому, що про сю працю Мончаловского відозвали ся вже з похвалами російські часописи в роді „Московскихъ Вѣдомостей“, а москвофіли ширять її навіть поміж гімназіальною молодіжю в Галичині, я хочу познаємити з нею наших читачів, аби побачили її вартість. Притім возьму ще на розвагу подібну працю Філ. Свистуна н. з. Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи (часть I видана 1895 р. має сторін 350, часть II з 1896 р. має аж 741 сторін). Сі праці Свистуна і Мончаловского мають доказати „світови“ потребу істнованя москвофільської партії і безпідставність українофільської партії в нашім народі. Оба ті автори займають ся в сім десятиліттю найбільше писанем тенденційних історій галицької Руси і пишуть їх безцеремонно, без жерел, без методи, не дбаючи про правду, тільки про свої вузко-партійні справи. Ті праці вони друкують раз у Бесіді, другий раз у Галичанині, а третій раз видають окремими відбитками, не справляючи навіть тих похибок, які їм уже критика

виказала. У Мончаловского Шевченко як 1893 р. був „руським“ письменником, так є і тепер, хоч самі Росіяни вважають чомусь то потрібним перекладати поезії Шевченка на свою мову; а Котляревський як на думку Мончаловского з 1893 р. написав „Пана Халявського“, так ще й доси лишив ся автором сеї повісти, хоч уже Драгоманів в Народі 1894 р. пригадував Мончаловскому, що сю повість писав не Котляревський тільки Квітка. Але єму дуже потрібний доказ, що і Котляревський писав по російськи, так чому-ж знову не помилити ся? Хто там буде слідити, чи се правда, чи брехня? Так само ані Свистун ані Мончаловський не хочуть сказати нічого правдивого про 1866-ий рік в історії галицького москвофільства, хоч Свистун як партійний історик повинен дещо більше знати про сей рік, бо міг дізнати ся; а Мончаловський мав уже й нагоду читати звісні листи Лебединцева і таки про них мовчить. Крім того і Свистун і Мончаловський зовсім не хочуть бачити теперішности. Вони мовчать про переслідуванє нашої мови в Росії як закляті; за те свобідно вга-няють по минувшині, як заяці по поли, а чого не знають, се кажуть відгадувати будущині. Серед яких обставин і при чийй помочи повстала українофільська партія в Галичині, се — каже Свистун — „будущина покаже. Самі кївські Поляки-емігранти і петербурські метелики не могли її сотворити (часть II, 163)“. Але се не перешкаджає єму казати на иньшій місци (ст. 151), що „найважнішим наслідком польського повстаня для галицької Руси було розширенє в ній українофільства“; він згідно з Мончаловским повтаряє безнастанно стару казку про українофільство, яко дитину польської інтриги. Більше правди сим авторам не потрібно, їм поки-що і з тим добре, а решту нехай уже „будущина покаже“...

Таке безцеремонне писанє історії очевидно дуже вигідне, але й нікчемне. І тому в працях Свистуна і Мончаловского варто звернути увагу не на історичні материяли, тільки на теперішні їх пересьвідченя, котрі є або повинні бути пересьвідченнями москвофільської партії. Ті пересьвідченя, на силу причіплені до минувшини і оправдувані ніби історією, ідуть на розріз з дослідями учених Максимовича, П. Лавровского, Бодянского, Потебні, Житецького, Шипіна, Петрова, Дашкевича, Драгоманова, Міклошіча, Шляйхера, Лєскіна, Ягіча, Говеляка, Тальві, Енса, Фр. Мюллєра, Рольстона, Морфія, Лєже і иньших, що з того чи з сего боку розбирали нашу справу поважно, — але москвофільських істори-

ків праці цих учених не інтересують і вони все ще кажуть науці рішати рацію життя української літератури. Навіть учений А. Будилевич, що в 70-их роках лаяв нашу мову жаргоном, через що москвофіли нераз на него покликували ся, як на авторитет, у своїй пізнійшій праці „Общеславянскій языкъ“ (1892) каже вже зовсім инакше про українську мову і літературу і навіть радить, що „со стороны общаго языка должна быть самая широкая терпимость къ языкамъ частнымъ“, — але для москвофілів Будилевич тепер уже не авторитет, коли так змінив свою думку..

Ф. Свистун був такий розумний, що у своїй праці на звиш тисяч сторін друку в однім місці зібрав разом пересвідчення своєї партії і вичислив їх за порядком у 15 точках. Спасибі єму за те велике, бо інакше і найпильнішому читачеві его історії було би доволі трудно найти ся у тім темнім лісі, де ні стежки ні дороги. Отсих 15 пересвідчень характеризують найліпше і Ф. Свистуна і его партію. Тут найдете що хочете: і історію і поклики на науку і галицькі газетарські видумки і засади моральности — все в купі і в суміш, очевидно, без уваги на ту науку і на тих учених, що москвофілам не до ладу.

Пересвідчення староруської (себ то москвофільської) партії — каже Ф. Свистун — ось які:

1. Вже саме робленє ріжниць поміж словом „рускій“, що ніби-то означає Українців-Русинів, і словом „русскій“ (російський), що ніби-то означає Росиян, противить ся розумови і єсть анархічним поглядом, бо ще у 18-ім століттю руські Галичане називали себе Росиянами.

2. В цілій історії Малої Руси нігде нема знаку, щоб її населене вважало себе коли-небудь національністю окремою від великоруської; навпаки свідомість національної одности руських племен пробиває ся через цілу їх минувшину.

3. Великороси прийняли від Малоросів літературну мову, уживши до неї своєї вимови, через що теперішня літературна російська мова є спільним добром Великоросів і Малоросів.

4. Спільна малоруська література на простонародних говорах викликала би вавилонське „сполотвореніє“, бо в Полудневій Руси єсть більше говорів; вибираючи з цих говорів спільні признаки, дістали-б ми якраз мову, таку саму, як російська.

5. Без основних язикословних дослідів у письменство не може бути заведена ні одна буква, ні одно слово, ні одна форма.

6. „Русска“ мова повинна ґрунтуватися на старословянській, як на головній своїй жерелі.

7. На Україні, з винятком декого, ніхто й не думає про втворення нової літературної мови і нової національності, і коли там пишуть на простонародних говорах, то лише для того (?!), що так само пишуть у Німців і Французів, не розриваючи літературної єдності. Простонародний говір годиться для белетристики, але ніяк не для наукових і просвітніх цілей.

8. Галицька Русь пересвідчила ся в 1848-ім році, що утворення окремої галицько-руської або малоруської літературної мови є непотрібною стратою часу і здержує культурний поступ галицької Руси.

9. Покликувати ся на те, що руські Галичане в 1848-ім році у своїх язикословних поглядах годили ся з теперішніми Молодорусинами, не розумно, бо Галичане в 1848 році якраз заводили у галицьке письменство слова, які Молодорусини називають російщиною.

10. Скарги на те, що староруська партія помітує „народними сьвятощами“, народною мовою і зраджує свою національність — зі звичайним покликом на музу Шевченка — то пусті фрази, без ніякого змісту. Ті ніби сьвятощі складають ся із слів, укованих людьми, що не мали поняття про істоту мови і не знали навіть народних говорів. Староруська партія, коли вважає потрібним, пише також на простонародних говорах.

11. Що не всі прихильники староруської партії знають докладно російську літературну мову, се ще не перевертає їх поглядів. Адже можна не вміти шити чоботи і проте бути пересвідченим, що чоботи для здоровля чоловіка потрібні. (Найшов порівняння мови з чобітьми! Мова не робить ся як чоботи!)

12. Лише спосіб думання, оснований на правді, дає чоловікови благородність і твердий характер та робить его здатним до хосенної практичної діяльності. (Чи се має бути докір українофільству? Таку саму пораду можна дати і москвофілам і всякому чоловікови на божім сьвітї).

13. Ріжниця в поглядах на літературу і мову не повинна давати причини до вороговання. Староруська партія не приневолює і не приневолювала би ніколи других, приймати думку, незгідну з їх внутрішнім пересвідченням. Се противне людській природі. Але в заміну за се вона має право жадати від молодорусь-

кої партії, щоби не приневолювала „старої“ приймати гадку „молодої“. Не вважаючи на різницю пересвідчень, кождий може бути користним у своїм крузі діланя. Одначе взаїмна терпимість не виключає взаїмної критики, доконче потрібної для поправи помилок, що робить одна і друга сторона. (Остатне реченє зовсім справедливе: саме тому і стараємо ся критикою поправити помилки москвофілів).

14. Моральність і політичне положенє австрійської Руси — се справи такі ясні і зрозумілі для кождого, що роздор на тім поли не оправданий; в політичних справах усї руські партії повинні йти солідарно і стерегти ся всякої погани, боронити скривджених і дбати про справедливість та виконуванє державних законів.

15. Лише тоді, коли усї партії будуть йти на політичнім поли згідно, можна буде зложити спільну політичну програму, що містила би в собі все те, що може бути спільне всім партиям. (Стор. 544—548).

Отсе й є усї пересвідчення москвофільської партії! Пятнайцять начислив їх Свистун, хоч усї дались би виповісти в одній точці і кількома словами: неуцтво і крутарство.

Тому, що наука і жите вже рішили справу нашої мови, то можна собі сьміло дарувати противні Свистунови докази. Отсї поклики на науку, що має рішати жите мови, коли вже само жите і розвій мови найліпше сьвідчать самі про себе, — се така нісенітниця, що більшої не можна й видумати. Не вчені рішають питання, чи може яка література розвивати ся чи ні, тільки саме жите. Так само, чи простонародний говір годить ся для наукових і просьвітних цілій чи не годить ся, се також у нас рішило вже жите: наукові та просьвітні праці друкують ся рідною мовою, їх читають і розуміють — і тут нічого не зробиш пустим балаканем, що говір непридатний для науки. „Окрема українська літературна мова не потрібна!“ — каже Свистун і то на кілька років перед столітнім ювілеєм сеї літературної мови! Чудне діло! Але ми віримо, що й ему і его партії не потрібно знати ні української ні російської мови і вони справді не знають ні одної ні другої, як се признає і сам Свистун. Він каже:

„Як ми висше сказали, карпатсько-руське письменство від 1862 р. є двояке що-до своєї мови і напряду: староруське і молодоруське або українофільське. Однак староруси хоч признають

одність цілої Русі, не пишуть чистою російською літературною мовою, лише приближеною до неї. Але і за те мусять вони терпіти докори від молодоруської партії. Та партія каже старорусам: „Коли ви не хочете бути опортуністами і зважати на жаданя Поляків і правительства, то чому ви не ширите російської літератури на нашій Русі і чому не пишете чисто по літературному? Ваша австрорутенська література така сама слабосила, як і наша австро-українофільська. З вашої літератури молодіж не черпає ані основніших відомостей, ані моральної сили для житєвої боротьби, а крім того вона за ваші видавництва терпить переслідування, котрих не буде могла стерпіти. Ви кажете, що ми неусмо мову, але і ви неусете також літературну мову, бо не пишете ні по літературному, ні по народному“.*) Ті докори, як і свідомість того, що годі піднести і скріпити духове житє Прикарпатської Русі при помочи місцевих (областних) літератур, спонукали молодше покоління старорусів взяти ся за виученє російської мови, щоби писати нею не лише для інтелігенції, але і для простого народу, а також і за розширюванє російських книжок поміж усіми верствами суспільности. Їх назвали нео-москвофілами“. (ст. 712).

Дунав би хто, що справді ті нові москвофіли зміють російську мову. Тимчасом тільки в р. 1893 Мончаловский заявив, що буде свою Бесѣду видавати російською мовою, а Драгоманів зараз єму на двох майже річниках Бесѣды виказав у Народі 1894 р., що сї нові москвофіли не знають ані російської мови, ані не розуміють духа російської літератури. Вони й по нинішній день, може крім двох-трох осіб, лишили ся тими самими рутенцями, що й їх батьки та діди. „Староруси“ не знають добре ані російської ані української мови і тому вони справді говорять про ті мови, як про чоботи. Як бачимо, Свистунови байдуже про зміст, про духа мови і літератури, про потреби народу, про практичний бік мови, — єму дорогі самі формальні сторони цілої справи. Єму одної букви жаль, хоч він сам не вживає деяких старих букв, а про зміст і ціль літератури єму байдуже.

Справа мови — се в житю нашого народу справа одна з перших. Скільки сили у нас іде на оборону її! За неї-ж ми і сперечаємо ся з москвофілами! Мова перша повинна бути спільна

*) Розумієть ся, сї „молодоруські“ аргументи — сфінгована інсинуація; цікаво-б знати, хто-б з народовців поставив на рівно свою літературу з москвофільською; не кажу вже про „опортунізм“!

всім партіям, як один з найліпших способів ширення культури. Але Свистун думає, що перше повинні всі партії погодити ся на політичній полі, а потім уже зложити спільну програму. Житє нашого народу і поступки москвофільської партії вже по виході праці Свистуна у світ показали, що не може бути й мови про якусь спільну програму народоців і москвофілів, не кажу, ще й інших партій, котрі ніколи не згодять ся на ретроградні соціальні погляди москвофілів. Підчас виборів народоці і москвофіли йшли разом — і се можна сяк так виправдати краєвими обставинами — але по виборах обі партії пішли на розріз. Галичанинъ (ч. 289 з м. р.) договорив ся до того, що „розумный Галичанинъ предпочтетъ получати отъ урядовъ польскіи письма, чѣмъ русскіи, которіи являються карикатурою на малорусскую рѣчь“, — замість порадити своїм читачам, щоби жадали від урядів чистої української мови. Деж тут можлива яка спільна програма при такім погляді на мову, за котру так боремо ся?!

Перейдїм тепер до поглядів О. Мончаловского на українофільство і москвофільство. Він ділить українофільство на політичне і літературне, і тому, що одно і друге на єго думку не чисте і не благородне і може принести багато шкоди „русскому“ народови, він не пожалував праці і „махнув“ книжку на 190 сторін у відповідь на мою коротку статю в „СПб. Вѣдомостяхъ“. У Мончаловского в справі українофільства є инша думка, як у більшости російської публіки, і тому він рад би сказати їй правду і викоринити з неї „непростительныя заблужденія“.

„Річ в тім, — каже він — що більшість російської закордонної публіки не розуміє теперішнього українофільства і вважає єго не лише природним, але і похвальним висказом привязаня до прикмет рідного українського слова, до природи мягкого полудня і до прикмет українського житя. Одначе таке розуміє українофільства було би непростимим гріхом. Теперішнє українофільство — не благородне і природне українофільство Костомарова, Шевченка і Куліша, а перед ними Котляревського і Квітки-Основяненка, — бо з часом під впливом ворожої російському народови, але хитрої політики єго противників, первісне чисте літературне українофільство, що виражало себе любовю до рідного слова, до переказів козацької старини, до обичаїв України, виродило ся в національно-політичне сектарство, котре при користних для него обставинах могло би (sic!) дуже пошкодити російському народови“ (ст. 25).

Отся обставина й спонукала обережного О. Мончаловського заздалегідь пояснити „суть і значінє“ теперішнього українофільства, котре „при користних обставинах могло би дуже пошкодити“. Справедливий чоловік почав би таку роботу з того, що придивився би передовсім тим обставинам, серед яких розвивалося і розвиваєся українофільство; він побачив би зараз, що і давнїйше і тепер обставини для розвою українофільства були і зістались некористні — і в Росії і навіть в Австрії — а пізнавши сі обставини, сказав би: Шкода час тратити на осторогу перед тим, що могло би пошкодити, але ще не пошкодило і ледви чи пошкодить коли небудь. Ба! Коли-б О. Мончаловський був розважив ті обставини, то був би відобрав собі причину і нагоду писати книжку, а він страх бажав також боронити „русскій“ нарід. І так він написав книжку і ми читаємо в нїй, що він чогось лютує, кидаєся на всі боки, плаче і нарікає, доказує, що разом зі своєю партією хоче для чогось жити і працювати. Годї ж тепер убити християнську душу мовчанкою; треба О. Мончаловського утихомирити, що без причини мучить себе і других.

Ви розумієся чували нераз і не сто разів, що на думку москвофілів українофільство — то польська інтрига. Стара історія! Але ви певно не чували, що ся польська інтрига не стара а родом з новїйших часів. О. Мончаловський на стілько справедливий, що імен письменників від Котляревського до Шевченка не лучить з польською інтригою. Але він не хоче признати сим письменникам ніякого впливу на будучі покоління і, де не добачив Поляків, там побачив Німця гр. Стадіона, що в Австрії „відкрив“ Русинів, як Колюмб Америку. Сей Стадіон не тільки „відкрив“ наш нарід, але ще й надав житю єго такий напрямок, що тепер Мончаловський і Свистун і иньші москвофіли мусять що року задруковувати тисячі аркушів паперу протестами против сего відкритя. Се справді чудне діло і треба дивувати ся, чому таке будь що будь незвичайне відкритє Стадіона не записане в лексиконах... А тож виходить, що поруч Котляревського треба поставити Німця Стадіона, як найбільшого українського патріота в Австрії!...

Та вже як там колись було, так було, чи наш нарід хто відкрив, або й сотворив нараз у 19-ім столїтю, чи може він був давнїйше, — досить, що наслідки минувшини для Мончаловського дуже сумні: Українці - Русини є, се факт, а з фактом треба числити ся. І д. Мончаловський на 144 сторонах своєї книжки старає ся показати всі нещастя, які грозять „русскому“ народови від

самого політичного українофільства. Читаючи, ми ждемо зі страхом того місяця, де О. Мончаловський докаже, як українофільство одного гарного дня розвалить цілу Росію, — а він тимчасом доходить до висновку, чудного з уваги на всі вичислені нещастя, що Росія зовсім не має чого лякати ся політичного українофільства, бо вона „найсильніше на сьвітї самодержавне царство, що має свою сьвітову літературу, а в потребі і мільонову армію“. Коли таке прочитаєш, то де і страх увесь перед українофільством подів ся! Воно, нещасне, не має мільонової армії, а через те очевидно і не страшне нікому. Ось раз і почули ми розумне слово, від якого аж на серцю лекше стає. По старій пословиці „одним махом сім сот забіяхом“, д. Мончаловський кількома словами розбив підозріння і сумніви всяких невірних Хомів і — свої. Значить: нема в Росії „благоприятствующих обстоятельств“ для українофільства. Так же було й говорити з самого початку, а не лякати цілого „русского“ народу за пусто, за дурно!...

Ну, а політичне українофільство в Галичині? Чого хоче д. Мончаловський від него? Воно ж також не має своєї мільонової армії! На се д. Мончаловський в імені своєї партії каже таке:

„Ми не боремо ся за Українців в Росії, бо вони й не потребують нашої помочи, а тим менше за Росиян, бо вони скорше нам потрібні, ніж ми їм (розуміє ся!). Ми не боремо ся против літературного і політичного українофільства тому, що воно мало би роз'єднати російський нарід, бо цілий російський нарід з переважною більшістю українського народа мають против роз'єднання певну оборону і такі сили для переконання, які найсильніше на сьвітї самодержавне царство, сьвітову літературу, а в потребі і мільонову армію. Ми боремо ся виключно за руське населенє Галичини і Буковини, а боремо ся против сих змагань українофільства, котрі можуть обезсилити наш нарід і відобравши ему способи до природного розвитку на національно-історичній ниві, зробити з него безпомічний материял для прозелітських замахів зі сторони Польщі і латинства“ (144).

Простійше вивідає д. Мончаловський програму своєї партії на иньшій місци: „Російська партія в Галичині бере ся против українофільства виключно в інтересі галицько-русського населеня, бо по її глибокому пересьвідченю, літературне українофільство разом з політичним може ослабити і справді ослаблює его відпорну силу против польонізму і латинської пропаганди“ (149).

Для повного зрозуміння програми москвофільської партії ще треба знати сей уступ з праці Мончаловского: „Російська партія в Галичині і Буковині рішучо не противна українсько-руській, особливо галицько-руській літературі. Ми бачимо, що вона має дуже важну задачу просвічувати галицько-руське і буковинсько-руське населене і підтримувати єго національне житє. Ми признаєм право на істнованє українсько-руської літератури і бажаємо їй розвитку, бо краєві говори (областныя нарѣчія) російської мови то живе і невичерпане жерело для збогаченя загально-російської літературної мови, — кожде українсько-руське слово має право увійти у скарбницю російської мови. Але ми не можемо і не сьміємо зрікати ся помочи, яку для Русинів можуть дати і справді дають російська література і наука, що суть національним і культурним виразом цілого російського народа“ (188).

Щож се таке, взявши разом сї слова д. Мончаловского: „Ми не боремо ся против українофільства в Росії, ми знаємо, що там є армія і иньше; ми боремо ся против українофільства в Австрії, але ми рішучо не противні українській літературі, особливо галицько-руській“... Отже властиво против чого бере ся москвофільська партія? Політичного українофільства взагалі нема чого боятися, бо для него нема користних обставин, а за літературним українофільством і ми, москвофіли, також! Справді чудна така льогіка!

Ні! Адже подає д. Мончаловский ще й иньший доказ потреби боротьби. Йде о польонізм і латинську пропаганду. Як то?! В Галичині і українофіли і москвофіли ведуть завзяту боротьбу против польонізму і латинської пропаганди, — українофіли ще завзятійшу, бо їм ніколи не прийшло на думку радити своїм людям, щоби приймали від урядів польські письма; до того політичні відносини зложили ся так, що українофіли і москвофіли навіть злучили ся на політичнім поли для спільної боротьби між иньшим против польонізму і латинської пропаганди; самі Поляки уважають українофільство більшим нещастєм для себе, бо з українофілів ніколи не бувають Поляки, а з москвофілів бувають, вони навіть прилюдно радять приймати польські письма, — і проте ті самі українофіли „ослаблюють відпорну силу народа против польонізму і латинської пропаганди!“ Ні, і се льогіка страшенно загадочна і тут не знати, що й думати про таку „яену“ програму москвофільської партії. Договорили ся до крайних нісенітниць! А коли до того

додати факт, що і російські й австрійські українофіли зовсім не зрікають ся помочи російської літератури і науки та користають з них справді дуже багато, тимчасом як москвофіли своїми пере-свідченнями і поступками все дають доказ, що зовсім не розуміють гуманного духа російської літератури, а в голові їм тільки російська жова і правонись, — то що з того виходить? Против чого-ж борють ся москвофіли? В ім'я чого? На що стілько боротьби і ненависти і страти дорогих народних сил?..

А що боротьба і ненависть до народовців — се не фраза, маємо найліпший доказ з того, чому вони вчать селянську публіку (гл. Русское Слово, 1899 ч. 1):

„Десять заповѣдей для русскихъ хлопѣвъ.

1) Будь тѣмъ, кѣмъ сотворилъ тебе Господь, т. е. русскимъ хлопомъ, а не якимъ-то украинцемъ, радикаломъ и т. д. — а не будутъ изъ тебе другіи народы смѣяться и будутъ тебе поважати.

2) Если ты неписьменный, то попроси которого изъ письменныхъ людей въ громадѣ, чтобы тобѣ кѣлька разы показалъ русскіи буквы, а за двѣ-три недѣли научишься читати.

3) Если умѣешь читати, вступи въ члены Общества им. Мих. Качковского и запернумеруй собѣ газету „Русское Слово“ самъ, или до спѣлки съ твоими пріятелями или сосѣдами.

4) Каждой книжечцѣ и газетѣ, которую тобѣ присылають или напыхають, добре придивися въ зубы. Если увидишь, що въ ней нѣтъ нашихъ русскихъ буквъ: *ы, ъ, з, ѳ* — то знай, що она не есть правдивая русская книжка, чи газетка, но що она писана фонетикою. Въ тѣмъ случаю розложи въ печи огонь, кинь ю на огонь, собери хорошенько попель, вынеси его далеко за село, роскинь на всѣ четыре стороны свѣта и повернувши до хаты, отвори двери и ѳкна, чтобы и твоя хата прочистилась.

5) Для своей дитины, которая ходитъ до школы и тамъ при-мушена учитися изъ фонетичной книжки, купи въ канцеляріи Общества им. Мих. Качковского правописный Букварь, чтобы твоя дитина научилась изъ него пѳзнавати тѣ русскіи буквы, которые по приказу польскихъ панѳвъ выкинули несгѳдливыи, сварливыи русины, за що они тѣшатся панскою ласкою.

6) Если тобѣ кто скаже, що ты украинецъ или радикаль, то скажи ему: „Ты самъ дурный!“

7) Не читай газетъ на боргъ.

8) Старайся, щобы въ твоей громадѣ была основана читальня на статутахъ Общ. им. Мих. Качковскаго, а также крамниця, каса пожичковая и т. д.

9) Если кто буде тебе намовляти, щобы ты не тую газету пренумероваль, которую хочешь, то скажи ему, що ты самъ панъ за свои гроши.

10) Если-бы кто такій найшося и сказалъ тебѣ, щобы ты не пренумероваль „Русское Слово“, то утѣкай отъ него за десятое село. — *Иванъ Политика*“.

Чи до 1. 4. 5. і 6-ої заповіді потрібно ще пояснень? Такими то заповідями москвофіли ніби-то скріпляють відпорну силу на роду против польонізму і латинської пропаганди!...

Сказано вже, що українофіли ослаблюють відпорну силу народу против польонізму і латинської пропаганди. Виходить з того, що нам треба вчити ся у москвофілів. Отже якже то вони бороли ся против згаданого лиха? О. Мончаловский відповідає на се так: „Москвофільська партія, що до 1880 років представляла руське населенє в державній радї і в соймі, не вела політики зовсім без помилок. У неї було більше емпіричного політикування, як стараня осьвічувати галицько-руську суспільність; крім того було в неї занадто багато покірности перед правительством, клерикальної вузкоглядности — наслідком того, що русько-народні справи вели духовні особи, а то члени львівської консисторії — і недостача аналізи свого власного положеня. Але москвофільська партія не сходила з національного поля і т. д.“ (69).

Ну, ми се знаємо, як і чому не сходила вона і доси не сходить з манівців. Москвофільська партія і доси визначає ся всіми тими прикметами, що до 80-их років. Вона не поступова, тільки ретроградна, і воює зовсім безграмотно з соціалізмом, не зважаючи на всю російську літературу з того поля. Її ідеал — теперішній російський деспотизм і централізм; се видко найліпше з брошури, передрукованої також торік з „Галичанина“ п. з. „Куда мы дошли? Розсужденіє старого австрійського патріота о нинішнемъ положеніи въ Австріи“. Сей старий патріот доказує майже на сто сторонах брошури банкрутство австрійської конституції і радить зовсім серіозно — абсолютизм! І то на порозі 20-того столітя!... Москвофільська партія, як перше, так і тепер,

вужко-клерикальна, з тою хиба ріжницею, що не виявляє тепер своїх симпатій до православія так явно, як в часах колишньої галицької обрядовщини. Вона і тепер рада би бути правительственною і ніхто не може присягнути з чистою совістю, що не буде вже нею ніколи. Вже по 80-их роках „знали ся“ москвофіли з правительством, себ то з Поляками, і тепер роблять старання знову зблизити ся до них (Купчанко писав про потребу сего то-рік), а Поляки дуже радо назвуть москвофілів знову „одинокими порядними Русинами“, бо ті їх менше будуть „коштувати“, як народовці. Хоч вони, як кажуть, і не противні нашій мові, але на ділі воювали і воюють против неї, де тільки можуть, і за нею побивати ся певно не будуть. Наш ювілей відродження літератури зовсім не обходив їх, так само як і Поляків — тут зійшли ся приятелі — а се мабуть не свідчить про їх прихильність до нашої мови. Своім же консерватизмом на кождім поли вони підходять під лад польській шляхті більше, ніж народовці, від котрих їх розуміне добра народу вимагає більшого поступу. Недостача аналізу власного положення і тепер у москвофільської партії крайно велика, бо замість прийти на таку просту думку, що краще покинути всяку неоправдану боротьбу против українофільства, прийняти нашу народну мову (самі-ж кажуть, що вони їй рішучо не противні — в теорії!) і віддати свої багаті інституції на службу народу та почати 20-те столітє жити з чистим серцем, — вони тільки осьмішують себе зовсім нікчемними доказами потреби боротьби против українофільства. Замість прийти на таку просту і безперечно оправдану думку, що коли-б москвофіли зійшли ся згідно з народовцями на національнім ґрунті, — то польонізация дістала би страшенно по лобі і латинська пропаганда не тішилась би великими здобутками, — москвофільська партія і далі бере ся з вітраками, їздить на конях, що вже давно з'їздили ся, а її присяжний журналіст тільки всего, що пригадує Пушкінського курілку-журналіста, котрий

— все также сухъ и скученъ,
и грубъ, и глупъ, и завистью размученъ,
все тискаетъ въ свой непотребный листъ:
и старый вздоръ и вздорную новинку.

Та се вже таке наше нещастє, що в нас багато людей терпять оттаких борців з вітраками, вважає їх безпрограмовість —

програмою, і думає, що без них ніколи не обійдемо ся, а навіть ще й лучать ся з ними! Чи-ж ми ще й тепер маємо повторяти слова козака вперед сотні літ з „Великих роковин“ І. Франка, що

у иньших ренеґат — у нас добряк,
у иньших підлий — в нас старшим послушний;
у иньших скажуть просто, ясно так:
безхарактерний — в нас лиш простодушний!?
Не стало стиду в нас! — —

Осин Маковей.

Із чужих літератур.

— — —

(Сучасні польські поети).

Час більше менше від 1820 до 1848 р., се була доба великого розцвіту польської поезії. В тім часі пишню розвернулась і відцвила геніяльна трійця польських „романтиків“ - Міцкевич, Словацький і Красінський, а обік них ціла плеяда більше або менше талановитих їх товаришів, як ось Б. Залеский, Сев. Гоциньский, Одинець, Гарчинський, Вітвіцький і иньші. Можна сказати сьміло, що тоді польська поезія у-перве вийшла в повнім блиску на європейську видівню і була домінуючим, найважнішим об'явом у духовім житю нації. Чутя і думки, які розбуджувала вона, робилися національною євангелиєю; горячіші голови вважали своїм обов'язком не тільки любити і пестити їх, але переводити їх у житє. Національна політика розвивалася під впливом національної поезії; великим національним поемам відповідали такі зусилля, як повстанє 1831 р., конспірації в Галичині і Познанщині, партизантка Залівського, конспірація Конарського, повстанська пропаганда Вішневського і Дембовського в Галичині, пляни Мєрославського, рухи 1846 і в значній мірі рухи та маніфестації польські 1848 р.

Майже рівночасно з тим, як у літературі замовкли голоси великих національних віщунів, почало в тверезійших головах чутися розчарованє зі здобутків „романтичної“ політики. Правда, імпульс даний поезією був занадто сильний, щоб лекції історії могли відразу знеутралізувати його. Поляки здавна були тугі на розуміне лекцій історії. Таку гірку лекцію, як погром 1846 року, вони й до нині не можуть переварити, а тоді, під сьвіжим вражі-

нем, епігони романтики відразу мали готові два пояснення, по які їй доси не вийшла мудрість патріотичних польських істориків тої доби. Одні з Ришардом Бервінським говорили: не може бути, щоб польський їй люд кинувся на польську шляхту; се не був польський люд, бо властиво ніякого польського народу нема, а є тільки польська шляхта. Другі, особливо Галичане, повтаряли і повтаряють за Корнелем Уейським:

Inni szatani byli tam czynni, —
O, ręce karaj, nie ślepy miecz —

себ то, що погром був ділом Німців, австрійської бюрократії.

В 50-тих роках бачимо загальну реакцію на полі польської поезії. Великі барди нації замовкли, далі зійшли в могилу, еміграційна поезія затихла, озиваються нові голоси в краю, на ґрунті. В Галичині Вінкентій Поль, що розпочав свою кар'єру наївно-повстанськими „Pieśniami Janusza“, потерпівши в 1846 р. і закоштувавши австрійської тюрми, робить ся хвальцем шляхетської старовини, поетичним антикварієм, як його влучно назвав Спасович; з великим залюбованєм а деколи й з талантом описує старі шляхетські і маґнатські двори, економії, зброї, навіть годинники, сеймики і піятики, дає віршованій курс географії і етнографії Польщі від моря до моря (Pieśń o ziemi naszej), заповняє том за томом віршами, котрих уже при смерті автора навіть патріотична польська публіка не в силі була читати. Рівночасно проявив ся на Литві другий талановитий і дуже продуктивний поет — Сирокомля, і також ударив у подібну струну — шляхетської побрехеньки (gawędy). У Сирокомлі почуте дійсности було живіше, ніж у Поля; його малюнки мають більше крови і нервів, він хоч малює в рожевім світлі жите дрібної шляхти, але не замикає очей на її хиби. („Bil chłopów palką, poił gorzałką, miał arendarza, z którym rozważa, czy będą wojny, czy czas spokojny“). Особливо радо він малює постаті тих шляхтичів, що воювали під Наполеоном, і ніде не доходить до величання шляхетського самодурства, як се робив Поль (Pamiętniki Benedykta Winnickiego).

І центральна польська земля, Мазурщина, видала в ту пору одного талановитого поета, що також виразно має на собі признак реакції. Се був Теофіль Ленартович. Його перші твори вносили справді новий елемент у польську поезію — елемент людовий. Як звісно, великі романтики хоч почали було з того, що голосили по-

ворот до люду і до його поезії, та про те швидко забули про се і пішли там, де їх кликало перенатужене патріотичне чуте; навіть такі поети, як Б. Залєський, що сам себе вважав архіукраїнцем, не зуміли ані потрафити в тон народньої пісні, ані змалювати бодай одну справді живу постать з під хлопської стріхи. В великій епопеї Міцкевича є все: магнати, середня шляхта, засцянкова шляхта, навіть Жид-арендар, є Москалі і московські перевертні, тільки нема мужика. Співділанє сільського люду з шляхтою Красіньський уважав чудом, що може стати ся тільки в будучині (Jeden tylko, jeden cud, z szlachta polską polski lud). Отже здавало ся, що Ленартович буде предитечою сего чуда бодай на літературнім полі. Його збірки віршів „Lirenka“ і „Nowa lirenka“ у - перве внесли в польську поезию тон польської людової пісні. На жаль, Ленартович не зрозумів свого післанництва; крім людового тону, мелодії він не внїс у польську літературу нічого. Його погляди на житє і історію були дуже наївні і невироблені. Його найкращий твір — поема „Bitwa gaławicka“ — се архитвір з погляду на плавність вірша, мелодійність і співучість, але з погляду на історичний кольорит, на малюнок фігур, на розумінє самого історичного моменту, який змальовано в поемі — се цілковита дурниця. Пізнійше, виїмігрувавши до Італії, Ленартович також потонув у минувшині і взяв ся сьпівати скучні і пренаївні рапсодії „Ze starych zbroic“ — для збогаченя польської бібліографії.

Надійшов 1863 рік, той остатній, запізнений порив польської романтики, по котрім прийшло остатнє, сим разом основне розчарованє. На сцену виступає нова суспільна сила, котра доси не проявляла себе в літературі — польське міщанство. Увільненє селян дало основу до розвою промислу; в Польщі починають виростати великі фабрики і промислові центри; шляхетська політика збанкротована мусить перестроювати ся на новий лад; у школах і чисельно і квалітативно переважають над шляхтичами сини міщан, урядників, банкирів, в значній часті Жиди. Зі шкіл, від тої молодіжи виходить оклик: „Геть романтизм! Органічна праця горою!“

У Варшаві повстає школа тзв. позитівістів, повстає жвава, на европейську подобу зорганізована журналістика і довкола неї групує ся значне число талановитих писателїв, полемістів, критиків, публіцистів, учених і поетів. Вісліцкый, Сьвентоховський, Хмє-

льовський — се головні проводирі сего нового напрямку. Дарвінізм, еволюціонізм, матеріалізм, детермінізм — се головні наукові терміни, за котрі йде боротьба і котрі вони силкують ся переробити по своїому як основи нової національної філософії, нових поглядів на жите, історію і штуку. В імя тих нових окликів починаєть ся безпощадна критика старших, пережитих напрямів і поглядів. Здавало ся, що для поезії тут нема місця, і справді, поет того напрямку, товмач думок і ідеалів сего покоління вийшов не з позитивної кузні, хоч і був вихованцем Варшави і її школи. Сім поетом був Адам Асник. Уроджений 1834 р. в Каліші він віддавав ся студиям природничо-математичним, потім вступив до отвореної в Варшаві медико-хірургічної академії, відки в 1861 році переніс ся до Вроцлава. Конспірації і повстанє 1863 р. відірвали його від студій: він вступив у ряди повстанців і по упадку повстання 1864 р. опинив ся в Італії. Величезне розчарованє, біль і жаль втиснули йому перо в руку; при кінці 1864 р. появляють ся в львівськїм „Dzienniku literackim“ його перші поезії „Podróżni“ і „W zatoce Ваја“. Неаполь був колискою його поезії; італійське небо, море і чудова країна — і внутрішня роспука, сумніви та боротьба, то був перший, сильний її контраст. Далекий від титанічних вибухів, усе розважний і поміркований він усе таки був поет, обдарований могучим чутєм, що доводило його иноді до релігійної ересі (Julian Apostata) або до аскетичної жорстокости (Asceta), від котрої однак йому не трудно було перескочити до крайнього сензуалізму (Aszera). Взагалі під впливом перебутої болючої кризи у поета видно хитанє, по при могуче чутє сильно гуде рефлексія, що звільна бере перевагу (в поемці „Sen grobów“).

Тимчасом Асник покинув Італію, вступив на університет у Гайдельберзі, де лишивши на боці медицину студював суспільну економію і історію і здобув степеня доктора філософії (1866 р.). Відси вернув на постійний побут до Галичини. Тут він віддав ся журналістиці. Та не мусіла тодішня боротьба галицьких польських партій бути для него привадною, коли власне від тепер на досить довгий час затихає в його поезії патріотична і суспільна нута і поет розпуки та розчарованя робить ся автором довгого ряду чудових любовних пісень. Зараз в першій вірші, що є немов переходом від попередньої доби до нової („Pijaс falerno“) поет

прощаєть ся з усіми ідеалами і бажає втопити всі свої скорботи в чарці. „Житє на жарт нехай буде нашим покликом; сердечну любов перемінімо на любовці, маймо п'яницьку безличність (ріжаска bezczelność), а може допємо ся до безсмертності“. Цевна річ, се була гірка іронія в устах Асника, але багато його товаришів сповнювали ті ради à la lettre — нагадаємо хоч би талановитого Яна Ляма. Не менше іронічна, хоч в иньшій тонї писана вірша „Na przedpieklu“, де автор оповідає, як галицький шляхтич умирає і стає перед кількома судами, але там його забракували, бо шляхтич не любив поезії, обминав ідеологів, не тернів поступу і мав тільки одну амбіцію — бути послом. Кількі судії велють йому вернути на землю і обіцяють, що при помочи чортів буде вибраний послом і навіть засяде в рейхсратї (тоді до Відня послів вибирав ще краєвий сейм), але за те повинен він віддячити ся чортам: повинен завсїгди горячо боронити провінації, здобувати як найбільше концесій на банки і залїзниці і бути все смїлим і безстыдним. Вірша, як бачимо, і доси ще не стратила свого букета.

Лишаємо на боці еротичну лірику Асникову, що повстала у Львові 1867—1870 р. Пробуючи ріжних топів, дійшовши до правдивого майстерства форми і мови Асник рівночасно від гіркої іронії і сатири, від вибухів любовної пристрасти, розчаровань та слїз дійшов до спокою, до гармонії, навіть до погідного, веселого настрою. Перейшовши 1870 р. на постійний побут до Кракова, Асник рівночасно і в своїй поезії майже відірвав ся від інтересів польської сучасности, вглубив ся в абстракциях; його поезія, по давньому талановита, блискуча формою, зробила ся майже зовсім рефлексивною. Житє природи в її вічнім руху і перетворюваню і духове житє одиниці в ненастанній грі настроїв, мрій та думань, отсе головна домена його поезії. Горизонт її широкий, але контури мглисті; сильні пристрасти і афекти не каламутять її спокою. Вона блищить мов кристаль, мінить ся тисячними фарбами, але при тім троха холодна. Навіть підносячи голос в справах сучасних явищ, поет ніби то стає на висшій, ідейній становищі, але на ділі показуєть ся, що він в тих справах не має властиво що сказати своїму народови, що то не дійсна висшість, але відчуженє. Як примір наведу його гарний вірш, написаний 1887 року з поводу перших обявів соціалістичної пропаганди в Галичині: нужда робучого люду, безрадність і ледачість висших верств зма-

льовані тут з великою силою, але й до нових окликів поет прислухається з жахом правдивого філістра і бачить в них тільки охоту до руйнованя, чує в них тільки гомін :

Burzcie i palcie i równajcie z ziemią!

І нічого більше! Ніякого виходу, ніякої вказівки ані для заляканих філістрів, ані для пригнетених і висисаних мас. Справедливо завважує Хмельовський*), що Асник, хоч демократ своїми симпатіями, далекий був душею від простого люду, не вмів відчутти ані висловити його горя, його життя і думок. По нашому він типовий і високо талановитий репрезентант польської ліберальної і поступової буржуазії, в тій добі її розвою, коли вона була ще ліберальною і поступовою. На молодіж, значить на будущину, на розвій польської суспільности він ніколи не мав і не буде мати впливу.

Обік Асника є в польській поезії ціла купка поетів, котрих так само можна назвати репрезентантами польської буржуазії. З них варто назвати Олександра Краусгара, котрого збірка „Strofy“ видана 1886 р. в Кракові (він почав писати ще 1858 р.) була відповідю на оклик Німців „Ausrotten!“ і зробила в тім часі значне вражінє серед Поляків, хоча дійсно поетичного зерна в тих строфах не дуже багато. Дійсний поетичний талант між поетами сеї групи і того самого покоління, що Асник, має Віктор Гомуліцький. Се великий майстер поетичної форми, натура наскрізь гармонійна, хоч не надто глибока; його не тягне до філософії, так як Асника, а більше до мрій, до меланхолійних думань, до заслонюваня дійсности легким серпанком власних симпатій і власного чутя. Поетичний доробок Гомуліцького не великий, але добірний. Найкраща його річ — образок жидівського весіля на бруднім сьмітнику, де одна обрядова жидівська пісня помалу розбурхує чутє цілої маси брудних та непочесних Жидів і рівночасно розбурхує чутє самого автора, котре й перетворює в його очах сю непринадну дійсність в чарівний малюнок.

Польська буржуазія ліберальної і поступової доби видала ще один поетичний талант, голоснійший і більше впливовий від попередніх — Марию Конопніцку. Більша часть її творів без найменшого сумніву і формою і мовою і ідеями належить до того са-

*) P. Chmielowski. Współcześni poeci polscy, Petersburg, 1895, стор. 135.

мого круга, що й писаня Асника, Гомуліцкого і братії, хоча й показує нам людину більше горячого темпераменту, буйнішої фантазії, тісніше звязану в інтересах і задачах біжучої хвилі. Але не ті твори здобули Конопницькій значіне в польській літературі і широку славу, а тільки значний цикл пісень чудово підладжених під тон польської людової пісні, або сценок і рефлексій, що малюють долю польського селянина. Віршовою формою і тоном троха афектовано наївним навязала тут Конопницька безпосередно до нитки, урваної Ленартовичем, але внесла в ту „сільську поезію“ щось нове, чого не було у Ленартовича — широку освіту і ліберальні та поступові думки, вироблені і усталені серед польської буржуазії. Її поезія наскрізь тенденційна, нераз в добрім але декуди і в не зовсім добрім значіню. Знаючи дійсне жите, спосіб думаня і бажаня селянства дуже мало, Конопницька підсуває тому селянству свої думки і погляди і часто замість реальних малюнків дає нам риторику. Ще гіршою риторикою пахнуть її ніби філософічні вірші, де вона силкуєть ся зглубляти тайники перших причин чи то, як влучно каже Хмельовский, „бере на экзамен Пана Бога, випитує його, хто він, що робить і чому саме так робить, але сама навіть не вміє завдати йому питань як слід“ (ор. сіт. 166). І коли в своїй людовій поезії вона на все народне горе не зуміла дати иньшої відповіді понад звичайні буржуазійні поклики: освіта, милосерде в додатком шляхетського: згода хати з двором, — то в філософічних і історичних міркуванях її катехізм також не глущий. Найкращими її річами треба вважати вірші висльівані під живим вражінем подій, що робили ся у неї на очах (еміграція до Бразилії), або чисто суб'єктивні твори, як ось вражіня в подорожі по Італії та пересьпіви, де бачимо в повні її велике майстерство форми і мови.

Україна дала в тім часі (1860—1890) польській літературі кількох талановитих поетів, немов емігонів тої „української школи“, що властиво не була ніякою школою, а групою талантів зовсім ріжнородних. Те саме було й тепер. Найстарший із тих польсько-українських поетів нової доби, Леонард Совіньский, виступив на літературну ниву ще 1857 р., але повстанє 1863 р. і для него було порою рішучого перелому. Уроджений 1831 р. коло Житомира він був слухачем київського університету, відбув 1856—57 р. подорож за границю, де й почав у-перве пробувати своїх сил у поезії, взяв уділ в повстаню 1863 р. і за се був засланий до кур-

ської губ., відки вернув 1868 р. Решту життя перебув у Варшаві запрягши ся до журналістичної роботи.

Совіньський, се була палка, вибухова натура, у котрої за хвилями великого блиску і сконцентрованя наступали довгі часи ослаблення. Горячий демократ — ні, людовець, сказати-б по теперішньому — він не вагав ся в своїх віршах нераз висловлювати думки, що вибігали далеко поза обсяг того, що було прийняте і приличне в салонах не тільки шляхти, але й ліберальної та поступової буржуазії. Менше дбаючи про форму він впливав у свої вірші (деколи!) стілько живого огню, що вони справді були, по словам Хмельовського, як той горючий корч у пустині, з тою хиба ріжницею, що біблійний корч горів і не згарав, а Совіньський спалахнувши гас дуже швидко. Своім різким, мужеським характером, що бажає діла, характеру і сили, що вміє горячо любити і горячо ненавидіти, Совіньський являєть ся безпосереднім наслідником музи Гоциньського. Ось як він висловлює свій ідеал поезії в її ролі провідниці народа :

Chciał bym ogniem i krwią odmalować ducha tortury,
Gdy żądzą runie w proch, a natchnieniem rwie się do góry,
Gdy mężką, dumną myśl, najszczytniejszych pełną obrazów,
Ustek wiśniowych jad zamieni w legowisko płazów.

Chciał bym z dantejskich barw i palących jak grom wyrazów
Utworzyć pieśń... Jak Jozue rozwalający mury
Pragnął bym skruszyć gmach zniewieściałej naszej natury,
By w gruzach jego wznieść potężniejszy z cyklopich głazów.

Важніші писання Совіньського, се видана 1860 р. лірична драма „Z życia“; вона була одним із імпульсів, що пхали і закликали до повстаня і особливо серед молодіжи польської здобула авторови велику популярність. В 1875 р. він видав у Познані двотомову збірку своїх поезій, де містять ся також довша поема „Graf Jarosz“, а 1885 р. вийшла в Варшаві остатня збірка його віршів „O zmroku“, де крім ліричних творів є також поема „Próżnik“ і драматична поема „Prolog tragedyi“. Але найзаметнішим твором Совіньського є його книжкова драма „Na Ukrainie“, видана 1873 р., обік „Замку Каньовського“ без сумніву найсильніше і найживіше з усього, що дала польській літературі Україна в ХІХ віці. Правда, тій драмі не стає концентрації, плястики і драматичної будови, але вона жива і сильна силою чуття, яку

вложив у неї автор. Характерне для Совіньського також те, що він самотній з Поляків доконав перекладу Шевченкових „Гайдамаків“ і видав його з гарною студією про нашого Кобзаря. Для нас Українців Совіньський є і буде одною з найсимпатичніших постатей на польським Парнасі; теперішні Поляки майже зовсім забули його.

До групи польських поетів родом з України, що почували себе також Українцями і вносили українські мотиви до польської поезії, належить також Станіслав Грудзінський (урод. 1851 р. ум. 1884). Він написав прозою „Powieści ukraińskie“, що були перекладені на чеську мову, але розпочав кількома збірками віршів, а власне поемою „Idealista“ (1872), збіркою „Marzenia i piosnki“ (1872) і другою „Urwane akordy“ (1874), де міститься також поема „Dwie mogiły“, в котрій оспівано мітичну загибель Пята і Перепятихи. Грудзінський, се натура м'яка, мелянхолійна, талант невеликий, але симпатичний. Деколи йому дуже гарно вдавалося потрафити в тон української народної пісні і Шевченка. Ось примір :

Pieśni moja — dumko moja, marzeń moich dziecię!
Czemuż ci tak tęskno, ciasno na tym Bożym świecie?
Za czym gonisz, czego szukasz wpośród tego świata,
Czemu rwiesz się za tym orłem, co pod niebem lata?

Z jasnych niebios tyś strącona, tyś niedoli dziecię,
Dlatego ci tak tu smutno na tym Bożym świecie.
Tutaj cierni, więzów tyle, tyle wszędzie sieci, —
Wolne ptaszę — dumka moja w te więzy nie wleci.

Zwrotka Bożej świętej pieśni — ona dźwięczeń wszędzie,
Ona pieśnią odrodzenia i miłości będzie
Może kiedyś braci ludzi dźwięk pieśni poruszy,
Zdrój pociechy w serce wleje, gorzkie łzy osuszy.

A gdy oczy załzawione podniesie do nieba, —
Wtedy — dość już spiewakowi, więcej mu nie trzeba.

В 1882 р. вийшов перший поетичний твір молодого київського фотографа Володимира Висоцького, в котрім видно було не великий, але свіжий і енергійний талант. Молодий поет розпочав сатирою „Wszyscy za jednego“, в котрій висміяв безхарактерність і марнотратство польської шляхти. Висоцький інтересний уже хоч би з того погляду, що в цілій своїй поетичній діяльності (він

умер 1894 р.) обмежив ся на епіку. На його лірі були тільки дві струни — сатира, що переходила иноді в карикагуру і робила ся несмачною (нпр. поема про Бісмарка, котрого змальовано як Бісового сина), і чутливо-патріотична нута, що найповнійше відзиваєть ся в поемі „Laszka“ (1894 р. вийшло третє виданє). Хоч і як подобала ся українсько-польській публіці ся поема, то на мою думку її поетична вартість дуже невелика: се слабе наслідуванє лірично-епічного тону „Марії“ Мальчевского з тими самими маріонетковими козаками, Татарами і Поляками, але без глибини і сили в мальованю поодиноких постатей. Найкращим твором Висоцкого я вважаю поему „Oksana“. Панич-Поляк зводить гарну дочку рибак Оксу і покидає її. Надходить повстанє 1863 р., панич іде до повстаня, але селяне-Українці кидають ся на повстанців, розбивають їх, одних замучують на смерть, иньших в'язуть. Панич заховав ся в буряні, блудив день і ніч без спочивку, поки не зайшов у свою рідну сторону. Та тут пізнав його рибак, Оксанин батько, при помочи иньших селян зв'язав і завів до своєї хати. Панич застає в хаті Оксану. Вона бліда, задумана, далі бере ніж. Панич думав, що хоче вбити його, пімстити ся за свою кривду, а вона розрізала шнури, котрими він був зв'язаний і велить йому сховати ся в коморі, щоб міг утечи нічу. Але ось вертає рибак, а не заставши панича в хаті і дізнавши ся, що Оксана випустила його, починає люто бити її. Панич чує в коморі її крики і не можучи стерпіти виходить і віддає себе в руки рибак, а сей відставляє його до уряду. Засуджений до арештантських рот панич вирушає в дорогу, коли ось підходить до него Оксана і подає йому милостиню. „Ти прощаєш мене?“ — питає зворушений панич. — „Так, — відповідає дівчина, — і нехай нас обох простить Бог у небі“.

Drobny deszcz ze śniegiem mroczy...
 Oglądam się — Sania stoi i ociera płachtą oczy.
 Okutana mgłą, na ślocie stoi sama pośród drogi;
 Widzę jej poczerwieniałe, jej zziębnięte, bosc nogi.

Висоцкий ані артист не великий, ані майстер поетичної форми; його вірші дуже часто деревляні, балакучі, мляві; його поетична техніка дуже примітивна, смак невироблений, навіть мова не зовсім чиста. А про те чути в його поезії якийсь подих сьвіжости і сили, якусь мужню енергію, і в тім головна її принада.

В 80-тих роках виступила в польській літературі досить численна генерація поетів, що силкувала ся внести в польську поезію нові елементи, нові тони. Се не було легко. Давнійша польська поезія лишила їм велике багатство форм, виробила віршову техніку і вичерпала майже до дна такі теми, як патріотизм і релігійність. Правда, Асник, Гомуліцький і їх товариші вказали нові горизонти — новочасну філософію і здобутки науки; Ленартович і Конопніцка відкрили криницю польської народної поезії, але молодим сего було за мало. Правда, вони не погордували вказівками старших, і коли патріотична нута у них гуде слабше і знаходить переважно досить холодний, шаблонний вираз, то філософія тягне їх у свій бездонний вир; молоде покоління — так могло здавати ся якийсь час — зовсім утратило чуте, а лишило ся при самій філософії. Поети, майже виключно міські паничі, далекі від селянинч, не вміють відчутти ані зрозуміти його і сільська поезія для них млява або неінтересна. Тимчасом на польських ґрунті роздали ся нові поклики — праці для люду, піднесеня робучого люду, організації селян і робітників, соціалізму. Виринуло питанє „четвертого стану“, супроти котрого висші верстви, шляхта і буржуазія, виступили з таким завзятем, котре рівне було хіба їх перозуміню справи.

Отсі нові поклики і рух, який вони викликали з часом, не знайшли в польській поезії досить сильного і талановитого виразу. Найголоснішим представником польської „робітницької поезії“ був Болеслав Червеньський, автор робітницької пісні „Czerwony sztandar“. Він виступив на літературне поле ще десь в початку 70-их років з філософічною поемкою „Uczony“, в котрій бідний погорілець простим хлопським розумом учить „ученого“, що

„Nie sztuka umrzeć, lecz żyć dobrze sztuka“ —

мудрости, як бачимо, не дуже нової і не дуже мудрої. Працюючи на газетярській ниві Червеньський друкував рідко свої вірші, що свідчили про дуже слабенький талант і дуже неглибоку думку. Написана ним 1880 р. пісня „Czerwony sztandar“, що зробила його ім'я дорогим для польських робітників-соціалістів, є властиво парафразою французької пісні „Drapeau rouge“ і проявляє дуже слабе розумінє соціалізму, але за то тим більше революційно-кровавої фразеології :

Krew naszą długo leją katy
 I płyną robotników lzy;
 Nadejdzie wreszcie dzień zapłaty,
 Sędziami wtedy będziem my.
 Dalej wraz! Dalej wraz! Wznieśmy śpiew!
 Nasz sztandar buja nad trony.
 Niesie on zemsty grom, ludu gniew,
 Przyszłości rzuca siew,
 A kolor jego jest czerwony,
 Bo na nim robotników krew.

Зрештою годить ся зазначити, що Червєньський особисто не був ані соціялістом, ані червоним радикалом, до агітації між робітниками ніколи не мішав ся і всякі поступові теорії вважав теоріями, але не постулятами практичного життя. Збірка його поезій, видана пару літ перед його смертю (він умер 1888 р.) минула безслідно; в ній справді нема нічогоїсьнько такого, що було-б варто тривкої пам'яті.

В 80-их роках здавало ся якийсь час, що поетом польського робітницького руху зробить ся Францішок Новіцкїй. Його поемкою „Spartak“ любила ся молодіж, що кокетувала з соціялістичними ідеями. Але до робітників ся, переважно рефлексійна і риторична поезія не дійшла, тай сам поет швидко затих. Польський соціялістичний рух так і не дочекав ся доси свого поета.

Покоління, що виступило в 80-их роках на літературне поле, панує нині на польськїм Парнасі. В минувших двох роках зійшли в могилу Уейський і Асник; живе доси епігон романтиків Бжозовський, але його ліра замовкла давно; Гомуліцкїй відзиває ся рідко і не голосно, а з старшого покоління палає та пишаєть ся одна тільки зоря — Конопніцка. Як же-ж виглядає те наймолодше покоління?

Я не буду перебирати всіх його репрезентантів, а зупиню ся тільки на трьох найталановитїйших, таких, що справді вносять щось нового в польську поезію або виявляють бодай визначну, характерну фізіономію. Сї три поети — Ян Каспрович, Казимір Тетмаєр і Андрій Нємєвський.

Ян Каспрович виступив на літературну ниву у-перве з перекладами із Шеллі. Син селянина з пруських Куяв, вихованець німецьких шкіл, він принїс зі собою дві річи, котрих не мала більшина польських поетів: докладне знанє сільського життя і широку літературну осьвітту та читанє в класичних і новочасних літерату-

рах. Як перекладчик не тільки з Гете (Іфігенія) і Шекспіра, але також з Байрона, Шеллі, середньовікових німецьких епіків (Вольфрама, Гартмана фон Ауе) і найновіших (Дранмора) він здобув собі великі заслуги, бо його переклади визначають ся вірністю, котрою звичайно зовсім не грішать польські переклади, а надто правдиво поетичною гармонією і силою.

У власній поетичній творчості Каспровича виразно вирізняються три фази. Перша, в котрій він являєть ся просто радикалом-реформатором, одним із тої молодіжи, що в початку 80-их років горячо цікавила ся науковими і соціальними питаннями, лагодила ся нести просьвіту і пропаганду нових ідей між народ і вискочити із трухлявих буржуазних порядків. У своїй вірші „Му і опі“, котра тоді серед молодіжи була дуже популярною, Каспрович дав вираз тим змаганням. Старші покоління промовляють там до молодих революционерів :

Za wiele żółci macie, a za mało
Serdecznych uczuć kryształowej rosy!
Przed nami duszę zamykacie całą,
A gorzką skargę rzucacie w niebiosy..

W lachman się chłopski okrywacie z dumą,
Od naszych stołów uchodząc z daleka,
O, i krzyczycie niedojrzałym tłumom:
„Nie masz tam, nie ma szlachetnego człeka“.

Wszystko, co piękne, wszystko, co szlachetne
We waszych oczach marą lub głupotą;
Rycerskie hasła i zwycięstwa świetne
I skroń koroną przystrojona złotą
W urągowisku u was i pogardzie,
Niwelacyjną zajętych robotą,
Wielkie tryumfy widzących w petardzie...

Zbrojni w nożyce fałszywej nauki,
Ufni skalanych zwolenników mnóstwem,
Chcecie rozszarpać w najdrobniejsze szluki
Węzeł człowieka kojarzący z bóstwem...

Wznosicie kościół, lecz kościół bez Boga,
A w nim z was każdy kapłanem-mścicielem,
Odwieczne prawdy bezrozumną mrzonką
I Chrystus dla was płonnym marzycielem.
Pod apostołstwa niewinną osłonką
Lud odrywacie od jasnego nieba.
Krzycząc z nim razem: chleba! chleba! chleba!

Не вадить пригадати сьогодні ті рядки, не вадить зазначити й те, що всі ті закиди, які тут висловляють „вони“, сипалися справді на голову Каспровича і мали для него важкі наслідки: за свою участь у кількох бурливих зібраннях молодіжи він відпокутував кількомісячною тюрмою. Правда, від тих зібрань до практичної революції, а навіть до пропаганди революційних думок серед простого люду було ще далеко, а покинувши зараз потім свою рідну сторону і перейшовши на жите до Львова, де він як член чужої держави і політично підозрений відразу був позбавлений можности якої будь політичної діяльности, він відірвав ся від того ґрунту, де міг справді показати, чи думки, які йому і його ровесникам закидали „вони“, були дійсною програмою праці і життя, чи тільки фразою. Що Каспрович уже тоді не дуже ребром ставив нові ідеї і що ідеї його були не дуже нові і зовсім далекі від класової свідомости, зовсім не були ідеями польського хлопа, але ідеями нечисленної і швидко зовсім затраченої польської радикальної буржуазії, на се маємо доказ в тій самій вірші, в якій цитовано висше деякі уступи, в відповіді, яку дають автори „ту“, тоб то молодіж своїм противникам. Ті „ту“ зовсім не відкидають союзу зі своїми противниками, а навіть бажать його:

My idziem naprzód, pragnąc waszej ręki,
Jeśli nam szczere przynosi sojusze;
Jesteśmy zawsze skłonni do podzięki,
Jeśli swą duszą grzejecie nam duszę...

Але автор застерігаєть ся, хоч не дуже ясно:

Lecz się nie damy uwieść ani zgłupić
Obcym szalbierzom społecznej mennicy,
Co fałszywemi grzywny chcą okupić
Krew z naszej piersi, łzę z naszej żrenicy.

Не ясно, против кого вимірене се застережене, а вже супроти висловленого висше бажання союзу досить незрозумілою являється ся грізна мова:

Wam, przyodzianym w samowładztwa delję
Trudno się wyrzec złocistej poduszki,
Trudno ubóstwa przyjąć ewanielję,
Milej kornemi otoczyć się służki,
Milej się zakuć w zbroicę dogmatu,
Ludzkie rozumy zmienić na podnóżki
I tak panować zgłupiałemu światu.

Не вже з такими людьми молоді польські радикали могли бажати союзу? Про інших не знаємо; Каспрович сьогодні бодай одною ногою стоїть у їх таборі. Але ось позитивні постуляти тих молодих радикалів сформуловані Каспровичем в тій самій вірші (написаній коло 1885 р.):

Głosim swobodę myśli, wolność ducha,
Wierząc w rozsądek i szlachetność ludzi,
Nie w katowskiego potęgę obucha.
. dzisiaj już nas nikt nie złudzi
Zaobłocznego wesela fantomem...

Na gruncie dłonią uprawionym własną
Wznosim świątnicę nowym ideałom, —
Jej Przenajświętszem — to człowieka serce,
A w niem bóg Miłość otoczony chwałą...
A kolumnami, na których się wspiera:
Rozsądek, piękno, cnota, prawda szczerą.

O tak, my cenim piękno, lecz z rozsądkiem
Pierścieniem ślubów połączone szczytnych;
Zawsze w ślad idąc za życiowym wątkiem
Nie rozumiemy kształtów niepochwytanych.
Pragniemy w sztuce hartu, siły, woli,
Pragniemy postaci energicznych, bitnych,
A nie ginących w smútnej melancholji...

Za romantyzmem nie gonimy kwieciami
I egzotycznej nie pragniemy woni.
Nasza poezja — echem cierpień ludów,
Pragnieniem światła, chleba, wolnej dłoni.
Nasza poezja bez wizyj i cudów,
Dzisiaj pobudką do czynów i męstwa,
A jutro — jutro oddźwiękiem zwycięstwa.

Певна річ, ми не маємо права від поезії жадати такої ясної і докладної стилізації програми, як від політичного трактату. Але в кращих поезіях сего рода звичайно видно одно: силу чуття, котрим автор обіймає якийсь ряд соціальних явищ і котре дозволяє йому сконцентрувати на них велику масу світла, зазначити різко їх контури, відрізнити ясно своїх від ворогів і не раз розвернути перед читачем ширші перспективи, ніж би се міг учинити холодний політик. Отже у Каспровича зовсім нема того чуття; його програма більше реторична, вона не пливе з серця і для того не знаходить ані ясної стежки, ані ясної мети. Із першої части можна-б

догадувати ся, що ті „ту“, то якісь велитні, революціонери, мужики, невмолимі вороги визиску і клясової нерівности, нівелятори, націоналісти і т. и. А з відповіді тих „ми“ бачимо, що вони бажають союзу зі своїми противниками, коли тільки сей союз буде щирий, що вони брідять ся революційним терором і вдоволяють ся свободою думки і духа, а в остатніх словах і ся соціальна нута уриваєть ся і показуєть ся, що ті „ми“ — не мужики, не революціонери, не політики, а тільки артисти, що бажають у штуці правди, реалізму і сили. Ну, задля такого здобутка не варто було такий великий огород городити, тим більше, що реформи в штуці здобуваєть ся не програмами, не боротьбою, а талантом і творчістю.

Отся вірша з її ідейною неясністю і, так сказати, загубленим у шіску кінцем була прообразом поетичної карієри Каспровича. На львівським ґрунті він звільна, мов луску, скидав із себе точку за точкою тої програми, яку зазначив сам своїому поколіню. На самім вступі в галицьке житє викинувши з неї революціонера і політика рін якийсь час дивував спокійних буржуа хлопським костюмом, реалізмом і вільнодумством, але звільна викидав за борт і ті реквізити, поки в остатніх своїх творах не дійшов щасливо до погорди для „Humów“, до неоромантичної „голої душі“ і до католицької правовірности. Варто ще хвильку слідити той його розвій.

Уже в першім томику поезій Каспровича, виданім 1889 р., ми бачимо зазначені головні характерні прикмети всеї поезії Каспровича і разом з тим головні фази її розвою; в кожній поодинокій фазі якась одна прикмета розвиваєть ся сильнійше і покриває собою, приглушує иньші. Бачимо тут програмову, політично-фільзовофічну поезию в роді цитованої висше, бачимо на скрізь суб'єктивну, любовну лірику, реалістично закросні малюнки сцен з дійсного житя: селянського (Chłopska dola), або власного авторового (деякі сонети), і в кінці поезії на біблійні теми і взагалі сліди замилювання автора до незвичайних, еґзотичних декораций. Взагалі декорация, контури, фарби і шуми — се головна сила Каспровича, а натомісь психолоґія, чутє і його делікатні зворушення, то його слаба сторона, можна сказати навіть, зовсім недоступні йому. От тим то його поезия, нераз сильна і ярка, але все холодна, ніколи не може зворушити нашого серця. Тут і в пізній-

ших своїх поезіях автор зовсім не вміє малювати розвою і конфліктів чуття, а найрадіше малює ситуації, хвилі тиші; замість аналізу психічного стану своїх героїв він дає описи природи або зовсім пусту риторіку, або темну та сумнівної вартости філософію. Фантазія у него богата і жива, але чуття зовсім нерозвинене.

І ось пішла у Каспровича ціла низка поем і оповідань із життя польських селян; більша частина тих віршів видана разом у збірці „Z chłopskiego zagonu“. Дивне вражіння роблять ті вірші. Вони поперед усього для читання трудні, а деякі поеми, особливо довші, належать до того рода літератури, котрого не любив Вольтер — до вкучного. А прочитавши їх маєть ся дивне вражіння. Видно, що автор знає селянське життя, селянський вислов, селянський спосіб думання, і видно, що все те передає вірно, а про те цілість лишає нас зовсім холодними, не будить ані співчуття, ані обурення, ані навіть цікавості, хіба облекшеня: слава Богу, що скінчило ся. Деякі польські критики по просту закидали Каспровичу, що він пише пасквілі на люд, малюючи самих п'яниць, злочинців або маняків. По моїй думці закид несправедливий. Можна малювати що кому хочеть ся; головна річ в тім, як малювати. Малюнки Каспровича нагадують мені японські рисунки: всі деталі викінчені дуже гарно, схоплені дуже вірно, мов під люпою, а про те цілість якась мертва, не готова. Чого їй бракує? Одної дрібниці: Каспрович не любить своїх героїв, не любить того люду, малює розумом і фантазією, а не чутєм. У однім маленькім віршику Конопніцкої є більше чуття, ніж у цілій поезії Каспровича.

Се по моїй думці було головною причиною, для чого не сповнили ся ті надії, які дехто (і я в тім числі) покладав на Каспровича як на сьпівака епопеї хлопського життя. Крім згаданої вже збірки „Z chłopskiego zagonu“ і не взятої до него низки образків „Flora swojska“ Каспрович написав з хлопського життя драму „Świat się kończy“ і покинув недописану обширну поему „Wojtek Skiba“, що мала оповісти долю хлопського сина, котрий з під сільської стріхи виходить у сьвіт, переходить через ріжні покуси, власною працею стає на високости сучасної культури і освіти і здобувши всі добра цивілізації вертає назад у рідне село, несучи ті скарби в дарі своїм найближшим родичам. Се мала бути ідейна автобіографія автора і лишила ся не дописаною, бо автор відбив ся від хлопської стріхи далеко і, здаєть ся, на зав-

сїгди. Зрештою поема, скілько судити по надрукованих доси частях, була-б вийшла довжезна і нудна до неможливих границь.

Тимчасом еґзотика тягла Каспровича до країв, котрих він ніколи не бачив, до людей, котрих не знав. Він написав поему „Chrystus“; львівська прокуратуря сконфіскувала її — Бог знає за що. Се були сцени із євангелий, коментовані в дусі перестарілого лібералїзму і рационалїзму, річ несмачна і невисокої вартости. Найкращий уступ — танець Іродяди перед Іродом, був видрукуваний у Варшаві. Він характерний для Каспровича. Опис танцю — і нічого більше; психольогія Ірода і Іродяди майже не зазначена. Декорация — без душі.

Далеко красша є поемка „Ezechiel“, поміщена в збірці „Anima lachrymans“, красша тим, що тут Каспрович вірнійше держить ся тексту старо-гебрейського пророка, парафразуючи деякі розділи його книги. Правда, і тут він грішить многословністю і браком контрапункту — чути. Не знаю, як кому, але мені далеко ліпше подобають ся старі переробки Пайґерта в його „Pieśniach proroków“ (див. його „Widzenie o kościach“ і порівнай з VI розд. поеми Каспровича), ніж важка, переладована декорациями а худенька з ідейного боку парафраза сучасного поета.

В збірці „Anima lachrymans“ поміщено другу низку оповідань із селянського життя (Obrazy, gawędy і opowiadania), написаних давнійше, і ряд ліричних віршів та сценок із львівського життя. Ті остатні сценки по мойому не мають ніякої поетичної вартости; в ліриці переважає рефлексія, а принагідні вірші, писані для „Kurjera Lwowskiego“ на різні сьвята, показують тільки, як мало ідейної самостійности і ясности є у автора.

Найбільше поводженє з усього виданого доси Каспровичем мала його книжка п. з. „Miłość“. Є се збірка віршів — три поеми і кілька дрібнійших ліричних творів, звязаних із собою спільною темою. Автор роздивляє в них любов з різних боків: любов — гріх (се підкріпляєть ся довгим і дуже недотепним оповіданєм, з котрого зовсім не випливає те, що сказано в титулі), безнадійна любов і любов — переможець. Вкінці ліричні вірші, се діфірамби автора на похвалу любови. Розумієть ся, всюди тут мова тільки про полову любов, мужчини до жінки. Так і чути, як стїснюєть ся горизонт поета. Його фантазія висилюєть ся на пишні образи, незвичайні порівнаня, кучеряві віршові форми, його риторика декуди блискуча, декуди зовсім темна, але дивна річ, усе оте сьпіванє

про любов лишає нас зовсім холодними. Ми чуємо, що автор фантазує про любов, але сам не любить; правдива любов не буває така балакуча, а коли що говорить, то по просту; вона вміє вложити свою душу в найпростіше слово, в один шепт, а не потребує на те „акантів“, „меандрів“, „каскад“, „Прометеїв“ і всеї егізотичної термінології.

Остатня збірка віршів Каспровича — „Krzak dzikiej róży“ — є подекуди продовженням „Miłości“. Вже там одна поема мала своїм тлом гірську природу; в новій збірці три чверти всіх віршів навіяні коли не Альпами, то Татрами. Ми сказали вже, що описи, декорації — то сильна сторона поезії Каспровича. Вони блискучі, барвисті, широкі, хоч і не дуже плястичні. Того, що Німець називає „Stimmung in der Landschaft“, Каспрович мало коли вміє підхопити; брак чуття, тут як і всюди, він силкується заступити риторикою або філософованєм. Інтересна тут поемка „Taniec zbójnicki“, навіяна танцем і піснями закопаньських гірняків. В поемці, в котрій Каспрович чудово потрапив у людвий тон, є велика сила пренишних деталів, але цілість не говорить нічого.

Але найцікавішим твором сеї збірки була для мене поміщена при кінці драматична поема „Na wzgórzach śmierci“. В краківськім „Życiu“ я вчитав суд Шибишевського про сеї твір; він признав його мало що не найгеніяльнішим твором в цілій словянській поезії. Прочитавши сеї твір я мусів засьміяти ся; п. Шибишевський очевидно зовсім не знає словянської поезії. „Na wzgórzach śmierci“, се драматична переробка „Chrystusa“, а п. Шибишевському подобала ся вона тим хиба, що героїною її є „гола душа“, тоб то душа без тіла, душа вигнана з раю, закохана в Люцифері. Вона є незримим свідком сцени розпятя Христа і під впливом тої сцени відвертаєть ся від Люцифера. Я не буду розбирати сеї поеми; скажу тільки, що вона держить ся на строго правовірнім католицькім ґрунті, пренаївно малюючи Христа і його окруженє в сьвітлі тих католицьких догм, що були встановлені аж геть пізнійше, показуючи Рим і поганство таким зіпсутим і варварським, яким малювали собі його середньовікові візйонери і візйонерки в роді сьв. Гертруди або сьв. Бріґіти. Пок. Єзуїт Ян Бадені міг би був також написати таку поему, як би був мав талант Каспровича. Брак щирого чуття і простоти вислову — се головні хиби його поезії.

Зовсім иньшу духову фізіономію і зовсім аналогічний розвій проявляє другий талановитий сучасний польський поет — Казимір Тетмаєр. І він розпочав коли не радикальними, то у всякім разі енергічними покликами до життя, до боротьби, до відкинення сумнівів, до діланя. У перше виступивши на літературне поле 1886 р. з поемкою „Ша“, написаною на взір поеми Словацького „Anpelli“, він здобув собі видне становище серед молодіжи поемкою „Allegorya“, виданою накладом молодіжи 1887 р. Героєм сеї поемки є „хлоп“, котрого любку забрав володар-князь. Хлоп продирає ся до князівських комнат, щоб виратувати свою милу, але його ловлять, вяжуть і саджають до вежі, а його милу князь безчестить перед його очима. Але дівчина вириває у свого кривдника штилет, убиває його, а потім саму себе, не маючи надії розломати кайдани свого милого. Та не в самій основі поеми головна її сила, а радше в тім настрою, яким перенята вона. Се настрої пристрашний, горячий; кождий рядок надиханий обуренєм на опортунізм і сервілізм, який бачить автор скрізь докола себе. Таким самим духом переняті також Тетмаєрові кантати на честь Міцкевича, Крашевского і т. и., за котрі він в конкурсах одержував звичайно перші премії.

Але не довго трівав сеї бадьорій настрої. Злі язики говорили, що Тетмаєр перейшов із табору „Nowej Reformy“ в табір „Czasu“; факт є, що в збірці його поезій, виданій 1891 р., віє вже зовсім иньший дух. Поет відсунув ся від політики, кинь собі з усяких ідей і коли йде до бою, то тільки під окликом „evviva l'arte!“ (най жиє штука). Замість енергії і обуреня на сервілізм він має тільки одно бажанє:

Nirwany, której nic już nie zaboli,
Nic nie ucieszy, w której się powoli
Przechodzi ze snów cichych w nieistnienie.

Ми не знаємо, що довело молодого поета до такого настрою. Здаєть ся, він закоштував бідности, а може знеохотило його й те, що при перших ступнях його поетичної діяльности одна (консервативно-шляхетська) часть преси систематично промовчувала його. Для иньшого се було-б байдуже, але Тетмаєра, видно, тягло до панських салонів і він чув себе глибоко нещасливим.

Melancholja, tęsknota, smutek, zniechęcenie
Są treścią mojej duszy. Z skrzydły złamanemi
Mysł ma zamiast powietrzne przerywać bezdenie,
Włóczy się, jak zbarczone żorawie po ziemi.

Cóż, że zrywa się czasem i wzlatuje w górę
Z smutnym krzykiem tęsknoty do sfer, kędy słońce
Nie śmione wyziewami ziemi jasno gore,
I gdzie szumią obłoki z wiatrami lecące?

Złamane skrzydła lecieć nie zdołają długo,
Mysł spada i pierś rani ó głazów krawędzie;
I znów wlecze się, znacząc krwi czerwoną strugą
Ślady swej ziemskiej drogi — i tak zawsze będzie.

Ся мелянхолія часом перекидає ся в гірку іронію над долею безгрішного артиста, царя без землі:

Evviva l'arte! Człowiek zginąć musi.
Cóż, kto pieniędzy niema, jest parjasem,
Nędza porywa za gardło i dusi —
Zginąć, to zginąć jak pies, a tymczasem,
Choć życie nasze splunięcia nie warte —
Evviva l'arte!

Але ся іронія, то не була резигнація, не прояв мужицької, твердої волі. Поетови всміхали ся иньші ідеали; його мрія мала иньші контури.

Najpiękniejszej z wszystkich kobiet
Do mej piersi tuląc łono,
Wolno, sennie płynę wzrokiem
W przestrzeń morza nieskończoną.

З усіх ідеалів, з усеї діяльності, з усіх поривів йому лишило ся тільки одно — любов, еротика. Се не є ніяка висока, загальна любов до людей, до покривджених і нещасних, навіть до жінки як товаришки життя і праці, — ні, се власне еротика, одуріне і забуте в любовнім одурі.

Tys jest największą z sił, wszystko ulega tobie,
Miłości.
Życie jest żądzą, a tys z żądz największą,
Prócz samej żądz życia; duszą duszy
I sercem serca życia tys jest,
Miłości.

Jeśli najwyższem szczęściem zapomnienie,
 Bezwiedza i niepamięć własnego istnienia,
 Toś ty jest szczęściem szczęścia, ty co dajesz
 Omdlenie duszy i omdlenie zmysłom
 I myśli kładziesz kres upajającej,
 Miłości.

Ну, дійшовши на ту висоту поет здібав те, чого бажав, здібав консерватистів, що мають власть і гроші і впливи, що вміють протегувати і величати „своїх“. В пору, коли здорова суспільність була-б з огидою відвернула ся від такого поета, суспільність Кешковских, Коритовских і Жужу окричала його великим сьпіваком, дала йому славу і гроші, поклонила ся ему як божковї. Тетмаєр справді варт того. Він має все, чим можна подобати ся тій суспільности: елегантний вислов, майстерну техніку вірша, чутливість і вразливість на найделікатніші рухи душі, цілковитий брак почуття суспільних обовязків і ту ідеальну концентрацію, що знає в поезії тільки одну вісь, на котрій один кінець — еротика в цілій безмірній скалі тонів і колірив, а другий — пересит, обриджене і нїрвана. Інтересно, що консервативно-станчиківський поет Тетмаєр майже зовсім безрелігійний або що найбільше буддист, коли тимчасом колишній вільнодумець Каспрович з повним переконанєм сьпіває про первородний гріх, про рай, про боротьбу між Люцифером і Євою і т. д.

Обік Тетмаєра має польська література ще цілий ряд подібних, хоч менше талановитих сьпіваків, віртуозів форми і шинкарів еротичного наркотика. Та ми не будемо тут називати їх. Згадаємо ще одного тільки — Міріама (Зенона Пшесмицкого), котрий стоїть осторінь від них. Міріам заслужив ся в польській літературі головно перекладами з Врхліцкого, та з нових французьких і бельгійських поетів. Його власні поезії, видані окремою збіркою „Z szary młodości“, виявляють крім майстерства форми також пориви сильної думки і сильного чутя, живе зацікавлене суспільними задачами.

Zdało mi się! Ból zgrzyta
 W piersi mojej szalony.
 Czyż to jutro zaświta?
 Ujrząz wolność miljony?
 Spadnąz pęta, kajdany?
 Zniknąz chłopcy i pany?

Zniknąż płacze i jęki?
 Z nędz drapieżnej paszczęki
 Czyż wyrwie się człek?

Взагалі поезія Міріама надихана смілістю і енергією. Але філософ і мислитель не приглушують поета, котрий уміє малювати краєвиди і сцени зовсім реалістично, як нпр. в початку вірші „W stepach czarnomorskich“.

Закінчу сей побіжний огляд згадкою про третього з чільних тепер польських молодих поетів, Андрія Немоевського. Ми бачили, як на галицькій ґрунті син польського селянина Каспрович і син міщанина Тетмаєр із радикалів і вільнодумців робили ся прихильниками і співачками соціальної та клерикальної реакції.

В ту саму пору із шляхетського, навіть сенаторського роду вийшов у російській Польщі високоталановитий, горячий і вітхений співач радикальної опозиції, суспільних реформ, співач горя і надій робучого люду, котрих він не конструує собі, дивлячи ся з вікна вагону або з вікна сільського двора та читаючи газети, як Конопніцка, але котрі він викоштовує сам, живучи з тим народом спільним житєм, серед праці, невигод і небезпек. Таким поетом є Андрій Немоевский. Він прожив кілька літ як дозорець робітників при копальнях угля в Домброві, при ріжних фабриках, пильно і з глибоким співчутєм придивляв ся житю селян і міщан, от тим то й не диво, що його поезія богата конкретними вражіннями і сценами, могутна і енергічна. При тим яко чоловік високо освічений і одушевлений високими змаганнями він являєть ся якимсь виємком серед теперішньої генерації польських поетів. Кращі взірці польської і заграничної поезії зливають ся в його ліпших поезиях у гармонійну цілість з власним його сильним чутєм, з образами його власної, сильної і плястичної фантазії. І коли в його перших віршах занадто ще видно наслідуванє, декуди занадто голо виступає тенденція, то в кращих його віршах ми бачимо високе майстерство і високий полет духа. Ще одним виріжняєть ся Немоевский користно від більшини сучасних і давнійших польських поетів. Усі вони незвичайно балакучі і многословні; найпростійшу думку люблять пристроїти такими фестонами і гірляндами, що нераз і рідна мати не пізнає її; принцип „dichten heisst verdichten“, поезія се концентрація, — здаєть ся, незвичний найбільшій части польських поетів. У Немоевського бачимо змаганє до як найбільшої концентрації, до простоти, до того, щоб

мова була немов тою одежиною, що пристає щільно і випукло виявляє контури думки. Ось для приміру його вірша „Куźница“, навіяна побутом у гамарні :

Wrą koła w kuźnicy, dym czarny się kłębi,
To biegun cyklopi chcą odkuć tam w głębi.
Drgnął w swoich posadach świat stary, — nim runie,
Na nowym go oni zawieszą biegunie.

Wrą koła, zgrzytają zębami w pogoni,
Dym czarnym sztandarem cyklopów twarz słoni.
Drżą ściany. Hej śmiało, wy ludzkie kolosy,
Brak ognia? Rzucajcie pod kotły swe losy.

Wrą koła, żar pryska, robota szaleje.
Pod kotły rzucono ostatnie nadzieje.
Cyklopy, hej śmiało! do ognia z kolei
Rzucajcie swą rozpacz, gdy brakło nadziei.

Немоевский продукує мало. Хто в кожній вірші силкуєть ся, так як він, замкнути цілий сьвіт чутя і мрій, той не може писати багато. Крім двох тоненьких томиків „Роезуї“ він видав цикль віршів „Polonia ingredienta“, де змальовано жите і працю углекопів у Домброві, сатиричну поемку „Majówka“, низку прозових нарисів „Listorad“. При кінці минувшого року він дістав першу премію на конкурсі „Kurjera Warszawskiego“ за драму в людового життя „Familia“.

Обік покоління 80-их років силкуєть ся коли не оригінальною творчістю, то бодай голосним криком, реклямою і чудернацькими вибриками форми здобути собі місце на польськїм Парнасі наймолодше покоління 90-их років. Воно, скілько можемо судити доси, йде за покличами Тетмаєра і ґрупує ся довкола Шибишевского. Містика і еротика, надмірне перецінюванє штуки і себе самих, — се їх головні оклики. Їх літературної продукції поки що не видно.

Ів. Франко.

Хроніка і бібліографія.

— На засіданню виділу Наукового товариства ім. Шевченка дня 4, 8 і 10 лютого с. р. полагоджено між иньшими ось які справи: Виділ уконституовав ся, вибравши: заступником голови проф. Сидора Громницького, секретарем Володимира Гнатюка, адміністратором камениці Костя Паньківського, касієром Володимира Охримовича, магазинером Івана Франка, контрольором Юліяна Січинського, референтом друкарні Вячеслава Будзиновського. — Принято бюджет на наукові видання в році 1899 в квоті 16.250 зр. — Порішено прийняти до веденя діл книгарні нового функціонера, а дотеперішньому передати виключно ведене бухгалтерії.

— Наукове товариство імени Шевченка внесло петицію до ради міста Львова, в котрій просить, з огляду, що товариство набуло від п. Вайди дві камениці в горішній части улиці Чарнецкого, назвати площу перед тими каменицями „площею Шевченка“ а zarazом відступити часть площі на памятник Шевченка, котрій має станути заходами товариства. — *Słowo polskie* подаючи сю вістку зробило від себе малу примітку: „Місце, про котре мова, лежить у підніжя горба, на котрім стоїть палата римо-кат. архієпископа і мала семинарія“, а *Dziennik polski* додав до повисшої замітки: „miejsce jest naszym (!) — zupełnie nie odpowiednie pod pomnik piewcy hajdamaczyzny“... Толеранція, нема що казати.

— Дня 11 лютого с. р. відбули ся у Львові загальні збори Руського товариства педагогічного. Із справоздання товариства виймаємо деякі звістки: Товариство від осени м. р. заснувало приватну виділову женську школу, котра тепер розвиває ся дуже до-

бре. Видавало двотижневник „Учитель“ і для молодіжи „Дзвінок“, а крім того казки для дітей. Товариство видало взагалі над 50 книжочок від початку своєї діяльності. Удержує бурсу для студентів у Львові. Приходу мало торік 9.732 зр., розходу 9.769 зр., отже є недобір. Маєток товариства виносить 2000 зр. Головою товариства є директор гімназії Едвард Харкевич. Руська суспільність за мало займає ся сим товариством, котре вповні заслугує на як найбільшу підпору.

— Польські дневники дуже часто докоряють нам тим, що ніби то ми в Галичині не тільки маємо повну рівноправність, але ми й упривілейований нарід в порівнянню з Поляками. Між иньшими безосновними аргументами виводять проти нас і сей, що ніби то в Галичині більше народних шкіл руських як польських. Сей аргумент минає ся зовсім з дійсним станом річий. І так після урядового справоздання ц. к. ради шк. кр. в р. 1896/7 було руських шкіл 1768 (вчисляючи в се і взірцеві школи при семинариях, удержувані центральним правительством), а польських було 1870, т. є. польських шкіл було більше о 102. В році шкільнім 1897/8 було руських шкіл 1795, а польських 1806, значить польських було о 111 більше і так росте число польських шкіл з кожним роком.

— Австрійське міністерство освіти згодило ся на утворене посад лекторів українсько-руської мови на університетах львівським і краківським. Лектори мають учить укр. - руської мови студентів і урядників польської народности, щоби могли урядувати у східній часті Галичини між руським населенєм.

— Проєкт постаменту під пам'ятник Котляревському уже закінчений артистом Шьршовим і відісланий в Петербург до скульптора Позена. Самий постамент робити-муть, певне, в Одесі. („Полтавск. губ. Вѣдомости“. 1898 р. ч. 277).

— Знайдено новий список „Енеїди“ І. П. Котляревського з датою — 1799 рік. В йому містять ся тільки три перші пісні „Енеїди“, але вони повнійші за всі, що були досі відомі, а також і за виданнє Парпури. Новий список найбільше цікавий тим, що в йому нема цензорських купюр та поправок. Над ним працює тепер П. І. Житецький, що збираєть ся писати ширшу монографію про українську літературу XVIII в., закінчивши її Котляревським. („Жизнь и Искусство“, ч. 32).

— Дня 22 січня в Петербурзі в „салі Павлової“ відбув ся літературно-музичний вечір на спомин І. П. Котляревського і на побільшенє засобів на будову йому памятника в Полтаві. Навмисне, щоб узяти участь у сьому вечері, в Петербург приїхали дві зірки української сцени: М. Л. Кропивницький і М. К. Заньковецька, перший з Москви, де тепер грає його трупа, а остання навіть із Харкова. Як і треба було сподіватись, чутка про те, що Петербуржці мати-муть задоволенє знов, хоч і не довгий час, побачити вкупі два наймогутнійші драматичні талапчи України, викликала велику цікавість до сього вечері серед петербурської публіки — і не тільки української — та зібрала в „салю Павлової“ велику силу люду. В гарно вбраний салі в кутку, серед зелені, стояв високий бюст батька нової української літератури, — першовір того самого памятника, який, працею д. Позена, вилитий з бронзи для Полтави. В першім, літературно-музичнім відділі, після коротенької промови д. Мордовця, який висловив публіці значіне Котляревського, були прочитані уривки з його „Енеїди“ і з творів інших значнійших представників українського письменства, а також були просьпівані музичні пєси на слова Шевченка і хорові народні пісні. Із читачів найбільший успіх мав д. Кропивницький, що з незвичайною силою і виразністю продеклямував „Черця“ і „Думи мої“ Шевченка. Другий відділ становили дві останні картини в „Наталки Полтавки“, де виступили в ролі виборного д. Кропивницький і Наталка — д. Заньковецька. Про те, як вони грали, свідчив той запал, яким перейнялась переповнена людьми саля; кождий виступ артистів викликав цілу бурю оплесків і похвального гомону. М. Л. Кропивницькому піднесено лавровий вінок, а М. К. Заньковецькій — цвєти і деякі коштовні річи. Після спектакля молодь узялась до танців під гарну струнну музику, а організатори вечера тимчасом в окремій комнаті частували артистів, що ради ймення національного поета не оступились перед далекою подорожю. Окрім платні за входові картки, в салі продавались, на користь памятника Котляревському, ілюстровані програми вечера, з образками самого поета і будучого памятника, — а також подаровані на сю мету малюнки деяких знаних артистів, як напр. Рілина, Маковського, і кількох молодих артистів з висшої артистичної школи. Врешті, чистого зиску було здобуто від вечера 718 карб., які й відіслано через редакцію „Київської

Старини“ в полтавську городську управу, що займаєть ся справою будови пам'ятника Котляревському.

— З Харкова дістали ми довший опис сьвяткованя пам'яті Котляревського, яке відбуло ся там 6 ст. ст. лютого с. р. З сего опису виймаємо деякі цікавіші звістки. Публіки зібрало ся на вечері багато, але мало хто з неї й знав, хто такий був Котляревський. Д. Єфіменкова мала мати промову про Котляревського, але занедужала і промови не було. Так публіка слухала концерту, не знаючи, кого се поминають і за що. Так само занедужав і д. Мих. Старицький, що з своєю трупю був тоді у Харкові; він мав деклямувати, отже мусіла виручити його дочка, артистка М. Старицька; виручила, що правда, гарно. Концерт складав ся з трьох відділів. У перших двох відділах пісні випали в більшій часті бездушно; частина „Енеїди“ для прочитаня на концерті була вибрана невідповідно (частина про пекло), хоч її гарно прочитав артист московської трупи д. Дієвський; хори співали добре. Найкрасшою частиною концерту була сцена з „Наталки Полтавки“ (I акт, ява II), в котрій Наталку грала М. Заньковецька, Терпелиху О. Клименко, а виборного — І. Науменко. Концерт закінчив ся живим образом, що його уложив артист Визжеєв; на жаль на сцені було так темно, що образу ніхто й не розібрав, що він має означати. Чи не був се може образ темноти української інтелігенції? — питаєть ся наш кореспондент. Харків — місто університетське, студентів тут учить ся з тисяча або й більше; і то студенти найбільше українського роду; до того тут є ще інститут технольогічний і ветеринарський. Здавалось би, що коли вже не між старшою інтелігенцією Харкова, то хоч між такою силою студентів найдеть ся сотня-дві сьвідомих Українців. Та ба! І не шукайте їх! не знайдете! А як і знайдуть ся які, то вони дуже незручні до упорядкованя таких вечерів, як ось сей у Харкові на пам'ятку Котляревського. Фірму концертови дав проф. унів. Д. Н. Овсяніков-Куліковський, по вихованю Росіянин, але чоловік дуже прихильний до нас і ширій. Упорядкованєм же самого концерту займала ся мабуть харківська молодіж і на неї спадає вина, що концерт в більшій частині не вдав ся. Треба побажати, каже тойже кореспондент, харківській українській молодіжі більше патріотизау, як найменше балаканя, а як найбільше діла і пильної уваги до своєї батьківщини.

— 21 січня д. Андрієвський прочитав в одеськім товаристві „любителей науки, литературы и искусства“ реферат „Къ столѣтію „Энеиды“ Котляревскаго“. Референт розповівши житєпись поета і вияснивши значіне його „Енеїди“, звернув увагу слухачів на те, як величаво відбулось сьвято Котляревського у Львові, в Київі і иньших містах України („Одесскій Листокъ“ — 1899 р., ч. 21).

— В „Новім Времени“ ч. 8200 з 24 грудня 1898 (5 січня 1899 р.) д. Н. Кучинський помістив таку звістку про Шевченка: „Переїзджаючи в р. 1887 через місто Ташкент, я пробув там кілька днів і познакомив ся з інтересним чоловіком, відставним полковником Косаревим, що довго жив у Туркестані і дуже гарно розповідав про давнійше житє в Середній Азії. Його стареча пам'ять, справді дивна, не забула і найменьших подробиць з минувшини і в уяві слухачів викликувала давні події. І сам Косарев любив оповідати, щоб неначе знову переживати вражіння літ, що минули безповоротно. Раз полковник оповів мені кілька епізодів про Тараса Шевченка, котрого, як салдата на засланю в місті Казалинську, він, будши комендантом, мав під своєю опікою. Для пильнованя „неблагонадежного“ поета був окремиий надзір. Особливо пильнували, щоб він не мав чорнила, паперу, пера, оловця і взагалі всего, чим можна би було писати. Але звісно, що і в тюрмі, хоч яка остра контроля, у вязнів находять заборонені річи, а стїни бувають списані стихами і ріжними гадками. А Шевченкови, що все таки мав деяку свободу, легко було вдовольнити свою охоту до писаня і рисованя при помочи бистроумних хитрощів і прихильности знакомих Казалинців. Але коли в него переловили заборонену роботу, то її відбирали і передавали комендантови Косареву.

— За прикладом Шевченка й я став дещо писати і написав кілька оповідань та один великий роман з тодішного житя — сказав старий полковник.

— А надрукували дещо? — спитав я.

— Все збирав ся післати в редакцію і не рішив ся: думав, відкинуть, або пропаде на почті. Хотїв сам умовити ся з яким видавцем, коли в Росії буду на відпустці. Але коли прийшло ся йти у відставку і виїздити з Казалинська в Ташкент, я зложив усі папери у скринку і доси не відчиняв її. Стоїть тепер у коморі.

— Шевченкові писаня також там?

— Все у скринці! — відповів Косарев.

— Позвольте мені переглянути ваші і Шевченкові папери,— попросив я.

Косарев обіцяв показати, але аж в суботу, коли жінка буде прятати в коморі.

Тимчасом обставини зложили ся так, що я мусів виїхати з Ташкенту перед назначеним днем, хоч мав намір знов коли вернути ся, нехай би тільки на те, щоби переглянути папери Косарева. Зрештою я вже з ним не стрічав ся ніколи, а недавно я дізнав ся про його смерть.“

— До поданої в першій книжці Літ. наук. Вістника звістки про зложені на за допомоговий фонд тисячу зр. д. Чикаленко подає ось яке пояснене: Сю тисячу зр. він мав заплатити д. Мордовцю але д. Мордовець зрік ся сих грошей на користь якої небудь патріотичної інституції в Галичині; тоді д. Чикаленко передав сі гроші на за допомоговий фонд українсько-руських письменників з тою умовою, щоб за сими грошима зберегти імя Д. Мордовця. Притім пригадуємо нашим читачам, що на заснований торік за допомоговий фонд для українсько-руських письменників (імени Котляревського) збирає далі складки редакция Літ. наук. Вістника і висилає бльоки (книжечки талонів) для збираня дрібних крейцарових (копійкових) складок тим, хто би хотів заняти ся збиранем складок на сю гуманну і патріотичну мету.

— Д. Микола Михновський, адвокат у Києві, подав до петербургської цензури просьбу о дозвіл видавати в Петербурзі тижневий літературний журнал українською мовою п. з. „Проміння“.

— До цензури післано: „Як бомагу виробляють“, оповіданє Гната Галайди. До „Главнаго управління по дѣламъ печати“ післано: „Чи потрібне?“ драматичний етюд Гната Галайди. Дозволено цензурою: „Ліхтарник“, оповіданє А. Шабленка, „Свекруха“ і „Дзвонар“ Д. Мордовця. Заборонено цензурою „Під Великдень“, оповіданє А. Шабленка і „Шматок“.

— З Києва подано до цензури збірник поезий „Вік“. Збірник сей містить в собі вибрані поезії всіх видатнійших українських і галицьких поетів від Котляревського і до наших днів. На „Вік“ уже трапляєть ся і видавець, але невідомо ще, що цензура російська скаже. Окрім сього збірника, подано ще популярний медичний начерк „про різачку або дезинтерію“.

— Чеська часопись *Ženský Svět* в числі першим з сего року подала в перекладі цілу промову, яку мала п. Наталія Кобринська на академії, що відбула ся дня 2 падолиста м. р. на пам'ятку столітнього ювілею нашого письменства. В ній, як відомо, п. Кобринська говорила про участь жінок в укр. руськім письменстві. *Ženský Svět* при тій нагоді висказує ся з великими похвалами про діяльність п. Кобринської на поли письменства та жіночого руху. О скільки нам відомо, з праць п. Кобринської на чеське перекладений „Пан судя“ в часописі *Květy*.

— У львівськім тижневнику *Monitor* 1899 ч. 5 Теофіль Шумський помістив переклад „Кавказу“ Т. Шевченка. Переклад подекуди невірний.

— В чеськім місячнику „*Slovansky Přehled*“ ч. 3 за сей рік д. В. Гнатюк помістив статю про Русинів на Угорщині.

— В Москві вийшли новим виданєм повісти Осипа Федьковича (1. Безталанний, 2. Сафат Зінич, і 3. Хто винен?) в перекладі відомого письменника російського Н. Н. Златовратського.

— 5 лютого українське драматичне товариство під управою дд. Саксаганського і Садовського виставило перший раз в Київі драму д. Старицького „Богдан Хмельницький“. Песа мала чималий успіх у публіки.

— Три роки тому редакція „Київської Старини“ оголосила була конкурс на написанє „історії України“, але термін рік тому назад минув і до конкурсу не було подано ні одной праці. Тим то редакція „Київської Старини“ відклала термін ще на один рік, до 1 січня 1900 року („Кіевск. Стар. — 1899, лютий“).

— Чернігівські губернські земські збори постановили 2 лютого прийняти від В. В. Тарновського вельми цінний подарунок — музей українських древностей. Недавно вийшов у світ каталоґ сього музея, що містить в собі старовинні річи передісторичного періоду (всіх 400 номерів), князівського (1728 номерів), козацького (863 номерів), велику силу старих образів, книг, автоґрафів і т. и. вельми цінних річей. Особливо багатий Шевченківський відділ: одних акварелів Шевченка коло 300. Словом музей д. Тарновського — се єдиний тимчасом національний музей на Україні. Земство рішило збудувати в Чернигові відповідний будинок для музея, а тим часом, поки будинку не має, він схоронятиметь ся у д. Тарновського („Жизнь і Искусство“ ч. 40).

— На виставці рукомесних виробів, що відкрита 21 січня в Полтаві, виставлено між иньшим хрест і залізану огорожу для могили Котляревського. („Полтавск. губ. Вѣдомости“ — 1899 р., ч. 16).

— Археографічна комісія Московського археологічного товариства командировала минулого літа двох своїх членів дд. Плохинського і Ейнгорна на територію України для описаня деяких архівів. Д. Плохинський описав чимало урядових і приватних архівів в Чернігівщині (архів Глухівського Петропавловського монастиря, Чернігівської консисторії, Чернігівського Губернського Правління, Єлецкого монастиря, Ильинського монастиря в Чернігові, Центральний Архів у Чернігові, судовні архіви в Чернігівщині і ин), а д. Ейнгорн — архіви в Києві і Харкові (архіви Софійського Собора, Никольського монастиря в Києві і ин.). Знайдено чимало цінних історичних документів („Историческій Вѣстникъ“ — 1899 р., лютий).

— 1 грудня минулого року засновано византийсько-славянський виділ історико-філологічного товариства при Новоросійськїм університеті в Одесі. Проф. Істрин у своїй промові так вияснив завдання нового виділу: Одесса повинна стати звязком проміж славянськими народами; інтерес до місцевої літератури української, викликає інтерес і зацікавлене до літератур близьких славянських народів, як от Поляків і инш. Новий виділ може поставити собі завданем етнографічні висліди на побережу Чорного моря і тим вельми прислужити ся етнографії („Историческій Вѣстникъ“ — 1899 р., лютий).

— Університет св. Володимира в Києві захожуєть ся святкувати 26 мая сього року 100-літні роковини народження поета А. С. Пушкина. Для свята має бути упорядкована „Пушкинська виставка“; між иньшим на виставці будуть виставлені фотографії тих місцевостей на Україні, де пробував Пушкин, — як от село Кам'янка і иньші („Историческій Вѣстникъ“ — 1899 р. лютий).

Бібліотека видавничої спілки. Ч. 1. *Стефан Ковалів* (Стефан Пятка). *Дезертир і иньші оповіданя*. Накладом українсько-руської видавничої спілки. Львів, 1899. Сторін 115, 8-ки. Збірка складаєть ся з вісьмох оповідань Коваліва: *Дезертир*, *Безжурність*, *Олекса Щупак*, *Крашена господа*, *Завіщанє*, *Моя перша*

ізда силою пари, В зимівці і Кого сеї неділі вибють? — Видане на сильнім папері, коштує 60 кр.

Ворог народа, драма в V актах Генрика Ібзена, з портретом автора, переклад і передне слово Юрія Кміта. Львів, 1899. Сторін 126. Ціна 50 кр. Єсть се відбитка з Літ. наук. Вістника.

Видане Руского товариства педагогічного ч. 60. **Казки Андерсена**. Перша часть. У Львові, 1899. Сторін 60, 8-ки. Ціна 25 кр. Видане в гарних ілюстраціях в текстї.

Свекруха. Комедия з сільського життя в 3 актах, Льва Лопатинського. Львів, 1899. Сторін 79, 8-ки.

Притча Самарянина, драматическая поема. Преосвященному Николаю, Епископу Таврическому, бывшему Аляскинскому. Отзыв на „Прощальное слово“. Написав Омелян Прозора. (Заголовок ще й по англійськи). New York, 1899. Сторін 77, малої 8-ки. Поема ніби українська, але з такою масою російських слів, що й годї назвати її українською. Крім того автор зовсім не знає, як складають ся вірші, і зміст його поеми такий дивоглядний та нельогічний, що приходить ся чудувати ся авторови, що він відважив ся видрукувати таку нісенітницю. На окладинці книжки читаємо, що автор видав ще й другу брошуру п. з. „Бог на Україні“, мабуть також поему. Папір терпеливий!

Виймки з народної літератури українсько-рускої XIX ст. для висших клас середних шкіл уложив Александер Барвінський. Ч. I. Третє поправлене виданє. Львів 1898. Ціна I зр. 50 кр. Уклад сего шкільного підручника майже сеї самий, що в другім виданю, тільки вступна студия п. з. „Огляд народної літератури українсько-рускої до 60-их років“ збільшений так, що тепер займає 69 сторін, а перше займав 42. Сей „Огляд“ вийшов і окремою відбиткою. В книжці пороблені також деякі скороченя і поправки.

Малорусскія сказки (бытовья). Изданіе „Народной библиотеки“. Москва, 1899.

Грыгоренко Грыцько. — **Наши люды на сели**. Юрєв, 1898. Стор. 268, вісімки. Ціна 80 коп. Се є ті самі оповіданя, що недавно вийшли невеличкими книжечками; тепер автор видав усі в одному томі.

— „Львівський Боян“ видав композицію Філарета Колесси п. з. „**Обжинки**, картина етнографічна у піснях народних на хор мішаний а capella“. Після змісту пісень, що

входять у склад композиції ділять ся „Обжинки“ на три часті: Перша часть (ст. 1—6) обнимає три пісні, що їх сьпівають женці, дожинаючи лану і плетучи вінець. Друга часть (ст. 6—10) коломийки і пісню „Місяцю нарожейку“ сьпівають вертаючи з поля. Третя часть — се пісні, що сьпівають ся на подвірю господаря і при почастунку. Такого поділу на три часті можна би ужити і до музичної форми твору, лишень пісню „Місяцю нарожейку“ (ст. 11) треба би приділити до третьої часті.

Перша часть обіймає три пісні поважного супокійного ритму, всі $\frac{3}{8}$ такту. Перша „Ой ти лане ланочку“ в a-dur, з малим обсягом мелодії, за те дуже інтересно гармонізована простими і скісними походами секстових акордів при частій органівій тоніці баса; — в дальших кількох відмінах (ст. 2) з деякими повтореннями мелодії в сопрані, альті і басі. В кінцевім акорді пісні a-dur (ст. 3 на горі) навязує альт мотив другої пісні в e-moll і продовжує його опісля сольовим сьпівом в e-moll, коли тимчасом хор старає ся в павзах йому дискретно і характеристично акомпаніювати мотивами першої пісні в a-dur. Друга пісня (ст. 4) переведена опісля в a-moll, з гарними мелодійними проводами баса між поодинокими реченнями мелодії. В кінцевім акорді a-moll відзиває ся знов домінуючий мотив пісні легенько в альті в e-moll, потім в переході до c-dur, у тенорі в g-moll. Третю пісню (ст. 5—6) переводить автор перемінно c-dur, as-dur і знов c-dur з переходом до коломийок в a-dur. — Коломийки (ст. 6—10) жвавістю і легкістю ритма, сьвіжістю і оригінальністю мотивів і мелодії як і зручним і вдатним обробленем заслугують на повне признанє. Особливо треба піднести відповідно ужитий перехід з f-dur до a-moll у коломийці на ст. 9 на горі, як і прекрасну остатню коломийку, прегарно гармонізовану в другій половині. Тільки в передостатній коломийці (ст. 10 на горі) в тактах 6 і 10 повинен був автор по моїй думці ужити в басі просто d замість dis, що творить зменшений септімівий акорд, а коломийка зискала би багато на сьвіжости і оригінальності.

Пісня „Місяцю нарожейку“ (ст. 11—12) кольоритом і способом обробленя, зближена декуди до першої і третьої пісні першої часті „Обжинків“. Пречудова мелодия пісні „Перепелонько біла, деж ти будеш сиділа?“ виступає в жіночім хорі в повній красі; тільки ж у варятовім обробленю третьої і четвертої строфки пісні (ст. 13—14) автор менше щасливий: штучний акомпаніємент

хора у третій а численні повторення мелодій в різних тонаціях і голосах у 4-тій строфіці по своїй гадці трохи невідповідні, затирають і розкладають первісний плавний, повний примітивної принадної мелодійности характер пісні. За те дуже щасливо зложив автор пісню, що враз із вилетеним „повінчованем“ становить кінець „Обжників“ (ст. 14). „Повінчоване“ виголошує рівно альт в тоніці d, котра є органом для легенького мелодійного хорального акомпаніаменту. Пісня, котрої мотиви попереджають і кінчать „повінчоване“, замітна особливо для відповідно ужитих голосових походів у тенорі і альті, декуди при органічній тоніці з квінтою в басі.

Ціла композиція робить дуже добре вражінє як совісна, викінчена добре, декуди навіть глибоко обдуманя праця. Прозорість будови, симетрія і викінченє речень, переведенє голосів, використанє мотивів, — усе вказує на чималий труд а не менший талант автора. Але є ще одно в композиції п. Ф. Колесси, що головню причинило ся до того, що ся „етнографічна картина“, хоч і в артистичній формі, не стратила сьвіжости і питомої краски: у способі гармонізованя пісень автор еманципує ся майже зовсім із впливу церковної західно-європейської музики, так шкідливого у нас при оброблюваню народнього матеріялу, — і стає сьмілою ногою на шляху вказанім Лисенком у гармонізації народних пісень. Сліди школи німецької й італіянської музики видко ще в надто різкій системі чотироголосної гармонізації, та в деяких, трохи чи не потрібно ужитих хроматизаціях, як у першій коломийці в такті 4-тім у альті, та в пісні „Перепелонько біла“ (ст. 12) в такті 7-тім жіночого хора і дальших строфок. — Але зваживши, що в композиції слідні на кождім кроці прояви солідної і гарної роботи, декуди (як на ст. 3) справдішні перли таланту, і що се перший твір в Галичині справді сьвідомо-національного напрямю в музичній літературі, — ми мусимо авторови висказати щире признає і подяку за його твір, та додати заохоти до дальшої праці в тім напрямі. — *Остан Людкевич.*

Поправки: У Хроніці на ст. 62 треба поправити, що заступником надзираючої ради видавничої спілки є др. Льонгін Озаркевич (не др. Евген Озаркевич), а заступником члена о. Стефан Онишкевич (не Осип Онишкевич); Др. Евген Озаркевич є членом надзираючої ради. — На ст. 236 IV тома, ряд. 17 зверху замісь: Алекс. треба: Мих.